

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Кафедра української мови, літератури
та методики навчання

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ
УЧНЯМИ БАЗОВОЇ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ

Виконала:

Рева Людмила Миколаївна

014 Середня освіта

(Українська мова і література)

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук

Кабиш Марина Юрївна

Допущено до захисту:

« 13 » січня 2025 року

Завідувач кафедри

Григорук Катерина ГЕРТ/В

Дата захисту: « 20 » лютого 2025 р.

Національна оцінка _____

Кількість балів: 82 Оцінка ECTS B

Підписи членів комісії:

Григорук Катерина ГЕРТ/В

Григорук Катерина ГЕРТ/В

Григорук Катерина ГЕРТ/В

Григорук Катерина ГЕРТ/В

Григорук Катерина ГЕРТ/В

Григорук Катерина ГЕРТ/В

Глухів – 2025

АНОТАЦІЯ

Рева Л. М. Культурологічний підхід до вивчення фразеології учнями базової середньої школи. Магістерська робота на здобуття ступеня магістра зі спеціальності 014.01 Середня освіта (Українська мова і література) ННІ філології та історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Кафедра української мови, літератури та методики навчання. Глухів, 2025. 119 с.

Магістерська робота присвячена дослідженню культурологічного підходу до вивчення фразеології учнями базової середньої школи. У дослідженні розкрито теоретичні засади культурологічного підходу, його значення в освітній парадигмі та роль у формуванні мовної особистості школярів. Окреслено зміст і структуру культурологічної компетентності як важливої складової навчання української мови, а також проаналізовано культурологічний потенціал української фразеології як носія національної ментальності, історичного досвіду й світогляду.

У науковій роботі представлено шляхи реалізації культурологічного підходу до вивчення фразеології в 9-х класах. Зокрема, розглянуто методи й прийоми впровадження цього підходу в навчальний процес, визначено критерії та рівні сформованості в учнів культурологічної компетентності. Особливу увагу приділено розробленню методичних рекомендацій для вчителів української мови щодо інтеграції культурологічного підходу в курс фразеології в 5-6-х класах, що сприятиме підвищенню ефективності навчання, розвитку комунікативних навичок і збагаченню світоглядного горизонту школярів.

Результати дослідження можуть бути використані у методичній підготовці вчителів, розробці навчальних матеріалів і вдосконаленні програм з української мови для базової середньої освіти.

Ключові слова: культурологічний підхід, фразеологія, культурологічна компетентність, урок української мови, заклад загальної середньої освіти, методика навчання, національна ментальність.

ABSTRACT

Reva L. M. A cultural approach to the study of phraseology by students of a basic secondary school. Master's thesis for obtaining a master's degree in specialty 014.01 Secondary education (Ukrainian language and literature) of the Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University of Philology and History. Department of Ukrainian language, literature and teaching methods. Glukhiv, 2025. 119 p.

The master's thesis is devoted to the study of the cultural approach to the study of phraseology by students of basic secondary school. The study reveals the theoretical foundations of the cultural approach, its significance in the educational paradigm and its role in the formation of the linguistic personality of schoolchildren. The content and structure of cultural competence as an important component of teaching the Ukrainian language are outlined, and the cultural potential of Ukrainian phraseology as a carrier of national mentality, historical experience and worldview is analyzed.

The scientific work presents ways to implement a cultural approach to the study of phraseology in 9th grade. In particular, the methods and techniques for implementing this approach in the educational process are considered, the criteria and levels of formation of cultural competence in students are determined. Special attention is paid to the development of methodological recommendations for teachers of the Ukrainian language on the integration of a cultural approach into the course of phraseology in grades 5-6, which will contribute to increasing the effectiveness of teaching, developing communication skills and enriching the worldview of schoolchildren.

The results of the study can be used in the methodological training of teachers, developing teaching materials and improving programs in the Ukrainian language for basic secondary education.

Keywords: cultural approach, phraseology, cultural competence, Ukrainian language lesson, general secondary education institution, teaching methodology, national mentality.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ ДО ВИВЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ	12
1.1. Культурологічний підхід в аспекті розвитку освітньої парадигми.....	12
1.2. Зміст та структура культурологічної компетентності як спеціальної мети культууроорієнтованого навчання української мови	21
1.3. Культурологічний потенціал української фразеології	29
Висновки до першого розділу.....	39
РОЗДІЛ 2. ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ ДО ВИВЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ В 9-Х КЛАСАХ.....	42
2.1. Провадження культурологічного підходу в методиці навчання української мови.....	42
2.2. Критерії та рівні сформованості в учнів культурологічної компетентності фразеології.....	з 52
2.3. Методичні рекомендації щодо провадження культурологічного підходу до вивчення фразеології в 5-6-х класах.....	63
Висновки до другого розділу.....	78
ВИСНОВКИ.....	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	88
ДОДАТКИ.....	97

ВСТУП

Актуальність дослідження. Пошуки освітніх моделей, що відповідають сучасному етапу розвитку цивілізації, є одним із актуальних завдань педагогіки XXI століття. Насамперед постає необхідність розроблення теоретичних основ нових освітніх систем щодо всіх дидактичних категорій: змісту, методів, форм організації навчання та виховання з позицій забезпечення творчого розвитку особистості, її успішної соціалізації та залучення до культури, засвоєння нею певних звичок, норм і стереотипів поведінки.

Теоретичне осмислення характеру взаємозв'язку освіти та культури, їхньої ізоморфної тотожності дозволило філософам та теоретикам наприкінці XX – початку XXI століття висунути гіпотезу про перспективність та продуктивність *культурологічного підходу* як однієї з концептуальних основ модернізації змісту освіти. Культурологічний підхід дозволяє розглядати поняття «освіта», «людина/особа», «культура» як підсистему єдиної гуманітарної культурно-освітньої системи, яка, у свою чергу, може бути методологічною основою розроблення культурологічних освітніх концепцій та наукових парадигм.

У сучасному мовознавстві останніх десятиліть відбулися значні зміни, пов'язані насамперед із трансформацією парадигми наукового опису світу: системоцентричний опис фактів навколишньої дійсності, властивий науковій думці, поступово змінився антропоцентричним підходом, коли в центрі вивчення мовної системи перебуває її автор і носій – людина, і найбільший інтерес у дослідників викликає питання: як у мові відображаються загальнолюдські, національно-культурні й індивідуальні властивості мовця. Ці зміни не могли не позначитися на системі навчання української мови в школі.

Звернення до проблеми обґрунтування принципів та пошуку шляхів реалізації культурологічного підходу до вивчення української мови є актуальним та має практичне значення. В аспекті цього підходу українська мова усвідомлюється не лише як накопичення знань і формування вмій і

навичок, але і як засіб становлення особистості, розуміння нею причетності до свого українського народу, до своєї країни, до свого краю. Вирішення проблеми формування «людини культури» ми пов'язуємо з посиленням ролі української мови в розвитку свідомості молоді, у процесі входження та «вживання» в культуру, оскільки мова – найяскравіший вияв культури, «культурний код нації», що відображає в концентрованому вигляді духовне життя людства, є найкращим засобом виховання та розвитку особистості дитини.

Фразеологізми є національно-специфічними одиницями мови, що акумулюють культурний потенціал народу, його світовідчуття та світорозуміння. Такі стійкі вирази, як правило, образного характеру, здатні висловлювати різні культурно-історичні смисли. Національно-культурна своєрідність цих одиниць пояснюється особливостями лінгвокреативного мислення та етномовною специфікою інтерпретації пізнаваного світу та особливостями вторинної концептуалізації та категоризації відображених у свідомості уявлень про ціннісно-смысловий статус життєво значущих об'єктів. З огляду на це вивчення фразеологічних одиниць у культурологічному аспекті дозволяє ознайомитися з особливостями національної культури та національного світогляду. Фразеологічні одиниці відтворюють національні особливості та моральні цінності носіїв мови.

Роль фразеологізмів у створенні мовної картини є незаперечною. Саме в фразеологічному складі мови повною мірою відображаються національно-моральні цінності, нормативно-етичні правила та традиції нації.

Отже, актуальність теми обумовлена об'єктивною потребою суспільства (та освіти як його найважливішого інституту) зробити процес навчання української мови культуроорієнтованим та недостатньою теоретико-практичною розробленістю культурологічного підходу до вивчення фразеологізмів на уроках української мови.

Проблему культурологічного підходу в освіті в різних його аспектах досліджували багато вітчизняних і зарубіжних учених. Сучасні роботи в цій галузі представлені розвитком ідей школи культурно-історичної психології

(Л. Виготський, А. Лурія та ін.), концепції діалогу культур (М. Бахтін, В.Біблер, та ін.), гуманістичних принципів у психології (Г. Балл та ін).

В українському мовознавстві вагомий внесок у розвиток лінгвокультурологічних досліджень зробили такі відомі вчені-мовознавці як І. Голубовська, В. Жайворонок, С. Єрмоленко, В. Іващенко, В. Карасик, В. Кононенко, Е. Кубрякова, О. Потапенко, Ж. Соколовська, В. Русанівський, О. Селіванова, Л. Мацько та ін.

Проблему організації уроків української мови і літератури на засадах культурологічного підходу презентовано в наукових розвідках Г. Бійчук, Н. Голуб, О. Горошкіної, С. Карамана, М. Пентиліук, Т. Рогальської, В. Пустохіної, Т. Яценко та ін. Вітчизняні лінгводидакти акцентують на важливій ролі шкільного курсу української мови в розвитку національної свідомості учнів, формуванні уявлень про українську культуру як матеріальну й духовну цінність, усвідомленні своєрідності й цінності рідної мови; розробили методичні засади культурологічного аспекту навчання української мови. Зокрема, дослідниця Т. Рогальська обґрунтувала шляхи ефективною реалізації культурологічного підходу як одного із чинників провадження соціокультурної змістової лінії навчальної програми з української мови. В. Пустохіна розробила риторичний підхід до формування культурологічної компетентності учнів старших класів під час навчання української літератури. О. Кучерук серед новітніх тенденцій удосконалення мовної освіти визначає українознавче спрямування змісту шкільного курсу української мови.

Отже, українськими лінгводидактами розроблені концептуальні положення культурологічного підходу, принципи побудови освітнього процесу в контексті цього підходу в умовах навчання за різними профілями. Проте, як свідчить аналіз наукової літератури з цього питання, низка методичних аспектів застосування культурологічного підходу вимагають детальнішого вивчення, що і зумовило вибір теми магістерської роботи **«Культурологічний підхід до вивчення фразеології учнями базової середньої школи»**.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати необхідність

упровадження культурологічного підходу до вивчення фразеології на уроках української мови на розробити вправи і завдання, спрямовані на формування в школярів культурологічної компетентності.

Для досягнення поставленої мети дослідження вирішувалися такі **завдання:**

- 1) визначити обсяг та зміст ключових понять нашого дослідження: «культура», «культурологічний підхід», «компетенція», «компетентність», «культурологічна компетентність»;
- 2) з'ясувати зміст і структуру культурологічної компетентності;
- 3) охарактеризувати культурологічний потенціал фразеологізмів української мови;
- 4) здійснити аналіз чинних програм та підручників з української мови для визначення їх лінгвокультурного потенціалу та встановлення ступеня впливу на формування ціннісного ставлення до рідної мови;
- 5) визначити рівень сформованості культурологічної компетентності в учнів 6-х класів;
- 6) розробити методичні рекомендації щодо провадження культурологічного підходу до вивчення фразеології учнями базової середньої школи.

Об'єкт дослідження: процес вивчення фразеології учнями середньої школи.

Предмет дослідження: культурологічний підхід до вивчення фразеології учнями середньої школи.

Для досягнення мети в магістерській роботі використано такі **методи:**

- *теоретичні* (аналіз дидактичної, лінгвістичної, лінгводидактичної літератури з теми дослідження, вивчення чинних програм та підручників з української мови для закладів загальної середньої освіти);
- *соціолого-педагогічні* (спостереження за процесом вивчення фразеології у 6-х класах, бесіди з учителями, учнями, письмове опитування учнів);
- *експериментальні* (констатувальний етап дослідження);
- *статистичні* (кількісне та якісне оброблення результатів

констатувального зрізу).

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що:

- описано важливий засіб формування культурологічної компетентності – фразеологічні одиниці з національно-культурним компонентом;
- запропоновано структуру культурологічної компетентності учнів у процесі вивчення фразеології української мови;
- розроблено систему навчання розділу «Фразеологія», що забезпечує оволодіння одиницями номінативної системи мови з національно-культурним компонентом;
- формування культурологічної компетентності розглянуто у зв'язку з іншими видами компетенцій (лінгвістичної, мовної, комунікативної);
- розкрито можливості української фразеології в усвідомленні учнями національної своєрідності та багатства української мови, взаємозв'язку історії мови та історії народу.

Теоретична значущість дослідження: уточнено зміст культурологічної компетентності: описано один із її складників – фразеологічні одиниці з національно-культурним компонентом; обґрунтовано систему навчання фразеології з національно-культурним компонентом, що відображають своєрідність національної картини світу.

Практичне значення магістерської роботи. Розроблено систему вправ з фразеології, спрямовану на формування в учнів культурологічної компетентності. Матеріали дослідження можуть бути використані як дидактичний матеріал у процесі вивчення української фразеології в 5-6 класах, під час розроблення методичних посібників та методичних рекомендацій для вчителів, науково-практичні висновки можуть бути враховані в процесі створення підручників та посібників, удосконалення навчальних програм.

Апробація і провадження результатів дослідження. Основні положення і висновки дослідження обговорювалися на: VI Усеукраїнській студентсько-викладацькій науково-практичній інтернет-конференції з міжнародною участю «Сучасні тенденції та перспективи мовно-літературної

освіти в Україні» (м. Глухів, 15–16 лютого 2024 р.), Усеукраїнській студентській науково-практичній конференції «Тарас Шевченко і виклики сьогодення: постать, рецепція, роль» (м. Миколаїв, 7 березня 2024 р.), Усеукраїнській студентській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми лінгвістики та лінгводидактики» (м. Умань, 18 квітня 2024 р.), Всеукраїнській студентській науково-практичній інтернет-конференції «Актуальні проблеми організації освітнього процесу в умовах сьогодення» (м. Чернігів, 11 квітня 2024 р.), I Всеукраїнській студентсько-викладацькій науково-практичній конференції «Початкова школа в новій освітній реальності: традиції й інновації, проблеми й перспективи» (м. Полтава, 18–19 квітня 2024 р.), XII Всеукраїнських науково-педагогічних читань молодих учених і здобувачів освіти іноземними мовами «The 21st Century Challenges in Education and Science» (м. Глухів, 18–19 квітня 2024 р.), II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Початкова освіта в парадигмі Нової української школи: виклики часу» (м. Глухів, 25 квітня 2024 р.), Звітній науково-практичній конференції викладачів, докторантів, аспірантів та молодих учених, здобувачів вищої та фахової передвищої освіти «Наука та освіта в умовах війни: Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка» (м. Глухів, 23–24 травня 2024 р.), Всеукраїнській науково-теоретичній інтернет-конференції «XI Довженківські читання: «Олександр Довженко й українська культура: історія, традиції, сучасність», (м. Глухів, 24–25 жовтня 2024 р.), Всеукраїнській студентській науково-практичній інтернет-конференції «Розвиток особистості молодшого школяра: сучасні реалії та перспективи» (м. Івано-Франківськ, 7–8 листопада 2024 р.), Усеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Динамічні процеси в лексичі та граматиці слов'янських мов» (м. Умань, 20 листопада 2024 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «XII Волошинські читання. Шкільна літературна освіта: традиції і новаторство» (м. Київ, 5 грудня 2024 р.), I Міжрегіональній науково-практичній конференції «Педагогічна майстерність учителя та інноваційні стратегії навчання» (м. Суми, 20 листопада 2024 р.).

За результатами конференцій надруковано тези і статтю:

Рева Л. М. Культурологічний підхід до вивчення фразеології учнями базової середньої школи. *Науковий потенціал дослідника: філологічні та методичні пошуки* : збірник наукових праць викладачів і студентів. Вип. XII. Глухів, 2024, С. 368–375.

Рева Л. М., Кабиш М. Ю. Культурологічний підхід до навчання української мови в школі. *Актуальні проблеми організації освітнього процесу в умовах сьогодення* : матеріали всеукраїнської студентської науково-практичної інтернет-конференції, Чернігів, 11 квітня 2024 р. С. 74–76.

Рева Л. М. Культурологічний потенціал української фразеології. *Наука та освіта в умовах війни: Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка* : збірник матеріалів звітної науково-практичної конференції здобувачів вищої та фахової перед вищої освіти, Глухів, 23-24 травня 2024 р., С. 298–301.

Структура дослідження. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури (89 позицій) та додатків. Загальний обсяг роботи – 119 сторінок, із них – 84 основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ ДО ВИВЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ

1.1. Культурологічний підхід в аспекті розвитку освітньої парадигми

Усвідомлення культури як умови становлення, чинника та духовно-практичного підґрунтя соціального розвитку детермінувало появу нового фундаментального методу наукового пізнання, що одержав назву «культурологічний підхід». Сутність цього підходу полягає в тому, що під час вивчення об'єктів, процесів та явищ суспільного та особистісного характеру акцентовано на характеристиці та аналізі найбільш характерних для них культурних аспектах.

Культурологічний підхід характеризує феномен культури як головний у розумінні людини, її свідомості та життєдіяльності. Логічною основою цього підходу є усвідомлення різних аспектів сутності особистості як суб'єкта культури (свідомість, духовність, самосвідомість, творчість, моральність).

Культурологічний підхід потребує з'ясування сутності поняття «культура». Як відомо, воно має значну кількість визначень, що, на перший погляд, ускладнює роботу з ним і навіть викликає бажання уникнути його використання. Однак ця різноманітність пояснюється насамперед широким використанням цього поняття в різних галузях знання та різних наукових парадигмах. Якщо зосередитися на тих визначеннях культури, які застосовуються в психології, педагогіці та суміжних галузях науки та практики, необхідно відзначити тісний зв'язок понять «культура» та «особистість».

У більшості наукових праць сутність і зміст поняття «культура» трактується як комплекс матеріальних, духовних й інтелектуальних ознак суспільства, що передбачають основні принципи буття людини, систему цінностей народу, традицій та вірувань [34].

Уважають, що вперше слово «культура» відносно людини вжив Марк

Туллій Цицерон у I ст. до н.е. у своєму творі «Тускуланські бесіди». До нього це слово вживалося у значенні «обробка. Варто зазначити, що й сам Цицерон ужив це слово у складі генетивної конструкції: *cultura animi* – обробка душі. Він поставив знак рівності між обробкою душі та філософією: «обробка душі – це і є філософія».

Щоб зрозуміти причини такого ототожнення культури та філософії, необхідно зауважити, що кінець I ст. до н.е. вважають пізнім періодом розвитку античної філософії, коли її цілі та методи суттєво змінилися порівняно з періодом розквіту в V – IV ст. до н.е.: пізні античні філософи вбачали таке завдання в досягненні безпристрасності, містичних пошуках, що цілком відповідає цілям, які ставить перед філософією сам Цицерон у своїй книзі – подолання страху, болю та смерті. Це дає пояснення використаному їм визначенню: «Філософія – культура (обробка) душі».

Зауважимо, що до першої половини XIX ст. поняття «культура» розглядається крізь призму раціонального осмислення моральних, правових та естетичних норм життя.

У другій половині XIX століття у зв'язку з розвитком різноманітних наук про людину, феномен культури почав досліджуватися в межах науково-концептуальних аспектів цих наук (аксіологічного, еволюціоністського, формаційного, циклічного, антропологічного, соціологічного та ін.), які стали основою для розвитку культурології як науки.

Запропонований вище аналіз свідчить про початковий зв'язок терміна «культура» із психічним та особистісним життям людини. Цей зв'язок зберігається і розкривається в сучасних гуманістично орієнтованих психолого-педагогічних дослідженнях [34]. Один із фундаторів сучасної філософії культури О. Шпенглер, уважав, що культура – це найвища цінність, завдяки якій відбувається розвиток, вона спрямована на прогрес усіх сфер життя. На думку дослідника, видатні художники і відомі мистецькі витвори є насамперед витворами природи. Світ – це витвір душі; як і абсолютний художній витвір – це теж витвір душі: ці явища не залежать від вибору, вони є необхідними.

Отже, відповідно до вчення О. Шпенглера, культура є важливим складником розвитку суспільства [88].

Культурологічний підхід розглядає людину як вільну, активну індивідуальність, яка здатна до самодетермінації в результаті спілкування з іншими особистостями, культурами. Культурологічний підхід передбачає трактування культури як процесу особистісного відкриття, створення світу культури, участі в культурному діалозі, у якому відбувається індивідуально-особистісна актуалізація смислу. У першу чергу, культурологічний підхід є принциповою гуманістичним за своїм характером, оскільки визнає людину передусім суб'єктом культури, її головною дійовою особою. Можна стверджувати, що культурологічний підхід – це спроба перегляду і подолання соціокультурних опозицій, дихотомій шляхом синтезу, цілісного погляду на світ через призму культури.

На початку ХХІ століття, як слушно зауважує І. Зязюн, змінилася культурна реальність, у якій перебуває сучасна людина. «Культура не просто надає зараз людині якусь інформацію, вимагає від людини не просто осмислення і правильного сприймання свого змісту, але й уміння працювати із самою інформацією» [25, с. 565].

Тісний зв'язок між категоріями культури та особистості певним чином позначається на визначенні підходів у освітній практиці. Гуманістична орієнтація в освіті передбачає спрямованість на підвищення власне особистісного розвитку людини, що вимагає якнайповнішого її входження в культуру не лише як носія, а й як суб'єкта [75; 25; 36].

В. Фрицюк слушно зауважує, що культурологічний підхід «передбачає взаємозв'язок аксіологічного, діяльнісного та індивідуально-творчого аспектів культури й розглядає людину як суб'єкт, головну дійову особу» [85, с.43].

У педагогічній парадигмі культурологічний підхід вивчається відповідно до загальнофілософського розуміння культури, що досліджується на різних рівнях свідомості – буденному та теоретичному. У буденній сфері культура трактується неоднозначно й розглядається як нормативне, задане як взірець, на

який повинні орієнтуватися всі громадяни суспільства чи професійної групи; по-друге, культура ототожнюється з освітою, інтелігентністю людини; по-третє, культура асоціюється з характеристикою місця й способу життя людини [36]. З огляду на це Г. Філіпчук стверджує, що людина завжди «прагнула пізнати культуру, «годуватися нею». Ці процеси безперервно олюднювали людину, вибудовували цивілізаційність у стосунках між країнами, оскільки найбільш гуманним, ціннісним та продуктивним є культурний діалог» [83, с.6].

Тісний зв'язок та взаємний перетин понять «культура» та «особистість» вимагає уточнення визначень різних підходів, що існують у сучасній психології та педагогіці, а саме: особистісного підходу, культурологічного підходу, гуманістичної орієнтації. Справді, особистість і культура виявляються настільки тісно пов'язані між собою, що розрізнення зазначених підходів становить певні труднощі. Адже кінцевою метою є різнобічний розвиток та максимальна реалізація потенцій індивіда, а це можливо лише за умови розвитку в ньому якості особистості, тобто буття культури в індивіді. Мабуть, є підстави розглядати особистісний та культурологічний підходи в єдиних межах гуманістичноорієнтованої освіти. Маючи одну мету, вони використовують різні методи діагностики та формування або наголошують на різному їхньому застосуванні. Якщо особистісний підхід акцентує насамперед на власне психологічних методах діагностики та психологічного впливу, то під час культурологічного підходу педагог передусім працює над створенням культурного середовища, у якому відображається процес навчання та виховання, над діагностикою культурних установок особистості, формуванням у неї позиції свідомого та відповідального суб'єкта культури.

Культурологічний підхід є сукупністю таких методологічних прийомів, що сприяють аналізу будь-якої сфери соціального та психічного життя через розгляд системи культурологічних понять. Загально визнано, що культурологічний підхід – це вивчення світу людини в контексті його культурного існування, а також того, чим саме цей світ є для індивіда. Це розгляд культурного наповнення соціальної реальності, культурних програм,

що склалися і складаються, що стверджують себе в досвіді практичної діяльності людей.

Культурологічний підхід як загальнонауковий метод дослідження передбачає розуміння та розгляд об'єкта як культурного явища або процесу.

Культурологічний підхід сприяє розширенню дослідницьких і прикладних меж, забезпечує багатовимірне вивчення сутності багатьох культурних проблем, цінностних принципів і освітніх компонентів. Системотвірна роль культурологічного підходу в педагогічній теорії та практиці обґрунтовується в наукових розвідках А. Арнольдова, Є. Бондаревської, І. Зязюна, Н. Крилової, О. Рудницької, Г. Тарасенко, Н. Щуркової та ін. Учені пропонують різноманітні принципи реалізації культурологічного підходу, зокрема:

а) створення освітнього середовища як культурного, контекстна обумовленість навчального матеріалу, діалогічність відносин між одиницями навчального матеріалу;

б) формування через входження в культуру особистості як суб'єкта практичного, теоретичного та ціннісного ставлення до світу;

в) емоційна насиченість навчально-виховного середовища;

г) мета культурологічного підходу – особистість із сформованою системою цінностей, що вибудовує на основі цієї системи відносини зі світом та є компетентною в нормативній галузі своєї професійної сфери;

д) вивчення відношень між культурою (і мовою як її складником) та свідомістю (внутрішнім світом) людини – носія цієї культури [85; 75; 25; 51].

Новітні дослідження в галузі культурології освіти трактують культурологічний підхід як сукупність методологічних прийомів, що забезпечують аналіз будь-якої сфери соціального та психічного життя (сфери освіти та педагогіки) через призму системоутворювальних культурологічних понять, таких, як культура, культурні зразки, норми та цінності, культурна діяльність та інтереси тощо [85; 75; 51].

На важливості провадження культурологічного підходу в освіту

наголошує В. Кремень, зауважуючи, що сучасне суспільство набуває ознак людиноцентристськості. У таких умовах індивідуальний розвиток людини стає головним показником прогресу, а також є важливою передумовою подальшого розвитку суспільства. Учений зазначає, що найпріоритетнішими сферами у XXI ст. є наука як сфера, у якій продукуються нові знання, й освіта як сфера, у якій олюднюються знання й забезпечується індивідуальний розвиток людини [37, с. 6].

Культурологічний підхід до навчання української мови в школі – явище не нове, проте в умовах компетентнісного підходу та сучасної особистісно орієнтованої освіти він набуває особливого значення, оскільки дозволяє зорієнтувати всі рівні володіння мовою на формування культурологічної компетенції учнів. Культурологічний підхід передбачає таку організацію системи навчання, у якій замість системи «навчання мови – ознайомлення з культурою» у центрі уваги виявляється відношення «навчання мови – ознайомлення з культурою – навчання мови». За такого дидактичного підходу культура країни сприймається як складник комунікативних потреб учнів.

В останні роки з'явилася значна кількість робіт, присвячених культурологічному підходу до вивчення рідної мови у закладах загальної середньої освіти (О. Біляєв, А. Буднік, В. Дороз, О. Горошкіна, С. Караман, Л. Мацько, А. Нікітіна, Н. Остапенко, М. Пентилюк, Т. Симоненко, М. Скуратівський, М. Стельмахович та ін.).

Культурологічний підхід, до провадження якого орієнтують усі державні освітні документи з мовної освіти, на сучасному етапі має різні інтерпретації. У концепціях, стандартах, програмах використовуються такі терміни, як «культурологічний», «культурознавчий», «українознавчий», «лінгвокультурознавчий», «етнокультурознавчий», «соціокультурний». Деякі автори їх ототожнюють, інші ж наголошують на їх розрізненні, пояснюючи різними аспектами навчання мови, акцентуалізацією на культурному чи національному компонентах.

У методиці навчання української мови культурологічний підхід

передбачає формування уявлень про українську культуру як матеріальну та духовну цінність. Українськими лінгводидактами (А. Буднік, В. Дороз, Т. Симоненко та ін.) визначено два напрями вивчення культури України в контексті навчання української мови:

1) Навчання української мови в контексті української культури, пізнання, розуміння української культури, відображеної в мові, є головним напрямом.

2. Вивчення культури українського народу в культурному діалозі, розуміння унікальності української мови та її багатства в порівнянні з іншими культурами та мовами.

Л. Мацько слушно зауважує, що лінгвокультурологічне дослідження необхідно пов'язувати з «вивченням видів і типів знань, представлених у мовних знаках, та винайденням механізмів здобуття цих знань; аналізом умов виникнення й розвитку мовних знаків та осмисленням законів, що їх регулюють; вивченням співвідношення мовних знаків і культурних реалій, у них відображених» [44, с. 112].

Концепція культурологічного підходу до навчання української мови передбачає розуміння культурології як метанауки, орієнтованої на пізнання людьми різних форм культурного буття як дослідницького підходу до засвоєння культурного простору та проектування освітніх систем.

Вітчизняна учена-методистка Г. Шелехова ототожнює поняття «культурологічний» і «соціокультурний» підхід, оскільки трактує соціокультурний напрям як вивчення мови на основі української оригінальної культури, що має відображення в міфології, усній народній творчості, традиціях і звичаях, а також у перекладних художніх творах інших культур [87]. На думку вченої, культурологічний принцип потребує ретельного добору до уроків словесності текстового й ілюстративного матеріалів.

Культурологічний підхід до навчання української мови спрямований на зміну ставлення учнів до предмета шляхом виявлення подібності між мовою, культурою та суспільством. У цьому процесі важливу роль відіграє організація взаємодії педагога та учнів. Педагог стає посередником між культурою та

учнями.

Орім того, більшість українських лінгводидактів (В. Дороз, М. Пентилюк, Т. Симоненко та ін.) до змістового складника культурологічного підходу відносять відомості з мови, літератури, історії та інших шкільних курсів, а також життєвого досвіду народу тощо. У процесі навчання в здобувачів освіти формується власний оригінальний погляд на життя, світоглядні установки, цінності та ідеали, що сприяє органічному входженню індивіда в суспільство, визначенню свого місця у світі, реалізації потенційних можливостей особистості [70; 72; 87]. Отже, дослідники розкривають зміст культурологічного підходу, акцентуючи на життєвому досвіді й особистісних характеристиках та якостях особистості школяра.

Реалізацію культурологічного підходу більшість українських учених-методистів убачають в роботі з текстом на уроках української мови, тобто організовується робота щодо вибору, конструювання та систематизації текстів, що мають виховний потенціал та передбачають формування морально-етичних, патріотичних, екологічних переконань та естетичних уподобань здобувачів освіти [70; 72; 87].

Специфіка реалізації культурологічного підходу на уроках української мови виявляється у формуванні вмінь і навичок здійснювати історико-культурологічні коментарі до національно-культурних компонентів; проводити етнолінгвістичне дослідження, самостійно укладати мовні, літературно-краєзнавчі альбоми рідного краю чи окремого регіону України; добирати культурологічну інформацію з різних джерел, опановувати різні способи узагальнення, систематизації культурологічної інформації, готувати тематичні зустрічі, екскурсії, олімпіади, ігри, вікторини, конкурси, а також укладати тематичні словники-тезауруси або власну електронну бібліотеку [7; 16; 45].

На думку Н. Бондаренко, виховання в людини культури як мета особистісно зорієнтованого навчання може бути реалізованою лише за допомогою культурологічної освіти, у якій слова, мова, думки про культуру втілюються в науково організовану систему і забезпечують умови для

становлення культури як суб'єкта діяльності [7, с.6].

Навчання української мови з погляду культури переважно базується на понятті картини світу мови. В. Жайворонок убачає в картині світу «все те, що йде передусім від людини або етносу, результат людського сприйняття, фантазій, мисленневих процесів і перетворювальної діяльності» [22, с. 9]. Дослідник зазначає, що всесвіт постає для людини предметом пізнання, тому, осмислюючи його, людина пізнає і саму себе, оскільки її внутрішній, суб'єктивний світ є відображенням світу зовнішнього, об'єктивного. Важливим елементом процесу пізнання виступає мова, тому феномен світу, пізнаного через мову, постає для людини образами її мови [22, с. 9-10].

Українська мова відіграє важливу роль у формуванні свідомості молодого покоління країни. Мова в концентрованому вигляді відображає духовне життя людини і є найпотужнішим засобом виховання. Оволодіваючи мовою, людина може як пізнавати світ, так і навчитися жити в ньому, знайти ціннісну орієнтацію, пізнати національну і світову культуру.

Різні одиниці мови по-різному виконують функції збереження та трансляції культурної інформації: на першому місці, безумовно, – це слово. Саме воно стає центром культурологічного підходу до вивчення української мови, пропонованого сучасними методистами. Такий підхід передбачає поєднання мови та культури в процесі формування комунікативної та культурологічної компетентності учнів, збагачення їх словникового запасу одиницями мови з культурним компонентом, мистецтвознавчими термінами, розвиток зв'язного мовлення, створення передумов спілкування в соціально-культурній сфері.

Увага до слова як носія культурної інформації визначається насамперед його особливою роллю в механізмах людської пам'яті, воно є основною одиницею номінації, словами промовець оперує в мовленнєвій діяльності. Водночас не менш значущими в цьому відношенні виявляються й інші елементи мови, що беруть участь у процесах оформлення та зберігання культурних знань, наприклад, стійкі словесні комплекси, до яких належать,

наприклад, фразеологізми, прислів'я, крилаті слова.

Отже, можна зробити такі основні узагальнення щодо культурологічного підходу: усвідомлення освітнього процесу як феномену культури; культуровідповідність стає найважливішою умовою розвитку освіти та засобом реалізації ідеї її гуманізації; спрямованість освіти до людини через культуру; визнання її вирішальним чинником розвитку особистісних якостей; єдність аксіології та культурної антропології для забезпечення комплексності методичного підходу тощо.

Аналіз праць з теми дослідження засвідчив, що головною метою культурологічного підходу варто вважати формування особистості як свідомого та відповідального суб'єкта культури.

1.2. Зміст та структура культурологічної компетентності як спеціальної мети культууроорієнтованого навчання української мови

В умовах розвитку сучасної освіти є необхідність використання нових, інноваційних способів досягнення необхідного результату. Важливою стає здатність індивіда застосовувати отримані знання, вміння, навички в певній життєвої ситуації. Основними властивостями особистості стають мобільність, відповідальність, комунікабельність, універсальність. У зв'язку з цим в освіті упроваджують компетентнісний підхід як один із способів реалізації нових стандартів освіти. Варто зазначити, що основні ідеї цього підходу мають як інноваційний, так і консервативний характер.

Компетентнісний підхід передбачає відмову від недоцільного заучування навчального матеріалу та формування вміння практичного застосування здобутих знань (практична реалізація отриманої інформації). Упровадження компетентнісного підходу до системи освіти спрямоване на підвищення

конкурентоспроможності фахівців, оновлення змісту, методології та відповідного освітнього середовища.

Концептуальними поняттями компетентнісного підходу є «компетенція» та «компетентність». На сьогодні відомі два підходи до визначення цих понять.

Перший підхід – поняття ототожнюються, використовуються як синоніми у вітчизняних та зарубіжних дослідників із цієї проблеми. Квінтесенція ідей цього підходу відображена в європейському проєкті TUNING, у якому поняття компетенцій охоплює знання та розуміння, знання як діяти та знання як бути. Тобто це поєднання характеристик, що описують рівень чи ступінь, які людина здатна реалізувати.

Другий підхід – поняття «компетенція» і «компетентність» диференціюються. У значній кількості визначень можна виявити загальні елементи, що виявляють категоріальну сутність цього концепту. Зазначимо, що всі автори відійшли від ототожнення компетенції як суми знань, умінь та навичок, як це було раніше.

У «Словнику іншомовних слів» представлено два варіанти тлумачення терміна «компетенція»: 1. коло повноважень будь-якого органу чи посадової особи; 2. коло питань, у яких особа має пізнання, досвідом. Теж відноситься до терміна «компетентність»: 1. що володіє компетенцією; 2. володіння знаннями, що дозволяють говорити про що-небудь у певній галузі [74, с. 301].

Великий тлумачний словник сучасної української мови *компетенцію* трактує як «добру обізнаність із чим-небудь» чи «коло повноважень організації, установи або особи», а «компетентний» – який має достатній рівень знань в якій-небудь галузі; кваліфікований, ґрунтується на знанні, з чим-небудь гарно обізнаний, тямущий [9, с. 560]. Як бачимо, у дефініції «компетенція» існує неоднозначність цього поняття, яке характеризується як правомочність суб'єкта, так і обізнаність із відповідного кола питань. Компетенція відображає і кількість, і якість знань та умінь особистості в окремій галузі діяльності.

У Загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти компетенція визначається як «сукупність знань, умінь та характеристик, що дозволяють

виконувати дії» [Error! Reference source not found., с. 9].

У дослідженнях поряд із дефініцією «компетенція» уживається термін «компетентність», які в низці робіт трактуються або як синоніми, або мають розбіжності в значенні. Варто зауважити, що ці терміни в англійській мові є синонімічними, що створює труднощі щодо їх тлумачення.

Т. Свірчук пропонує розрізняти ці поняття, характеризуючи компетентність як «специфічну здатність, яка дає змогу ефективно розв'язувати проблеми, що виникають у реальних ситуаціях життя. Компетенція – спеціально структуровані набори знань, умінь, навичок і ставлень, що їх набувають у процесі навчання» [65, с. 7].

О. Крутенко компетентність визначає як набуту в процесі навчання інтегровану здатність учня, що складається із знань, умінь, досвіду, цінностей і ставлення, які можуть цілісно реалізовуватися на практиці [38, с.5].

Отже, у вітчизняній педагогіці компетенція визначається як об'єктивна умова, вимога, сукупність повноважень, прав та обов'язків, узагальнений спосіб дій, що забезпечує ефективне розв'язання поставлених завдань у тій чи іншій діяльності. Компетентність дослідники визначають як суб'єктивну умову, характеристику суб'єкта, систему відносин та установок, внутрішні психологічні новоутворення особистості, що дозволяють реалізувати компетенцію. Отже, компетенції як зовні вимоги повинні забезпечувати ефективне виконання тієї чи іншої діяльності, а компетентність як характеристика особистості реалізувати ці компетенції.

У нашому дослідженні *компетенції* трактуємо як сукупність взаємопов'язаних якостей особистості (знань, умінь, навичок, способів діяльності) відповідно до визначеного кола предметів і процесів та необхідних для якісної продуктивної діяльності, а *компетентність* – це якісне інтегроване утворення особистості, що застосовується в практичній діяльності.

Перед закладами загальної середньої освіти на уроках української мови ставиться завдання формування в учнів не лише мовної та комунікативної компетенцій, а й лінгвістичної та культурологічної. У здобувачів освіти

формується уявлення про лінгвістику як науку, об'єктом вивчення якої є будова, функціонування та історичний розвиток мови, а також уявлення про мову як про культурний феномен, як про засіб розуміння культури народу, що закріплює основні його моральні цінності.

Фундамент процесу навчання української мови та одночасного засвоєння культури народу утворюють методичні ідеї, втілені в працях учених-методистів (А. Галенко, О. Квітка, О. Кучерук, Т. Симоненко та ін.), які теоретично обґрунтували необхідність цілеспрямованого формування культурологічної компетенції, упорядкували поняттєвий апарат, запропонували систему оволодіння культурологічними знаннями та вміннями в процесі розв'язання лінгвокультурологічних завдань. Водночас словесники поки не мають стандартизованого ядра культурологічної інформації, необхідного для обов'язкового засвоєння учнями, упорядкованої системи зорових і слухових засобів – її джерел, переліку культурологічних умінь: загальнокультурних, лінгвокультурологічних та аксіологічних, – а також критеріїв визначення рівня їх розвитку.

О. Крутенко характеризує культурологічну компетентність як одну із ключових компетентностей, що виявляється в здатності учня аналізувати й оцінювати досягнення як національної, так і світової культури, орієнтуватися в культурному та духовному просторі сучасного суспільства, застосовувати методи самонавчання та самовиховання, що орієнтовані на загальнолюдські цінності [38, с.5].

Культурологічну компетентність у методиці характеризують як національно-культурний рівень володіння мовою. Культурологічна компетентність передбачає усвідомлення мови як форми вираження національної культури, взаємозв'язку мови та історії народу, національно-культурної специфіки української мови та української мовної поведінки, формування мовної картини світу, оволодіння національно-маркованими одиницями мови, українським мовленнєвим етикетом, культурою міжнаціонального спілкування. Культурологічна компетентність охоплює

найменувань предметів і явищ українського побуту, традицій, національних ігор, обрядів та звичаїв, образотворчого мистецтва, усної народної творчості тощо, номінативних одиниць мови з національно-культурним компонентом.

Культурологічна компетентність пов'язана зі сфери розвитку культури людини та суспільства та передбачає формування таких умінь: аналізувати й оцінювати вагомі досягнення національної, європейської та світової культури; орієнтуватися на сучасному етапі в культурному та духовному просторі українського суспільства; застосовувати різноманітні засоби й технології культурної взаємодії; знати українську та інші іноземні мови, застосовувати мовленнєві навички в різних ситуаціях комунікації; застосовувати методи саморозвитку, що орієнтовані на індивідуальні, національні й загальнолюдські цінності з метою вироблення та реалізації стратегії і моделі поведінки; дотримуватися моделей толерантної поведінки та стратегії в соціумі [38, с.6].

В. Пустохіна трактує культурологічну компетентність як «сформоване сукупне новоутворення особистості, що надає змогу людині вільно почуватися в різних соціокультурних ситуаціях, а саме: відчувати себе не тільки об'єктом, а й суб'єктом культурно-історичного процесу; бути різнобічно освіченою та мати широкий кругозір; розуміти основні закономірності розвитку культури як процесу створення, збереження й трансляції загальнолюдських цінностей; знати традиції, реалії, звичаї, духовні цінності не лише свого народу, але й інших країн; уміти доцільно спілкуватися в сучасному світі, оперувати культурними концептами й образами різних народів» [60, с.198].

А. Галенко, досліджуючи культурологічну компетентність у структурі професійної компетентності, сформулювала її визначення як інтегрованої якості, що виражається через здатність особистості бути вихованою як духовно, так й естетично, усебічно обізнаною; володіти національно-культурними знаннями (знати традиції, реалії, звичаї, духовні цінності свого народу); уміння знаходити зафіксовані в мові, народних текстах і мовленнєвій практиці складники духовної та матеріальної культури; уміти доцільно ними оперувати;

усвідомлювати себе та інших як основного носія певної культури; уміння бачити спільні й відмінні риси в культурах і світосприйнятті їхніх носіїв [11].

О. Квітка визначила зміст та структуру культурної компетентності здобувачів освіти гуманітарного напрямку, окресливши такі чотири основні складники:

- 1) культурні знання про особливості, цінності, історію, вірування й поведінку етнічної чи культурної групи;
- 2) усвідомлення та розуміння етногруп, здатність бути відкритим до змін культурних настанов;
- 3) культурна чутливість – розуміння того, що існують відмінні ознаки між культурами народів);
- 4) культурна компетентність, що інтегрує попередні три компоненти та забезпечує ефективність формування культурної особистості.

Компетентна в культурному аспекті особистість, на думку дослідниці, здатна створити різноманітні моделі поведінки, розробити підходи і стратегії з метою ефективної взаємодії в міжкультурному середовищі для досягнення позитивних результатів [27].

Т. Груба, досліджуючи сучасні підходи до формування мовної особистості, виокремлює культурологічний підхід, що забезпечує формування соціокультурної компетентності. У її розумінні «соціокультурна» і «культурологічна» компетентність є тотожними поняттями, оскільки, на думку ученого-методиста, характеризується як поліаспектне особистісне утворення, що охоплює знання про культуру в широкому розумінні, уміння продуктивно й творчо організувати власну мовленнєво-комунікативну діяльність відповідно до соціальних норм поведінки, морально-етичних, естетичних та інших цінностей [16]. З огляду на це, як слушно зауважує Т. Груба, необхідно на уроках української мови формувати в учнів уміння використовувати національно-марковані слова відповідно до соціальних умов спілкування.

Культурологічна компетентність передбачає розуміння того, що:

- 1) українська мова є основою національної культури та найважливішим

засобом прилучення до її різноманітних багатств. У рідній мові відображено духовно-моральні якості особистості; мова не лише відтворює найважливіші якості людини, а й формує її як особистість;

2) володіти мовою як засобом спілкування – це означає володіти культурою мови (культурою спілкування, мовленнєвої поведінки); мовленнєва поведінка кожної людини – це те, що має створювати мовне середовище як основу залучення до культури;

3) вивчати українську мову – це означає вивчати українську національну культуру; розуміння того, що рідною мовою ми вчимося все життя, це переконаність у тому, що в процесі вивчення мови ми протягом усього життя долучаємося до багатств національної культури: до літератури, мистецтва, традицій, звичаїв, духовно-моральних цінностей.

Взаємодія культури і мови знаходить свою репрезентацію у **структурі культурологічної компетентності**, яка охоплює такі два основні компоненти (рис.1.1):

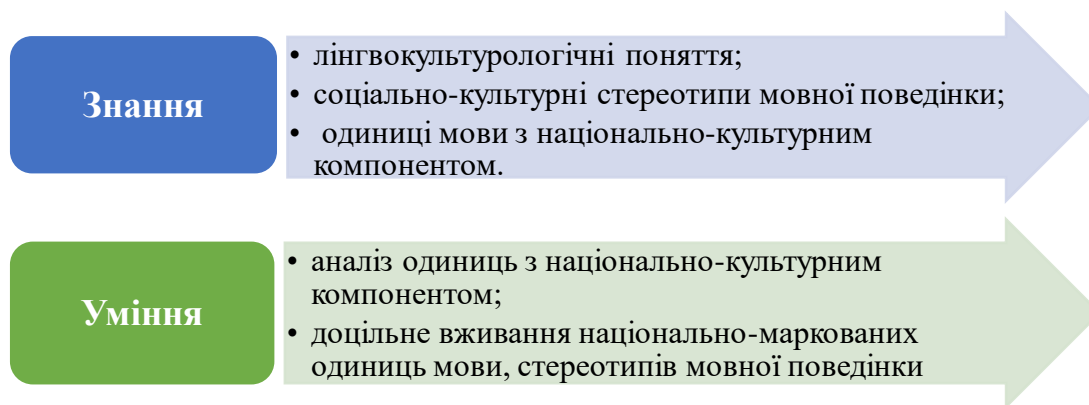

Рис. 1.1. Структура культурологічної компетентності

Ураховуючи дослідження таких науковців, як В. Пустохіної, О. Крутенко, О. Пометун та інших, ми пропонуємо структуру культурологічної компетентності учнів представити у вигляді пов'язаних між собою компонентів:

- емоційно-ціннісного;
- когнітивного;

- операційно-технологічного;
- поведінкового (таблиця 1.1.).

Таблиця 1.1.

Структура культурологічної компетентності

КУЛЬТУРОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ			
Емоційно-ціннісний компонент	Когнітивний компонент	Оперативно-технологічний компонент	Поведінковий
визнання культурних цінностей як власних ціннісних пріоритетів; відчуття емоційного задоволення від високохудожніх творів мистецтва; вияв поважливого ставлення до об'єктів національної та світової культури; вияв прагнення до розбудови поважливих взаємин з людьми; наявність потреби в постійному підвищенні свого культурного рівня; відпрацювання усвідомленого ставлення до різних об'єктів культури; наявність сформованих високоестетичних смаків; жити за	знання про роль культури в житті людства, провідні цінності національної та світової культури, основні тенденції її розвитку; знання про кращі досягнення національної та світової культури (шедеври мистецтва, досягнення науки тощо); знання про національні традиції свого народу та інших етносів як відображення їхнього культурного розвитку; знання рідної мови; знання про правила культурної поведінки в суспільстві та норми взаємовідносин між людьми; знання про способи засвоєння основних досягнень культури,	уміння здійснювати культурно творчу діяльність різних видів (у галузі мистецтва, техніки тощо); уміння самостійно освоювати феномени культури; уміння розбудовувати взаємодію з іншими людьми на засадах поваги й толерантності; уміння адекватним чином діяти у світі культури, вирішувати життєві проблеми на основі врахування її норм; уміння відстоювати свою позицію щодо досягнень культури, вести боротьбу з відхиленнями поведінки людей від норм культури; уміння своєчасно й адекватно змінювати свою поведінку відповідно до прийнятих у суспільстві вимог;	досвід адекватного сприйняття школярами культурної інформації, вираженої у мовній формі; осмисленого відтворення та адекватного використання в мові національно-маркованих одиниць; самостійного пошуку, отримання та інтерпретації інформації про культурний компонент мовних одиниць при рішенні навчальних завдань, а також в інших видах діяльності; досвід спілкування у різних етикетних ситуаціях

законами краси	шляхи підвищення свого культурного рівня	уміння дотримуватися правил етикету	
----------------	--	-------------------------------------	--

Отже, у процесі аналізу літератури було з'ясовано сутність понять «компетенція», «компетентність», «культурологічна компетентність». Компетенцію трактуємо як єдність знань та досвіду, а компетентність – виражену здатність особистості застосовувати їх для розв'язання професійних, соціальних та особистісних проблем. Культурологічну компетентність характеризуємо як усвідомлення школярами української мови як форми вираження національної культури, розуміння взаємозв'язку мови та історії народу, національно-культурної специфіки української мови.

1.3. Культурологічний потенціал української фразеології

У сучасній лінгвістиці набув актуальності культурологічний підхід до вивчення мовних явищ, у межах якого мова досліджується як засіб вираження особливої національної ментальності, як своєрідний культурний код нації.

Реальна картина світу – навколишня дійсність – у процесі пізнавальної діяльності етносу своєрідно відображається в його мові. Це своєрідне бачення світу крізь призму національної мови називають мовною картиною світу [21].

Серед мовних одиниць, що забезпечують повноцінну комунікацію та мають культурологічну цінність, є носіями національно-культурної семантики, важлива роль належить фразеологічним зворотам. Загальновідомо, що фразеологія як розділ науки про мову вивчає стійкі словосполучення в мовленні. У фразеологічній системі відображається бачення світу та національна культура соціуму. Вона охоплює колективний досвід, що передається від покоління до покоління, дозволяє досліджувати історію культури носіїв мови, і навіть дає можливість робити висновки про культуронаціональне тло мови. З огляду на це варто констатувати, що

фразеологічна система теж пов'язана з культурологічною характеристикою.

Проблему «мова (фразеологія) і національна культура» порушували у своїх працях багато мовознавців: Т. Григоренко, Л. Даниленко, С. Денисенко, В. Жайворонок, В. Коваль, Н. Мазур, Л. Мельник, Л. Скрипник, Д. Ужченко, В. Ужченко та інші.

Культурологічний підхід ґрунтується на тому, що культура втілює свій ціннісний зміст у мові як універсальний засіб зображення світу, і, у свою чергу, мова сприяє збереженню, трансляції та передачі культурних цінностей. Тому основна мета культурологічного підходу до вивчення фразеології полягає у виявленні способів та засобів втілення «мови» культури, мовної картини світу в зміст фразеологізмів.

Загально визнаною є думка про те, що фразеологічний склад мови є одним із засобів вираження культурних концептів, оскільки в них відображені особливості світосприйняття, властиві певній лінгвокультурній спільноті. У цьому відношенні значущість фразеологічних одиниць обумовлена тим, що вони є носіями комплексного знання, що охоплює вербальний, когнітивний і прагматичний компоненти. По-перше, вони мають постійну мовну форму, яка відома мовцям, і відтворюється ними; по-друге, значення фразеологізму невіддільне від його прагматичного складника, що дозволяє висловити суб'єктивне ставлення до об'єкта та його оцінку; по-третє, до змісту фразеологізму залучаються асоціації з культурно-національним емпіричним досвідом народу та його менталітетом; по-четверте, вибір мовцем фразеологічної одиниці пов'язаний також із розумінням соціально значущих умов спілкування.

Фразеологічні одиниці відіграють вагомую роль у створенні мовної картини світу, оскільки образна природа їхнього цілісного значення тісно пов'язана з фоновими знаннями носіїв мови, з їх практичним життєвим досвідом, з культурно-історичними традиціями. Наприклад, українська дослідниця О. Галинська вважає, що фразеологізми є знаками мовної культури, засобом зберігання й передачі культурної інформації. Вона зазначає, що

лінгвокультурологічний аспект у дослідженні фразеології розглядає взаємодію мови та культури крізь призму культурно-національної свідомості та її фразеологічної презентації [12, с.72].

Н. Хома зауважує, що фразеологічні одиниці кожного народу виражають його образність, ментальність і спосіб мислення, а тому вони характеризуються відносною стабільністю. Науковець, дослідивши ономастичний компонент в українських фразеологізмах, висновкує, що ономастикон української фразеології досить багатий і різноманітний, в основі якого – чоловічі й жіночі особові імена. Топонімічні назви у прислів'ях та приказках мають регіональні ознаки фольклорного тексту, надають текстові місцевого забарвлення і є одним з найголовніших чинників у досягненні достовірності [86, с. 411-413].

Погоджуємося з думкою Л. Савченко, що фразеологія є відбитком картини реальності, у якій відображені фрагменти культури, етнографії, історії, світогляду, психології, менталітету, релігії, а також відтворено національний характер народу, це своєрідний взірць кодування його духовної культури [78, с. 522].

У своїх мовознавчих розвідках А. Коваль досліджував слов'янські фразеологізми як сферу духовної народної культури, у якій відображені основні фрагменти мовної картини світу [28].

О. Левченко дослідила слова-символи у фразеологічних одиницях шляхом лінгвокультурологічного аналізу, що, на думку дослідниці, поглиблює знання людства, допомагає вийти за межі традиційного уявлення про те, що фразеологічні зрощення зовсім не пов'язані зі значеннями компонентів, оскільки не мотивовані. О. Левченко вважає, що в основі символу – прототипна інформація як елемент концептуальної картини світу; символи виникають внаслідок метафоризації або метонімізації. Отже, символи характеризуються конвенційністю, є вербальним предметним знаком, утвореним унаслідок метонімії чи метафори, перебувають у лінгвокультурному просторі в постійному зв'язку з абстрактним позначуванням. Специфіка фразеологічних

символів, на думку вченої, виявляється в його багатозначності, тобто сформованості на основі різноджерельних уявлень [40].

Фразеологізм як номінативна одиниця (безпосередньо співвіднесена з позамовною дійсністю), що виконує в реченні синтаксичну функцію (як член речення), є мовним ресурсом, що забезпечує спілкування між членами однієї лінгвокультурної спільноти.

Фразеологічні одиниці вибірково відображають дійсність, вони виділяють у ній найбільш значущі для практичного життя етносу фрагменти, номінуючи їх через образне та експресивно-оцінне сприйняття.

Сукупність фразеологічних одиниць тієї чи іншої мови прийнято називати фразеологічною картиною світу. Фразеологічна картина світу – це універсальна, властива всім мовам образна система стійких емоційно-експресивних одиниць мови (фразеологізмів), що транслюють особливості національного світобачення лише на рівні повсякденної свідомості етносу [78, с. 35].

Фразеологічна картина світу має такі **специфічні ознаки**:

1. *Універсальність*, що виявляється в тому, що не існує мови, у якій не було б фразеологічних одиниць, крім того, універсальною головною властивістю фразеологізмів – цілісність (ідіоматичність) їх значення.

2. *Антропоцентричність*, її спрямованість на людину. Це зумовлено тим, що, по-перше, у центрі фразеологічної номінації – людина, вона дає вичерпну її характеристику з боку зовнішнього вигляду: *шкіра та кістки, кров з молоком*; становища у суспільстві *птаха великого польоту*; індивідуальних, особистісних якостей: *сонечко, води не зробить*; інтелекту: *зірок з неба не хапає, світла голова* тощо; по-друге, пізнаючи навколишній світ, суть речей, людина постійно «приміряє» їх до себе, порівнюючи зі своїми відчуттями, почуттями, будовою свого тіла, тому відмінною рисою фразеологічної номінації є антропоцентричне розуміння дійсності: *багато – з голови до ніг, як волосся на голові*; *темно – хоч око виколи*, *швидко – на швидку руку, оком не моргнув*, *далеко – наскільки вистачає ока, оком не окинути*.

3. *Прагматична спрямованість*: свідомість етносу виокремлює типову, значущу для практичної діяльності людини життєву ситуацію, образно переосмислює і закріплює її за відповідним поєднанням слів: *не в свої сани не сідай, курчат по осені рахують, дразнити собак*.

4. *Образність, експресивність, оцінне значення*. В основу внутрішньої форми фразеологізму покладено типовий образ (образ прототипічний), що відображає стереотипні уявлення етносу про навколишню дійсність, формуючи в його свідомості певну стійку, ціннісно орієнтовану мовну картину світу [78; 21; 73].

Різні типи фразеологічних одиниць транслиують культурну інформацію по-різному, що необхідно враховувати під час її лінгвокультурологічного аналізу. Культурологічна цінність фразеологізмів обумовлена як синхронним, так і діахронічним їх сприйняттям носіями української мови. Культурологічна цінність фразеологізмів з погляду синхронії виявляється в тому, що, з одного боку, вони відображають національну культуру цілісно, своїми ідіоматичними значеннями, а з другого боку, відтворюють національну культуру розчленовано, окремими компонентами свого складу: носієм культурно значущої інформації у складі таких фразеологізмів є такі компоненти, які називають реалії матеріальної культури: *мазати пирогом, тертий калач, посадити на хліб і воду*. Культурна інформація становить денотативний компонент значення цих слів, що належать до безеквівалентної, і тим самим національно маркованої лексики.

Культурологічна цінність фразеологізмів з погляду діахронії пов'язана з тим, що вони відображають українську національну культуру завдяки своїм етимологічним прототипам – вільним словосполученням, що послуговували базою для побудови фразеологізму, образної основи його семантики.

Переважає більшість фразеологізмів, насамперед це фразеологічні зрощення і єдності, містять культурну інформацію в їхній образній основі (внутрішній формі), в основі якої – прототипові генетично вільні поєднання слів, що вказують на подробиці повсякденного побуту українців.

Наприклад, вільні словосполучення, що стали згодом фразеологізмами, описували народні звичаї та традиції, елементи побуту та культури, історичні події та багато іншого. Вивчаючи етимологію та історію появи фразеологізмів, можна дізнатися багато цікавої інформації, наприклад, про традиційну українську грамотність: *ази писати, альфа і омега, з червоного рядка, прикласти руку* і т. д. Вільні словосполучення можуть розповісти про грошову систему, що використовується в Україні (*на гривні вчений; гнатися за копійкою; як п'ятака дав; довгий карбованець, не витягнеш і копійки*), про навколишній тваринний і рослинний світ (*вискочити як Пилип з конопель, гарбуза дати, кури не клюють, брати бика за роги, дивитися вовком, у свинячий (собачий) голос*), про історичний розвиток України (*козак з бідною – як риба з водою; звання козацьке, а життя собацьке; життя собаче, зате слава козака; добрий козак баче, де отаман скаче*).

Фразеологізми виникають у національних мовах на основі такого образного уявлення дійсності, яке, як видно з наведених вище прикладів, базується на повсякденно-емпіричному, історичному досвіді мовного колективу. Цей досвід, безумовно, пов'язаний із культурними традиціями, звичаями, обрядами та віруваннями етносу.

Наші предки були язичниками, вони обожнювали явища природи, по-своєму переосмислюючи їх. Ці вірування відобразилися у внутрішній формі таких фразеологічних одиниць, як: *вітра в решеті дарувати (дати), метати громи і блискавки, як громом уражений, сніг на голову, з дощу та під ринву, наганяти чорну хмару, розтопити лід (кригу)*. Значне місце у складі цих фразеологізмів має сакральна лексика, що називає представників різної нечистої сили: *чорт з рогами, полізти до чорта на роги, жити, як в чорта на крилах, хитрий, як дідько з хвостом, бісом дивитися; до біса*.

Змови, ворожіння також не пройшли повз фразеологію: *замовляти зуби, кидати слова на вітер – «говорити впусту»*. За допомогою розпускання чуток «за вітром» люди намагалися наганяти на своїх ворогів псування, завдавати їм

шкоди. З ворожінням пов'язана внутрішня форма фразеологічних одиниць: *ворожити на бобах, як у воду дивився*.

У деяких фразеологізмах передаються власне українські настанови й орієнтири суспільства, наприклад: *личить, як свині хомут; пристало, як свині наритники; личить, як свині сідло; гарно, як свині під лопухом; влізливий, як свиня*. Про розумові здібності влучно сказано у вислові: *дурний як сто свиней*. Негативна поведінка людини теж іронічно порівнюється зі свинею: *величається, як свиня в барлозі; благородна, як свиня городня*.

Фразеологічні одиниці є культурно маркованими мовними знаками, оскільки їхнє значення ускладнене різного роду культурними конотаціями, отже, лінгвокультурологічний аналіз цих мовних одиниць має бути спрямований на виявлення цих конотацій. Культурна конотація передбачає «інтерпретацію денотативного чи образно мотивованого, квазиденотативного аспектів значення фразеологізму у категоріях культури» [78, с. 214].

В основу фразеологізмів покладено образи, найбільш значущі для носіїв мови, національно-культурно специфічні, тому фразеологізми у стереотипній формі передають морально-етичні та життєві настанови українського етносу. Стереотип щодо завдань лінгвокультурологічного аналізу фразеологізмів – це стійке, мінімізовано-інваріантне, зумовлене національно-культурною специфікою уявлення про предмет чи ситуацію. Насамперед не про конкретний предмет або конкретну ситуацію, що коли-небудь мали місце, а про предмет або ситуацію взагалі [10].

У фразеологічній одиниці як стійкому, відтворюваному мовному знаку культурні стереотипи етносу мають своє яскраве образне втілення. Так, фразеологізми *переливати з порожнього в порожнє, носити воду решетом*, що характеризують неробство через образи активної, але безглуздої та марної діяльності людини, стають культурними стереотипами профанації плідної праці. Фразеологічні одиниці *під носом, у двох кроках, рукою подати* відображають стереотипні уявлення етносу про близький, досяжний простір, фразеологічні звороти *на пальцях можна перерахувати, кіт наплакав*

виступають у ролі стереотипів стандартного для української культури уявлення чогось.

Фразеологізми можуть містити безеквівалентні одиниці, сформовані внаслідок історичного, соціального розвитку суспільства. Вони називають об'єкти конкретної предметної сфери, характерні для повсякденного життя одного народу та чужі іншому народу, і несуть культурну інформацію, національно-специфічну для лінгвокультурної спільності. Етнокультурна маркованість виявляється у словах-етнографізмах, що позначають: елементи традиційного одягу, взуття, головні убори: постоли (*ляпає мовою, як постолом* – багато говорить про незначне або те, про що не варто); музичні інструменти: цимбали (*заграйте мені, цимбали, щоб ніженьки дрижали*); популярні страви національної кухні: вареники, сало (*як вареник у маслі; сало б їв і салом закусував, дурне сало без хліба*); г) грошові, метрологічні одиниці: золотник, аршин (*правди, як у шелягу срібла* – дуже мало); приналежність людини до того чи іншого соціального (суспільного) класу, позначення цивільного, військового, духовної особи: князь, цар (*без царя в голові* – дурний).

Фраземи транслюють культурні установки етносу та через систему стійких еталонних порівнянь. Дослідники справедливо зазначають, що це порівняння слугують засобом емпірично пізнаваної дійсності і водночас є засобом її оцінної кваліфікації. Еталонні стійкі порівняння не лише відображають світобачення етносу, а й пов'язані з його світорозумінням, оскільки такі абстрактні поняття, як особливості характеру людини, її інтелектуальні здібності, осмислюються та передаються ними через образи цілком конкретні – тваринного, рослинного та предметного світу, представники якого ніби подають зразки здоров'я – *здоровий, як кінь*, дурниці – *мотузяна голова*, упертості – *упертий як баран* тощо.

У кожного народу, окрім спільних з іншими народами еталонів, існують свої, зумовлені особливостями його менталітету, його специфічного погляду на світ. Значний пласт фразеології складають фразеологізми з компонентом – зоонімом, який означає тварину, птицю, рибу, комах. Вони відображають

сприйняття людиною зовнішнього вигляду, поведінки, фізичних якостей та можливостей представників фауни, яка багато в чому заснована на національній міфології та традиціях.

Продуктивність зоонімів у процесі створення ідіом залежить від таких факторів: а) від ступеня поширеності тих чи інших тварин, птахів у ареалі проживання народу; б) ролі тварин в сільськогосподарській культурі народу; в) ролі та місця певної тварини в міфології, історії, культури; г) популярності екзотичної тварини на території (наприклад, лев, мавпа, слон відомі та популярні в Росії, Україні та Туреччині, хоча вони відсутні у фауні цих країн).

Героями української ідіоматики, прислів'їв та приказок є кінь, свиня, собака, корова, муха, курка, вовк, кіт (кішка), рак, півень, заєць, коза, миша, лисиця: *вовк линяє, а вдачі не міняє; знає кіт, чиє сало з'їв; старого лиса не виманиш з лісу; впасти як муха в окріп.*

Так, для українського народу еталоном настирливості, негативних рис людини є муха (*муха вкусила, з мухи зробити слона, мов сонна муха*), тоді як для болгар муха – зразок лагідності.

У мовній свідомості українців найменування вовка в проєкції на людину характеризується найчастіше як небезпечний, злий, лицемірний, підступний, шкідливий: *дивитися вовком, вовком вити, зголоднів як вовк, вовк у овечій шкурі, бачити смаленого вовка, бодай вовки з'їли, як вовк у зорях розбирається, стріляний вовк* (але *морський вовк* – досвідчена людина).

Еталоном здоров'я в українській культурі є віл і кінь (*здоровий, як кінь; здоровий як віл*), а в російській – це бик (*здоровий як бик*). У багатьох українських фразеологізмах *віл і кінь* асоціюється з тим, хто важко і багато працює: *працює, як віл; працює, як чорний віл; гнеться, як віл у ярмо; тягне, як віл воза; тихий, як робочий віл; працює, як кінь.*

Важливим у процесі лінгвокультурологічного аналізу фразем є виявлення в їх складі слів, що отримали в процесі фразеологізації особливе символічне значення, вписане в національне світобачення етносу. Таким символічним значенням в українських фразеологізмах наділяється, наприклад, слово *пориг*,

навколо якого утворюється ціле гніздо стійких поєднань слів: *оббивати пороги, не пустити на поріг, на порозі, біля порога, з порога, ось Бог, а ось поріг*. Поріг у складі цих фразеологічних одиниць уособлює кордон між «своїм» та «чужим» простором, має особливий символічний зміст. Невипадково в українського народу з порогом пов'язані різні забобонні уявлення: через поріг не можна вітатися, на нього не можна сідати, нечиста сила не може переступити поріг без дозволу господаря.

Одним із центральних образів, які в українських фразеологізмах мають символічне значення, є образ *дороги*. У кожної людини, вірили наші предки, є своя дорога, своя доля, свій життєвий шлях, який він обирає: *дорога терном заросла, переходити дорогу, пробити грудьми дорогу, йти прямою дорогою, торувати дорогу (шлях)*.

Отже, фразеологічні одиниці – це культурно марковані мовні знаки. Вони відображають у конденсованому вигляді ціннісні установки етносу, виявлення яких є основним завданням їх лінгвокультурологічного аналізу.

Переважно більшість фразеологізмів – образно мотивовані словосполучення, тобто їх значення мотивовано тим образом, який усвідомлюється у процесі буквального сприйняття фразеологізмів. Це сприйняття асоціюється з якоюсь властивістю, станом, дією, почуттям, ситуацією і усвідомлюється як їхня подoba. Деякі фразеологізми зберігають у свої семантичній структурі ті ознаки значення, які безпосередньо пов'язані з його утворенням. У таких випадках **метафоричний образ**, що лежать в основі їх семантики, зрозумілий, легко розшифровується. Наприклад: *вставляти палиці в колеса, робити з мухи слона, п'яте колесо у возі та ін.* Мотивування значення таких фразеологізмів є основою для їх розуміння. Адже у своєму початковому утворенні всі фразеологізми були мотивованими: образи, що лежать в основі їхньої семантики, були зрозумілі сучасникам. Але в більшості випадків фразеологічні звороти втрачають вмотивованість значення, внаслідок чого їх образний зміст стає незрозумілим, дивним для сучасних носіїв мови.

Отже, фразеологізми є унікальним мовним явищем, оскільки, з одного боку, вони є мовним засобом, що забезпечує в суспільстві повноцінну комунікацію, з іншого боку, вони є яскравими виразниками національно-культурної семантики, відображаючи стереотипи національно-культурного бачення світу: національну культуру, звичаї, традиції народу, деталі побуту, історичні події. Інакше кажучи, фразеологічні звороти мають як комунікативну, так і культурологічну цінність. Ця особливість фразеологізмів відіграє важливу культурно-пізнавальну роль у практиці навчання української мови, збагачує учнів знаннями про Україну та українську культуру.

Отже, вивчення літератури з проблеми дослідження засвідчило, що фразеологія є ментальним дзеркалом національно-культурних цінностей народу. Фразеологічні звороти української мови як яскраві виразники національно-культурної семантики відображають стереотипи національно-культурного бачення світу.

Висновки до першого розділу

У першому розділі відповідно до теми дослідження було з'ясовано сутність основних понять: «культура», «культурологічний підхід», «компетенція», «компетентність», «культурологічна компетентність».

Було виявлено, що поняття «культура» трактується як комплекс матеріальних, духовних й інтелектуальних ознак суспільства, що передбачають основні принципи буття людини, систему цінностей народу, традицій та вірувань.

Культурологічний підхід передбачає трактування культури як процесу особистісного відкриття, створення світу культури, участі в культурному діалозі, у якому відбувається індивідуально-особистісна актуалізація смислу. У першу чергу, культурологічний підхід є принциповою гуманістичним за своїм характером, оскільки визнає людину передусім суб'єктом культури, її

головною дійовою особою

Тісний зв'язок та взаємний перетин понять «культура» та «особистість» вимагав уточнення визначень різних підходів, що існують у сучасній педагогічній науці, а саме: особистісного підходу, культурологічного підходу, гуманістичної орієнтації.

Культурологічний підхід є сукупністю таких методологічних прийомів, що сприяють аналізу будь-якої сфери соціального та психічного життя через розгляд системи культурологічних понять. Загальновизнано, що культурологічний підхід – це вивчення світу людини в контексті його культурного існування, а також того, чим саме цей світ є для індивіда.

Культурологічний підхід у методиці навчання української мови має різні інтерпретації, на позначення якого існують такі терміни, як «культурологічний», «культурознавчий», «соціокультурний», «українознавчий», «лінгвокультурознавчий», «етнокультурознавчий»,

Українська мова відіграє важливу роль у формуванні свідомості молодого покоління країни. Мова в концентрованому вигляді відображає духовне життя людини і є найпотужнішим засобом виховання. Оволодіваючи мовою, людина може як пізнавати світ, так і навчитися жити в ньому, знайти ціннісну орієнтацію, пізнати національну і світову культуру.

З метою визначення сутності поняття «культурологічна компетентність» було з'ясовано сутність понять «компетенція» і «компетентність». Ми виявили, що у вітчизняній педагогіці компетенція визначається як об'єктивна умова, вимога, сукупність повноважень, прав та обов'язків, узагальнений спосіб дій, що забезпечує ефективне розв'язання поставлених завдань у тій чи іншій діяльності. Компетентність – це суб'єктивна умова, характеристика суб'єкта, система відносин та установок, внутрішні психологічні новоутворення особистості, що дозволяють реалізувати компетенцію.

Культурологічну компетентність характеризуємо як національно-культурний рівень володіння мовою; усвідомлення мови як форми вираження національної культури, взаємозв'язку мови та історії народу, національно-

культурної специфіки української мови та української мовної поведінки, формування мовної картини світу, оволодіння національно-маркованими одиницями мови, українським мовленнєвим етикетом, культурою міжнаціонального спілкування. Структура культурологічної компетентності охоплює такі компоненти: емоційно-ціннісний, когнітивний, операційно-технологічний та поведінковий.

Було встановлено, що фразеологізми є унікальним мовним явищем, оскільки, з одного боку, вони є мовними засобами, що забезпечують у суспільстві повноцінну комунікацію, а з іншого боку, вони є яскравими виразниками національно-культурної семантики, відображаючи стереотипи національно-культурного бачення світу: національну культуру, звичаї, традиції народу, деталі побуту, історичні події. Навчання фразеології учнів є одним із важливих аспектів розвитку мовної, мовленнєвої та культурологічної компетентності особистості, оскільки саме фразеологізми гармонійно поєднують мову, культуру та духовний потенціал народу-носія.

РОЗДІЛ 2

ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ ДО ВИВЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ В 9-Х КЛАСАХ

2.1. Провадження культурологічного підходу в методиці навчання української мови

У Державному стандарті базової середньої освіти особливу увагу приділено компетентнісному підходу як найважливішому чинникові формування особистісних характеристик учнів. Наголошено також на формуванні ключових компетентностей, серед яких виокремлено культурологічну. Зокрема, в чинному документі зазначено, що «культурна компетентність передбачає здатність до розуміння й пошанування творчого способу вираження та передачі ідей та смислів у різних культурах і через різні види мистецтва й інші культурні форми; розуміння, розвиток і вираження власних ідей та відчуття своєї ролі в суспільстві в різних способах і в різних умовах» [19].

Відповідно до вимог, встановлених стандартом, формування культурологічної компетентності відіграє важливу роль у мовній освіті школярів, оскільки сприяє досягненню таких особистісних результатів, як усвідомлення мови як основного засобу людського спілкування та сприйняття української мови як явища національної культури.

Українська мова в закладах загальної середньої освіти розуміється не лише як один із шкільних курсів, а й засіб навчання. Уміння спілкуватися, володіти українською мовою, досягати успіху в процесі спілкування є тими характеристиками особистості, які визначають досягнення людини майже в усіх сферах життя, сприяють її соціалізації в умовах сучасного світу. Українська мова як засіб пізнання дійсності забезпечує розвиток інтелектуальних та творчих здібностей учнів, розвиває їх абстрактне мислення, уяву, пам'ять,

формує навички самостійної навчальної діяльності, самоосвіту та самореалізацію особи. Як форма зберігання та засвоєння різних знань українська мова має тісний зв'язок із усіма шкільними предметами та впливає на якість засвоєння інших навчальних курсів. Невипадково мовна освіта розуміється сьогодні як процес і результат пізнавальної діяльності, спрямованої на засвоєння теорії мови з метою комунікації, на мовленнєвий, розумовий та естетичний розвиток, на оволодіння культурою народу – носія цієї мови.

Культурологічний компонент мовної освіти знайшов своє відображення у чинних програмах з української мови для учнів 5-6 класів [48; 49]. З огляду на головну мету та пріоритети мовної освіти у змісті навчання української мови виділено такі основні блоки: предметний, метапредметний й компетентнісний. У межах компетентнісного блоку виокремлено культурну компетентність, до змісту якої введено не лише засвоєння мови як форми вираження національної культури, а й вивчення взаємозв'язку мови з історією народу, а також особливостей національно-культурної специфіки української мови [48].

Відповідно до програмових вимог здобувачі освіти повинні виявляти інтерес до опанування культурних здобутків не лише України, а й світу; виявляти шанобливе ставлення до культурних традицій українців, а також представників інших країн і народів; розуміти й поцінювати творчі засоби вираження й передавання основних ідей у різних культурах через різні типи мистецтва та інші культурні форми; виражати власні ідеї, почуття засобами культури й мистецтва.

У програмі з рідної мови у межах соціокультурної змістової лінії введено основні культурологічні теми, які не лише ознайомлюють з історією України, життям українського народу, його звичаями чи традиціями, а й сприяють формуванню комунікативних умінь школяра. Серед культурологічних тем особливої ваги набувають ті, які вчать жити, пізнавати світ високої моралі, інтелігентності.

У шкільному курсі вивчення фразеології виділяють **3 етапи**:

1 етап (1 - 4 кл.) - практичне вивчення розділу;

2 етап (5 - 6 кл.) - систематичне вивчення фразеології;

3 етап (7 - 9 кл.) - побіжне вивчення з граматиною.

У модельній навчальній програмі «Українська мова. 5-6 класи» (2023 р.) (автори Н. Б. Голуб, О. М. Горошкіна) [48] окреслено основну мету, завдання навчання української мови. Автори наголошують на дотриманні основних принципів навчання (світоглядності, інструментальності, доступності, систематичності та логічної послідовності, соціалізації). Також автори акцентують на принципі культуровідповідності, що виявляється у вивченні української мови та засвоєнні її носіями культури.

Відповідно до програми тема «Фразеологія» вивчається у 5-му класі, де діти ознайомлюються з різновидами фразеологічних одиниць (прислів'ями, приказками, крилатими виразами, афоризмами); дізнаються про основні джерела українських фразем, їх роль у мовленні людини; ознайомлюються з фразеологічним словником.

У процесі вивчення фразеології формуються навчально-мовні фразеологічні вміння. **Учні повинні вміти:**

- 1) відрізнати лексичне значення у фразеологізмі від граматичного;
- 2) тлумачити лексичне значення відомих їм слів та фразеологізмів;
- 3) визначати, у якому значенні вжито слова та фразеологізми в контексті;
- 4) знаходити в контексті вивчені фразеологічні явища;
- 5) добирати вивчені фразеологізми;
- 6) групувати вивчені фразеологічні одиниці;
- 7) користуватися різними типами тлумачних словників, зокрема фразеологічними.

Завдання формування комунікативної компетенції зумовлює необхідність вироблення вміння правильно і доречно вживати фразеологізми, уміння добирати лексичні засоби для точного вираження змісту висловлювання, для розуміння основної думки тексту та образних засобів художньої мови.

І нарешті, слова та фразеологізми, відображаючи особливості культури українського народу, сприяють формуванню культурологічної компетентності учнів.

Модельна навчальна програма «Українська мова. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори: Заболотний О.В., Заболотний В.В., Лавринчук В.П., Плівачук К.В., Попова Т.Д.) [49] ґрунтується на основних засадах цінностей українського народу, компетентнісного, особистісно зорієнтованого, діяльнісного, аксіологічного, інтегративного підходів.

У програмі автори наголошують на тому, що важливу роль відіграють фразеологічні одиниці, прислів'я та приказки, які допомагають зробити урок емоційним, а учням – розвивати свої думки, уявлення, формувати усне мовлення. Серед культурологічних тем особливо важливими є ті, що допомагають пізнавати світ, його духовні й моральні цінності, усвідомити роль української мови в розвитку та самовдосконаленні кожної дитини [49, с.3-4].

Автори модельної програми пропонують вивчати розділ «Лексикологія. Фразеологія» у 6-му класі, ознайомлюючись із поняттям «фразеологізм», його лексичним значенням. Учні дізнаються про фразеологізми в ролі членів речення; про фразеологічний словник; про джерела українських фразеологізмів; про прислів'я, приказки, крилаті вирази, афоризми як різновиди фразеологізмів.

У шестикласників відповідно до програмових вимог повинні формуватися **такі вміння** під час засвоєння фразеології:

- 1) виокремлювати серед мовних одиниць фразеологічні звороти та пояснювати їх значення;
- 2) укладати словник фразеологізмів на позначення певних якостей, ознак чи явищ;
- 3) здійснювати лінгвістичний експеримент, зокрема замінювати фразеологізми іншими словами);
- 4) добирати фразеологізми певної тематики з метою міжособистісної комунікації та створення відповідної атмосфери спілкування й вираження свого емоційного стану;

- 5) добирати фразеологічні синоніми й антоніми;
- 6) зіставляти фразеологізми з поданими ілюстраціями;
- 7) з'ясувати походження фразеологізмів;
- 8) визначати синтаксичну роль фразеологізмів [49, с.40].

Отже, у процесі засвоєння розділу «Фразеологія» учні повинні навчитися визначати місце фразеологічних одиниць у мовній картині світу; розуміти значення вибору фразеологічних сполучень для побудови текстів різних типів; засвоїти всі види фразеологічного розбору та розуміти їх місце в лінгвістичному аналізі тексту; засвоїти норми вживання та вибору фразеологічних одиниць відповідно до принципів правильності мови та її комунікативної доцільності; попереджати всі типи мовних помилок, пов'язаних із уживанням фразеологічних одиниць.

Відповідно до вимог Державного стандарту базової середньої освіти та чинних програм з української мови розроблено підручники з української мови, у змісті яких відображаються всі сучасні тенденції та положення мовної освіти.

Об'єктом нашого аналізу є розділ «Фразеологія», який вивчається у 5-6 класах. Ми поставили за завдання встановити, як у розділі «Фразеологія» відображається зміст поняття культурологічної компетентності, яким чином відбувається її формування під час роботи з цим розділом; які елементи культурологічної компетентності, зазначені в чинних програмах з української мови, ураховуються у процесі створення завдань і вправ, присвячених темі фразеології. Для цього проаналізуємо кілька навчальних видань.

Здійснивши аналіз підручника «Українська мова» О. Заболотного, В. Заболотного (6 клас) [81], можна відзначити те, що фразеологізми характеризуються як стійке сполучення слів, яке близьке за лексичним значенням до одного слова, і, як слово, є одним членом речення [81, с.47]

У процесі створення вправ автори використовують фразеологізми, у яких відображається глибоко народний, самобутній характер української мови; зміст багатьох фразеологізмів пов'язаний з історією українського народу, враховується когнітивний компонент культурологічної компетентності.

У підручнику пропонується завдання, що реалізують різні принципи вивчення фразеології. Наприклад, з метою реалізації *екстралінгвістичного принципу* запропоновано ілюстрації, до яких треба дібрати фразеологізми та пояснити лексичне значення цих виразів (вправа 122). У процесі роботи над текстом «Водою не розлити» (вправа 123) також є малюнок, де діти повинні вгадати, який фразеологізм «заховався» на малюнку до тексту.

У підручнику О. Заболотного, В. Заболотного враховується *парадигматичний принцип* до вивчення фразеології. У практичній частині навчального видання подано матеріал про синонімічний та антонімічний характер фразеологічних зворотів, зокрема представлені завдання на заміну слів синонімічними фразеологізмами (вправа 125), добір до стійкого словосполучення фразеологізмів-синонімів і фразеологізмів-антонімів (вправа 128), хоча варто зауважити, що в теоретичній частині не пояснюється явище синонімії та антонімії у фразеології. Уважаємо, що з метою реалізації культурологічного підходу необхідно пропонувати більше вправ з фразеологізмами-синонімами для збагачення уявлень учнів про українську мовну картину світу. Значення фразеологічних одиниць, у яких закріплено ціннісне ставлення українського народу до певного явища, може бути розкрито для дітей у контексті культури, якщо розглянути синонімічний ряд слів та виразів, до якого входять лексичні одиниці, приділяючи увагу компонентам семантики лексем та стійких поєднань: наприклад, *Батьківщина, Вітчизна, батьківщина, батьківський край, рідна земля, рідні місця* і т.д.

В аналізованому підручнику дотримано під час вивчення фразеології *функціонально-стилістичний принцип*. Автори зазначають, що фразеологізми допомагають виразніше передати думку, роблять мовлення емоційним, виразним. У практичній частині є завдання на визначення ролі фразеологізмів у тексті та доречності вживання стійких сполучень слів тощо (вправи 124, 132).

У підручнику О. Заболотного, В. Заболотного завдання спрямовані на формування поведінкового та операційно-діяльнісного компонентів культурологічної компетентності. У процесі виконання вправ учням необхідно

оперувати поданою інформацією, використовувати національно-марковані одиниці в оформленні власних висловлювань. Наприклад, у вправі 131 необхідно дібрати якомога більше слів зі словами *голова, рука, нога, вогонь, сім*. Під час виконання цієї вправи учні зможуть ознайомитися з різними значеннями фразеологізмів, у складі яких є ці лексеми. Це можуть бути значення, пов'язані з культурою, побутом, історичними явищами українського народу.

Варто зауважити, що в аналізованому підручнику з метою реалізації культурологічного принципу автори використовують *історичний принцип*. Автори зазначають, що більшість фразеологізмів відображають глибоко народний, самобутній характер української мови; значення багатьох фразеологізмів пов'язане з історією нашої Батьківщини. У практичній частині є завдання опрацювати таблицю «Джерела української фразеології» (с.52), пояснити лексичне значення фразеологізмів та їх походження (вправи 135, 136, 137). Ефективною формою роботи може стати завдання, коли вчитель читає словникову статтю, а школярі намагаються вгадати фразеологізм.

Отже, згідно з положенням про культурологічну компетентність, представленим у державному освітньому стандарті, розділ «Джерела української фразеології» є досить ефективним у формуванні цього виду компетентності. Висвітлено тему взаємозв'язку мови та історії народу; представлені цитати з літературних творів, які учні можуть використовувати у своєму мовленні або під час створення власного тексту; відображена національно-культурна специфіка української мови через пояснення специфіки фразеологічного звороту.

У підручнику вміщено параграф «Прислів'я, приказки, крилаті вислови, афоризми», якому пропонуються завдання дібрати прислів'я і приказки про книгу, хліб, навчання (вправа 143); пояснити значення крилатих висловів латинського походження (вправа 147); скласти розповідь, використовуючи один із запропонованих висловів (вправа 148). Такі завдання сприяють розвитку поведінкового компонента культурологічної компетентності.

Використання під час уроків української мови таких завдань сприяє тому, що учні отримують інформацію про явища, факти, які стосуються історичного минулого українського народу. Ці вислови відображають специфіку побуту, історії, культури українського народу. Позитивним є те, що відбір дидактичного матеріалу автор підручників «Українська мова» здійснює з орієнтацією на формування базових національних цінностей, коли представлені різноманітні за формою та змістом матеріали, що виховують любов до своєї країни та своєї мови. Однак таких ціннісних матеріалів, на нашу думку, недостатньо.

Під час аналізу ми помітили, що в підручнику з української мови немає вправ, у яких би пропонувалися завдання на визначення стилістичних особливостей фразеологізмів.

Можна зробити висновок, що розділ «Фразеологія», представлений у цьому підручнику, не є достатньо повним у культурологічному аспекті, але в процесі виконання вправ у школярів з'являється досвід роботи з мовним минулим української мови, у результаті чого учні краще починають розуміти процеси, що відбуваються в мові, стають обізнанішими в розумінні лексичних відношень, тому що починають використовувати у своєму мовленні образні вирази, що забезпечує формування культурологічної компетентності.

У підручнику «Українська мова» (6 клас) О. Глазової [13] розділу «Фразеологія» присвячено кілька параграфів, у змісті яких розкривається поняття «фразеологізм», його лексичне значення; досліджується історія виникнення фразеологізмів та фразеологізми в ролі членів речення.

Автор підручника дотримується *лексико-граматичного принципу* вивчення мовного матеріалу, зокрема О. Глазова характеризує фразеологізм як стійке сполучення слів, що дорівнює слову. Також автор детально пояснює основні ознаки фразеологізмів, із яких не можна вилучити слово, а також вони не створюються, а відтворюються мовцем. О. Глазова наголошує на сфері використання фразеологізмів: художньому та розмовному. На відміну від попереднього підручника, у виданні є окрема тема «Фразеологізм у ролі членів

речення».

У підручнику вміщено вправи, у яких показано, що фразеологізм, як і слово, є одним членом речення (вправи 124, 125, 126). Запропоновано також завдання скласти речення з поданими фразеологізмами, які б виступали в ролі як головних, так і другорядних членів (вправа 125). Заслуговує на увагу вправа 116, у якій необхідно побудувати синонімічні ряди за допомогою фразеологічних одиниць, у процесі виконання якої учні розуміють, що зближує, а що розрізняє фразеологізм зі словом. Таке завдання демонструє, що фразеологізм за лексичним значенням близький до слова.

У підручнику О. Глазової *екстралінгвальний принцип* реалізується частково. Лише в одній вправі підручника (вправа 123) фразеологізми представлені у вигляді двох малюнків, що передають їх буквально значення. Запропоновано таке завдання до вправи: «Роздивіться зображення. Які фразеологізми, на Вашу думку, вони можуть ілюструвати. Запишіть ці фразеологізми. Складіть з ними речення». З метою реалізації мотиваційного компонента культурологічної компетентності ефективним було б розміщення в підручнику відповідних зображень, що відтворюють фразеологічний фонд української мови, а також виконання учнями творчих завдань. Наприклад: можна запропонувати дітям зобразити фразеологізми у вигляді веселих малюнків, що передають їх буквально значення. Ще один варіант роботи: дати учням завдання самостійно придумати речення, в одному з яких фразеологізм буде виступати як стійке поєднання, а в іншому – уживатися як вільне сполучення слів.

У підручнику «Українська мова» О. Глазової реалізований повною мірою *парадигматичний принцип вивчення фразеології*. У теоретичній частині навчального видання представлено відомості про багатозначність, синонімію та антонімію фразеологічних одиниць. На закріплення в практичній частині вміщено завдання на визначення фразеологічних синонімів (вправа 115), добирання до поданих стійких словосполучень фразеологічних синонімів (вправа 116), визначення антонімічних пар фразеологізмів (вправи 117, 118).

У підручнику вміщено вправи, у яких необхідно скласти з різними фразеологізмами речення (вправи 113, 115), що дозволяє школярам навчитися створювати власні висловлювання, використовуючи в них фразеологізми, у яких відображено культуру українського народу.

Досить повно представлено в підручнику розділ «Джерела українських фразеологізмів», у якому через використання інформації про споконвічно-українські фразеологізми, уживання прислів'їв та приказок та створення завдань з ними автор найбільш цікаво та детально висвітлює історію українського народу. Автор звертається до творів літератури, що є джерелом збереження національно-культурних цінностей, що реалізуються через мову. Застосування цих знань на практиці зробить мовлення учнів виразніше й образніше. Інформація про стилістичні властивості фразеологізмів допоможе учням побачити національно-культурну специфіку української мови. Ця інформація допоможе зрозуміти сутність процесів, що відображаються в українській мові. У підручнику зазначається, що багато фразеологізмів пов'язані з історією народу. Детально йдеться про походження крилатих висловів, які прийшли із літератури. Зміст вправ цього розділу представлений фразеологічними одиницями різних видів.

Проте варто відзначити, що в аналізованому підручнику недостатньо інформації про стилістичні властивості фразеологізми, що відображають національно-культурну специфіку української мови. Доцільно було б подати інформацію про особливості фразеологічних зворотів, про різноманітні види фразеологічних одиниць. Необхідно пояснити учням, що є фразеологізми, які вживаються в будь-якому стилі мовлення, у будь-якій ситуації мовленнєвого спілкування (це стилістично нейтральні фразеологізми), проте основна частина фразеологізмів має стилістичне забарвлення (це фразеологізми книжні та розмовні).

Отже, проаналізовані підручники по-різному відображають сутність культурологічного підходу до вивчення фразеології, не скрізь досить повно висвітлюється історія виникнення та стилістичні особливості фразеологізмів,

що може спричинити труднощі у використанні стійких зворотів у мовленні. Але варто зазначити, що представлені навчальні видання відображають сутність цього підходу. У всіх підручниках враховуються зміст Державного стандарту загальної середньої освіти, присвяченого структурі та значенню поняття культурологічної компетентності. Зауважимо, що крім усвідомлення української національної культури, вивчення фразеологічних одиниць на уроках української мови значно поповнюються знання школярів про лексику рідної мови, а також створюється база для роботи з розвитку мовлення учнів – збагачення їх фразеологічного запасу, оволодіння лексико-стилістичними нормами, формування монологічного мовлення. Знання учнями фразеологічних одиниць забезпечують умови для ознайомлення дітей із мовними особливостями літературних творів, що формує основу для лінгвістичного аналізу художнього тексту. Цей аналіз навчальних видань з метою реалізації в них культурологічної компетентності допомагає побачити ті принципи та прийоми побудови вправ, якими керувалися автори.

На наступному етапі необхідно розробити критерії та рівні сформованості культурологічної компетентності, а також запропонувати вправи, зміст яких буде враховувати всі необхідні компоненти культурологічної компетентності здобувачів освіти.

2.2. Критерії та рівні сформованості в учнів культурологічної компетентності з фразеології

Вивчення «фразеологічного словника культури», у якому відображені знання носія мови про світову та українську культуру, які використовуються в мовленнєвій діяльності, може стати засобом виявлення рівня сформованості різних компетенцій особистості, набутих у процесі навчання української мови.

Важливим складником формування культурологічної компетентності учнів є мовні одиниці з національно-культурним компонентом. Основним

засобом формування культурологічної компетентності ми обрали фразеологічні одиниці української мови, відібрані відповідно до принципів доступності та комунікативної значущості, культурологічної цінності, виховного впливу.

Здійснивши аналіз літератури з нашої теми дослідження [20; 27; 38; 45], у структурі культурологічної компетентності ми виділили такі компоненти:

1. Мотиваційний.
2. Когнітивний.
3. Операційно-технологічний.
4. Поведінковий.

Усі компоненти культурологічної компетентності перебувають у тісному взаємозв'язку, дотримуючись принципів логіки: ефективність засвоєння знань із фразеології безпосередньо залежить від мотивації до розуміння цих мовних одиниць, операційно-технологічний компонент формується на основі здобутих знань, але перші кроки щодо його формування здійснюються ще на початковому етапі.

Відповідно до кожного критерію було розроблено показники його сформованості, що відображено в таблиці 2.1

Таблиця 2.1.

Показники критеріїв сформованості культурологічної компетентності в учнів 6-х класів

Критерій	Показники критерію
1. Мотиваційний	<p>1) вияв інтересу до фразеологічного фонду української мови, пов'язаного з традиціями українського народу;</p> <p>2) активність залучення до комунікативної діяльності, бажання обговорювати побачене, розповідати про свої знання, враження, прагнення отримати додаткову інформацію про історію та культуру й традиції українського народу; пізнання</p>

	національно-культурного компонента фразеологічних одиниць
2. Когнітивний	<p>1) розуміння фразеологічних одиниць як важливого джерела інформації про традиції та культуру українського народу;</p> <p>2) уявлення про фразеологічні словники як джерела культурологічної інформації.</p>
3. Операційно-технологічний	<p>1) уміння знаходити інформацію про значення фразеологічних одиниць за допомогою словника чи за змістом тексту;</p> <p>2) уміння правильно розуміти та пояснювати значення фразеологічної одиниці з урахуванням її культурного компонента.</p>
4. Поведінковий	<p>1) правильне розуміння школярами культурної інформації, вираженої в фразеологічній одиниці; осмислене відтворення й доцільне використання в мовленні національно-маркованих фразеологічних одиниць; самостійний пошук, отримання й інтерпретація інформації про культурний складник фразеологізмів у процесі розв'язання комунікативних завдань, а також в інших видах мовленнєвої діяльності;</p> <p>2) досвід спілкування в різних мовленнєвих ситуаціях, використовуючи фразеологізми.</p>

У процесі розроблення діагностувального інструментарію ми враховували основні засади компетентнісного підходу та вимоги до змісту

культурологічної компетентності, регламентованої Державним стандартом загальної середньої освіти, концепцією «Нова українська школа» та програмою з української мови.

На етапі констатувального експерименту нами були визначені **критерії рівнів сформованості культурологічної компетентності**, які орієнтовані на учнів середніх класів, що презентовані в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

Критерії оцінювання рівня сформованості культурологічної компетентності в учнів 5-6-х класів

№	Рівні/ критерії	Високий	Середній	Низький
1	Мотиваційний	Учень виявляє стійкий інтерес до вивчення культури українського народу, відображеної в мові, та фразеологізмів із національно-культурним компонентом значення. Із задоволенням долучається до розмови, виявляючи активний інтерес до матеріалу, що відображає особливості української національної культури, ставить додаткові	Учень у меншій мірі виявляє інтерес до вивчення фразеологізмів як засобу збереження культурологічної інформації. Долучається до діалогу за дидактичним матеріалом, але не завжди може свою відповідь і думки грамотно аргументувати.	Учень не виявляє інтересу до вивчення фразеологічних одиниць із національно-культурним компонентом значення. Учень важко відповісти на запитання, він не долучається до діалогу з учителем, свою відповідь не може

		запитання.		аргументувати.
2.	Когнітивний	Учень має уявлення про культуру та традиції українського народу, про фразеологізми та фразеологічні словники як джерело культурологічної інформації, уміє працювати зі словником.	Має недостатні уявлення про фразеологізми як джерело відомостей про традиції та культуру українського народу. Має недостатньо уявлення про фразеологічні словники як джерело культурологічної інформації.	Не має уявлень про фразеологізми як джерело відомостей про традиції та культуру українського народу. Не має уявлення про фразеологічні словники, не орієнтується в їхньому змісті, не завжди правильно знаходить значення фразеологізмів з культурним компонентом. Не може визначити значення ФО з культурним компонентом.
3.	Операційно-технологічний	Уміє знаходити інформацію про культурний компонент значення фразеологічних	Уміє знаходити інформацію про культурний компонент значення	Не вміє шукати інформацію про культурний компонент значення

		<p>одиниць, правильно розуміє і пояснює їх значення з урахуванням їх культурного компонента. Може згадати і назвати фразеологізми на певні теми.</p> <p>Співвідносить зміст фразеологізму та добирає фразу до нього, яка висловлює ту ж думку.</p> <p>Правильно розуміє значення фразеологізмів і може пояснити їхній зміст.</p>	<p>фразеологічних одиниць, але не завжди правильно розуміє та пояснює їх зміст із урахуванням їх культурного компонента. Може згадати фразеологізми на певні теми, але не відразу, і не завжди правильно. Важко пояснює значення деяких незрозумілих слів. Може дати пояснення фразеологізмів, але не дуже точно.</p>	<p>фразеологічних одиниць, відповідно не завжди правильно розуміє і пояснює їх значення з урахуванням їх культурного компонента. Не може згадати і назвати фразеологізми на певні теми. Не розуміє значення фразем, які містять культурний компонент, не може пояснити, який зміст закладено в них.</p>
4.	Поведінковий	<p>Учень усвідомлює культурну інформацію, виражену в фразеологізмі; осмислено відтворює й доцільно використовує в мовленні</p>	<p>Учень достатньо усвідомлює культурну інформацію, виражену в фразеологізмі; відтворює й доцільно викорис-</p>	<p>Учень не усвідомлює культурну інформацію, виражену в фразеологізмі; не може відтворити й</p>

		<p>нні фразеологічні одиниці; здійснює самостійний пошук, отримує й інтерпретує інформацію про культурний компонент фразем у процесі розв'язання комунікативних завдань, а також в інших видах мовленнєвої діяльності; творчо використовує на практиці різноманітні стратегії й тактики. Має сформовані навички самоконтролю, самоаналізу особистісно-мовленнєвої діяльності. Володіє на високому рівні культурою мовлення.</p>	<p>товує в мовленні національно-марковані фраземи; здійснює пошук, отримує й інтерпретує інформацію про культурний компонент фразем у процесі розв'язання мовленнєвих завдань, проте може припускатися незначних помилок; виявляє певні труднощі під час доведення своєї думки. Володіє культурою мовлення на достатньому рівні, може віднайти порушення норм і дібрати правильні відповідники.</p>	<p>доцільно використати в мовленні національно-марковані фраземи; не виявляє інтересу та бажання здійснювати пошук інформації у фразеологічному словнику про культурний компонент фразеологізмів; не має достатніх знань і тактик для ефективного комунікування. Виявляє байдужість під час обговорення проблем культурологічної тематики. Непослідовний у висловленні думок, низька мовленнєва культура.</p>
--	--	---	---	---

Відповідно до теми дослідження ми провели констатувальний експеримент, спрямований на виявлення рівня сформованості як *культурологічних знань*, відображених у свідомості у мовній формі (у формі окремих фразеологізмів), так і *культурологічних умінь*, що реалізуються як здатність учня використовувати отримані теоретичні знання та відповідні навички.

Контрольний експеримент проводився серед учнів 6-х класів Курилівського навчально-виховного комплексу «Загальноосвітня школа I - III ступенів - дошкільний навчальний заклад» Дубов'язівської селищної ради Конотопського району Сумської області в кілька етапів із використанням різних завдань, спрямованих на виявлення лінгвістичних та екстралінгвістичних знань, пов'язаних із групою фразеологізмів із культурологічним компонентом. Констатувальним зрізом було охоплено 25 учнів. Під час підготовки завдань враховувалися відомості «Фразеологічного словника школяра» (автори В.А. Забіяка, І.М. Забіяка).

На першому етапі перевірялися **когнітивний компонент** культурологічної компетентності інформантів – учнів 6-х класів. Учасникам пропонувалося завдання відновити фразеологічну одиницю за одним із компонентів. У завданні для школярів відсутній компонент необхідно було відтворити, орієнтуючись на власні знання з галузі античної культури. Це завдання ґрунтувалося на тому, що знання зовнішньої фразеологічної форми одиниці свідчить про існування стійкого асоціативного зв'язку між такими, що її утворюють словами, наявність такого зв'язку, у свою чергу, дозволяє вважати фразеологізм активною одиницею лінгвокультурного словника учнів.

Як засвідчили результати виконання першого завдання, у мовній пам'яті учнів середніх класів зафіксовані такі фразеологічні одиниці, як *гордіїв вузол* (розрубувати), *нитка Аріадни*, *ахіллесова п'ята* (83-100% респондентів), тоді як на периферії їхньої мовної компетенції опинилися фразеологічні звороти *авгієвої стайні*, *дамоклів меч*, *прокрустове ложе*, *піррова перемога*, *яблуко розбрату* (менше 45%). Зона абсолютної агнонімічності представлена двома

фразеологізмами – *бочка Данаїд і скринька Пандори*, які залишилися «невпізнаними» в 93% анкетах.

Другий етап тестування мав на меті виявити ступінь сформованості **операційно-технологічного складника** культурологічної компетентності, зокрема здійснювався аналіз семантичної популярності фразеологізмів з культурним компонентом і передбачав завдання співвідносити фразеологізм з одним із запропонованих у завданні тлумачень. Як виявилось, уявлення про зовнішню форму звороту ще не є показником його засвоєння як цілісної одиниці мови. Так, досить часто учні характеризують значення фразеологізму з буквального значення його компонентів: *авгієві стайні* – місце для утримання коней; *прокрустове ложе* – жорстке, незручне ліжко, *дамоклів меч* – секретна зброя та ін.

У деяких відповідях, які у прямому значенні слова є неправильними, містяться цікаві дані про індивідуальні, особистісні смисли, які інформанти вкладають у зміст загальномовних одиниць. Подібного роду смислова варіативність, пов'язана з актуалізацією окремих компонентів семантики фразеологічних одиниць, дозволяє розглядати такі звороти в колі «живої» фразеології, якою мовці користуються творчо, «привласнюючи» її собі як елемент свого індивідуального лексикону. Такі відповіді: *скринька Пандори* – небезпечне місце, щось невідоме, загадкове (джерело нещастя та лих); *аріаднина нитка* – заплутаність ситуації (спосіб, що допомагає вийти зі скрутного становища); *авгієві стайні* – *марна робота* (дуже забруднене місце).

Поведінковий компонент культурологічної компетентності досліджувався з використанням тієї ж групи фразеологізмів за допомогою завдань, що актуалізують прагматичний складник їх змісту.

Як виявилось, фразеологізми з культурологічними компонентами не є вживаними в мовленевій практиці учнів 6-х класів: ніхто з інформантів не зміг скласти з ними речення, що свідчить про недостатнє розуміння їхньої комунікативної ролі. Як правило, усі відповіді відтворюють типову формулу «це фразеологізм».

Також учням було запропоновано завдання описати ситуацію, у якій можуть бути використані наведені звороти або скласти з ними зв'язний текст (у завдання були введені три фразеологічні одиниці з культурологічним компонентом). Найбільш високий відсоток правильних відповідей характеризують звороти *авгієвої стайні*, *ахіллесова п'ята*, *дамоклів меч*: «Коли Миколка разом зі своєю родиною вийшли на галявину в лісі, то злякалися. Скрізь були розкидані пляшки, папір і різне сміття, яке залишили після себе люди. Хлопчик вигукнув: «Авгієві стайні! Дуже брудне місце»; «У наш час над кожною людиною висить дамоклів меч, на кожному кроці чекає на небезпеку, наприклад, терористичні дії російських окупантів»; «Я вивчив усі визначення термінів до уроку з української мови, окрім одного. Про нього і запитав у мене вчитель. Ось воно, моє слабе місце – ахіллесова п'ята».

Цікаво відзначити, що в деяких відповідях замість ситуативної характеристики фразеологізму наводиться розповідь про його походження: «Авгієві стайні — це дуже занедбане місце. З історії відомо, що в Авгія, царя Еліди, були стайні, які не прибиралися близько 30 років» або «Ахіллесова п'ята — з грецького міфу про Ахіллеса, єдиним вразливим місцем якого була п'ята, яка не торкнулася чудодійної річки Стікс».

Такі відповіді свідчать про залучення цих одиниць до сфери культурної компетенції учнів, але водночас вказують на їх незатребуваність у мовленнєвій практиці сучасних носіїв мови.

Отримані результати констатувального експерименту представлені на діаграмі (Рис.2.1.).

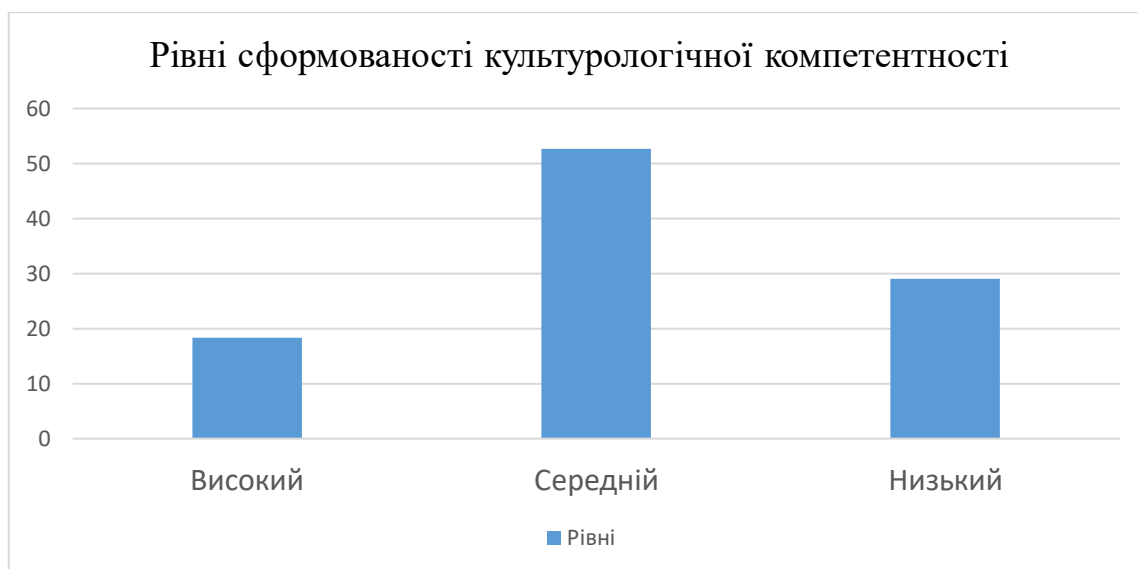

Рис. 2.1. Діаграма рівнів сформованості культурологічної компетентності учнів 6-х класів на констатувальному етапі експерименту

На підставі якісного аналізу анкети з'ясовано, що високий рівень сформованості необхідних культурологічних знань мають лише 18,3 %, середній – 52,7% і низький – 29,0 %. Можемо зазначити, що відповіді респондентів засвідчили середній рівень сформованості культурологічної компетентності.

Отже, результати проведеного експерименту засвідчили невисокий рівень культурної та комунікативної компетентності учнів. Чимало з них не знають про існування фразеологізмів з культурологічним компонентом (відомими є лише 3-4 фразеологічні одиниці), не усвідомлюють їхній зв'язок із культурною першоосною і не розуміють сучасного значення чи розуміють неточно, орієнтовно. Фразеологізми з культурологічними компонентами виявляються вилученими зі сфери комунікативної компетенції учнів, і лише деякими здобувачами освіти усвідомлюється їхня ситуативна віднесеність.

Отримані дані дозволяють виявити недоліки в лінгвокультурних знаннях учнів і розробити методики їх усунення. На нашу думку, насамперед необхідно визначити обсяг лексико-фразеологічних одиниць, що містять культурноціннісну інформацію, які увійдуть до мовленнєвого мінімуму учнів. Водночас необхідно враховувати міжпредметні зв'язки дисциплін гуманітарного циклу в середній школі та ту роль, яку слова і фразеологізми з

культурним компонентом відіграють у їх створенні. З огляду на це стає можливим вирішення таких завдань сучасної шкільної освіти, як забезпечення комунікативної та культурологічної компетентності учнів на уроках української мови; формування сучасної мовної та мовленнєвої особистості, яка володіє загальнокультурними знаннями та лінгвокультурними вміннями й навичками; підвищення рівня комунікативної культури учнів.

Ураховуючи результати констатувального експерименту, було розроблено методичні рекомендації щодо вивчення фразеологізмів на засадах культурологічного підходу на уроках української мови в 5-6 класах.

2.3. Методичні рекомендації щодо провадження культурологічного підходу до вивчення фразеології учнями 5-6-х класів

У процесі вивчення фразеології в культурологічному аспекті необхідно дотримуватися таких **етапів процесу засвоєння стійких словосполучень**:

1. Первинне ознайомлення з фразеологізмом.
2. Осмислення механізму утворення фразеологічної одиниці та формування її етнокультурного фону.
3. Закріплення історико-етимологічного матеріалу.
4. Ознайомлення з особливостями функціонування фразеологізму в практиці мовленнєвого спілкування (на рівні спостереження).
5. Активізація фразеологізмів, запровадження їх у практику мовленнєвого спілкування; активне використання фразеологізмів у мовленні.

Культурологічний підхід передбачає проведення на уроці **лінгвістичного експерименту**, за допомогою якого можна розкрити семантику фразеологічних одиниць такими методами, як *етимологія, переклад, малюнок, менталітет, образ і культура*.

1) **Пояснення фразеологічної одиниці з погляду етимології (походження)** слів української мови. Наприклад:

- **Поясніть значення та походження таких стійких сполучень слів:** *дати гарбуза, сізіфова праця, гордіїв вузол, ось де собака зарита, троянський кінь, вавилонське стовпотворіння, геркулесові стовпи, перейти рубікон, проходить червоною ниткою, як зіницю ока, шалені гроші, поставити крапку над «і».*
- **Запишіть фразеологізми, розподіливши їх за джерелами походження, та заповніть таблицю.**

Вусом не моргнути; прийшов, побачив, переміг; розбити глека; езонівська мова; долина печалі; перейти Рубікон; герой нашого часу; дамоклів меч; передати куті меду; Ноїв ковчег; іти на Голгофу; золоте руно; де тонко, там і рветься; позичити в сірка очей; гомеричний сміх; нове життя нового прагне слова.

<i>Спостереження людей</i>	<i>Античні міфи і література</i>	<i>Біблія та Євангеліє</i>	<i>Висловлювання видатних осіб</i>

- **Поясніть, із якої професії прийшли в життя людини подані фразеологічні звороти.**

Не святі горшки ліплять; намилити шию; куй залізо поки гаряче; створити зелену вулицю; міряти на свій аршин; влучити в ціль; брати в лещата; не нюхати пороху; підносити на щит; залишити поле бою; під одну гребінку; грати першу скрипку; видавати на-гора; на два фронти; . брати на буксир; підвищувати тон; пливти за течією; вставляти палки в колеса; прясти тонку; розмотати клубок; на всіх парах; кинути якір; як нитка за голкою; викинути за борт; білими нитками шито.

2) *Інтерпретація фразеологізму за допомогою перекладу рідною мовою.*

Переклад є одним із найкращих способів передачі своєрідності, образності та метафоричності фразеологізму мовою носія. Переклад фразеологічних одиниць з однієї мови на іншу становить значні труднощі. Під час перекладу важливо не лише передати зміст фразеологізму, а й відобразити його образність, стилістичну функцію, особливості контексту. Наприклад, пропонуємо завдання:

• **Перекладіть фразеологізми українською мовою:**

Бить баклуши, игра не стоит свеч, задираць нос, терпение лопнуло, с глазу на глаз, хоть шаром покати, бросатьсь в глаза, два сапога пара, сбивать с толку, нести чепуху.

3) *Пояснення фразеологічної одиниці за допомогою малюнка.*

Семантика фразеологізму з'ясовується за малюнком-ілюстрацією, встановлюється в процесі аналізу фразеологізми і представлені до них у довільному порядку готові тлумачення, здійснюється пошук фразеологізму за його значенням або значення з'ясовується за допомогою фразеологічного словника. Малюнки не тільки допомагають встановити значення, але й сприяють усвідомленню їхнього образного, метафоричного компонента (див. рис. 1).

Рис. 1. Ілюстрації до фразеологізмів

4) **Пояснення фразеологічної одиниці, ураховуючи стереотипи, ментальність народу.** Ментальність розглядається також як пояснювальна модель. Понятійна система етносу невіддільна від понятійної системи тієї мови, якою цей етнос говорить, вона відображає менталітет народу, минулий стан мови, її історію. Саме через смислове наповнення концептів національно-культурна ментальність є антропологічним вираженням культурної специфіки. Ментальність відображає життєві та практичні установки людей, стійкі образи світу, емоційні переваги, властиві цьому суспільству чи культурній традиції. Саме ментальність визначає життєвий світ людини та культурної спільноти. Культурний складник ментальності дає уявлення про навколишній світ, розумові особливості, образні комплекси. Наприклад, щастя як незалежне від людини явище ілюструється такими українськими та англійськими прислів'ями, як: «*Більше щастя, як розуму*», «*Кому щастя, той на киї впливе*», «*The lines have fallen to me in pleasant places*» («Щаслива доля випала мені на долю»). Щастя як в українській, так і в англійській фразеології розуміється як щось, що дається людині згори: «*народитися в сорочці*»; «*be born with a caul/on one's head*». Проте фразеологія відображає і національну своєрідність ставлення до щастя. У англійців до цього додається і уявлення про те, що народитись щасливим означає народитися в багатій сім'ї: «*be born with a silver spoon in one's mouth*» (дослівно: «народитися зі срібною ложкою у роті»).

5) **Образне пояснення.** Для образної інтерпретації наведемо приклад культурологічного коментаря зі словникової статті «Як баран на нові ворота». Образ фразеологізму перегукується із зооморфним світом. Фразеологізм пов'язаний також із архетипічним поняттям «інакший». Компонент баран співвідноситься із зооморфним кодом культури, сукупність компонентів нові ворота – із речовинним та часовим кодами культури. В основі створення фразеологізму – еталонізація дурості. Така властивість людини, як невміння розібратися в ситуації, що несподівано виникла, уподібнено властивостям, які людина «приписала» барану – тупості, обмеженості.

б) *Культурологічне пояснення.* Під час пояснення фразеологізмів необхідно враховувати звичаї та традиції, пов'язані з нацією та народами. Наприклад, звернемо увагу на фразеологію узбецької мови «*кинути тибетейку на небо*». За національним звичаєм і традицією тибетейку носять лише узбеки та таджики. Фразеологізм «кинути тибетейку на небо» виник на основі традиції. Якщо замість слова «тибетейка» використовувати «капелюх», «кинути капелюх у повітря», виникла б кумедна ситуація узбецькою мовою.

Процес навчання учнів української фразеології та розкриття на її основі особливостей національної української культури доцільно, на наш погляд, будувати із використанням лінгвокультурних концептів.

Лінгвокультурні концепти – це образи, уявлення, знання, що існують у свідомості як окремої особистості, так і соціальної групи етносу в цілому, реалізовані в мові. Аналіз лінгвокультурних концептів пов'язаний із дослідженням мовної картини світу певного соціуму та характерної для нього системи базових цінностей. Концепти характеризують національну ментальність і складають основу національної культури. Концепт належить свідомості, детермінується культурою та репрезентується у мові.

Характерною рисою будь-якого концепту є його актуальність як індивідуальної, так і колективної свідомості. Концепт узагальнює знання індивіда як представника певного соціуму про навколишній світ та його об'єкти. Оскільки в лінгвокультурології концепт реалізується як одиниця мови та мовлення (слова, фразеологізми, прислів'я, приказки, афоризми), можна на прикладі концепту «кількість» розглянути, як він репрезентується в українській мові за допомогою фразеологічних зворотів.

Характеризуючи лінгвокультурний концепт «кількість», що є абстрактним поняттям, за допомогою фразеологізмів на основі протиставлення «багато, велика кількість» — «мало, мала кількість», можна сформулювати такі антонімічні групи фразеологічних одиниць. Фразеологізми, що позначають велику кількість кого-небудь, чого-небудь: *голиці ніде впасти, хоч греблю гати, як бджіл у вулику, аж кишить, як тісі сарани, аж гілля гнеться, видно і*

невидимо, непочатий край, без міри, яблуку нема де впасти, кури не клюють, хоч хоч греблю гати. Фразеологізми, що позначають малу кількість будь-кого, чого-небудь: *хіба пальці оближе, на пальцях можна перелічити, як за нігтями, на копійку, на краплинку, на щербатий гріш, і котові на сльози нема, на комариний ніс, як кіт наплакав.*

Ураховуючи відомості про відображення національної культури у фразеологізмах, учитель організує роботу з ними, передбачаючи аналіз, добір, синонімічну видозміну та інші завдання.

Матеріалом для реалізації культурологічного аспекту в роботі з фразеології можуть бути **синонімічні ряди фразеологічних зворотів**, подані в словниках. Звернення до них дозволяє учням виявляти національні особливості фразем, а робота над засобами їх вираження сприяє глибшому розумінню їхнього значення.

Фразеологічний запас української мови величезний і різноманітний. Для того, хто говорить і слухає, недостатньо оволодіти спільним для них кодом (мовною компетенцією), необхідно ще засвоєння загальних фонових знань: комуніканти повинні знати, коли і що казати, які соціолінгвістичні фактори використовувати в кожній ситуації. Це пов'язано з комунікативним завданням культурологічного аспекту навчання української мови.

Прикладами завдань та вправ культурологічного аспекту можуть бути такі:

- доберіть до поданих фразеологізмів синоніми, поясніть їхнє значення; за довідками звертайтеся до «Словника фразеологічних синонімів»:
Аж гай шумить, баяндраси точити; третій калач.
- знайдіть фразеологізми зі значенням: «дуже близько», «несподівано»; придумайте з ними речення (по одному з кожної групи);
- прочитайте фразеологічні звороти, що позначають далеких родичів; зверніть увагу на стилістичні словникові позначки, з одним із них складіть речення.

(перев. про дуже віддалену або сумнівну спорідненість) родич у десятому (восьмому, сьомому) коліні; сьома (десята) вода на киселі; через дорогу (вулицю) навприсядки, жарт., ірон.; коваль бабі рідний швець, жарт.; на одному сонці онучі сушили, зневажл.; нашим воротам двоюрідний сарай, жарт., ірон.; чорт козі дядько, зневажл.; його мама і моя мама у одній воді хустки прали, жарт.

- Знайдіть у поданих реченнях фразеологізми, доберіть до них фразеологізми – синоніми.

1. Коли Маркевич заграв з скрипачем Стером концерт Ліпінського, Тарас відчув себе на сьомому небі. 2. Таким не заздрю, — сказав Богдан. — Оце вони й є ті, що «народжені повзати». 3. З перших же днів закохався в неї, як сам признався собі, по самі вуха. 4. Він відразу запалився бажанням вилити хоч раз перед живою, чужою людиною свою душу.

- Запам'ятайте синонімічний ряд фразеологізмів зі значенням «дуже швидко». Укажіть, з якими дієсловами вони вживаються?

Висолопивши язика, брати ноги в руки, накивати п'ятами, давати драла, як очманілий, показати хвіст.

- Розподіліть фразеологізми на синонімічні ряди. Визначте значення кожного ряду шляхом підбору відповідного синоніма.

Брати близько до серця; важливий птах; дати жару; жити не по кишені; птах високого польоту; жити розкошуючи; дурнів не сіють, не орють, а вони самі родяться; порожня голова; давати по шапці; узяти за душу; жити, лихо покотивши; без сьомої клепки в голові; завдати бані; набитий дурень; давати прикурити; брати за живе: всипати гарячих; полатати боки.

- Доберіть до поданих фразеологізмів синоніми з довідки, запишіть їх попарно. Укажіть загальне значення фразеологічних зворотів у кожному синонімічному ряду.

1. Дати ногам волю. 2. У хвості плентатися. 3. Ні в казках не сказати, ні пером написати. 4. Вриватися очима. 5. У тридев'ятому царстві. 6. Як по

нотах. 7. Зачіпати за болюче. 8. Стелитися під ноги. 9. Вдатися в сум. 10. Розкидати розумом.

Довідка: гнутися в дугу, як по маслу, пасти задніх, повісити голову, до живих печінок, дати драпака, за морями, хоч з лиця води напийся, думати думку, міряти поглядом.

- Укажіть, яку експресивно-емоційну оцінку містять наведені нижче фразеологізми; чи можна змінити чи замінити у них склад компонентів. Складіть з ними речення.

Душа завмерла; викинути коника; бити чолом; знімати стружку; класти на зуб; класти зуби на полицю; штани протирати; ходити по шнурку; гандри бити; душі не чути; на заячий скік; кури не клюють; хоч вовків гони; закрутити веремію; стояти над душею.

- Складіть із кожним із поданих нижче фразеологізмів речення, враховуючи відтінки значення. Для визначення відтінків значень використайте словники.

Хай буде гречка, як з гречки лико, скакати в гречку, втерти часнику; як виросте гарбуз на вербі.

Універсальні знання, загальнолюдські уявлення та культурні цінності зумовлюють подібність фразем. Фразеологічні картини світу різних народів, незважаючи на приналежність до різних культур, мають багато спільного. Можливо, причини цього й у тісних багатовікових економічних, політичних, культурних та мовних контактах, що вплинули на формування загальних стереотипів світорозуміння та інтерпретації навколишнього світу.

Такі справи дозволяють розв'язувати конкретні прагматичні завдання, пов'язані з удосконаленням таких видів мовленнєвої діяльності, як письмо і говоріння, удосконалювати вміння працювати з довідковою літературою.

Формування культурологічної компетенції передбачає і обізнаність лексикографічного характеру. Це досягається **виконанням вправ за словниками**, які спрямовані на усвідомлення структури словникової статті, на оволодіння мовою словникових позначок, на виявлення та класифікацію

мовних явищ (наприклад, фразеологічних зворотів). Подібні вправи з використанням словника можуть поєднуватися із вправами інших типів.

Наприклад:

- Поясніть значення фразеологізмів зі словом «очі», скориставшись фразеологічним словником.

Іскорки в очах замиготіли; очі грають; очі метаять іскри; очі туманом заходять; опустити очі; очі так і світяться; очі на лоба вилазять; очі не висихають; очі розгорілися.

- Прочитайте речення, выпишіть фразеологізми. Поясніть їх значення за допомогою фразеологічного словника.

1. До хутора зовсім **палкою кинути**. Гонів з п'ять, мабуть буде (І.Цюпа).
 2. В другій чверті й мух не стало, – не зівав, цілу чверть **ловив** наш Петя в класі **гав**. В третій – й майже на уроки не ходив, , бо на вулиці він витришки ловив (Д.Білоус). 3.Цілісінький день, як **у ступі товчешся**, та ще й виспатись не дають (Остап Вишня). 4.– А та дівчина не **піднесе** вам печеного **гарбуза**? – спитав Дудін-Левченко (І.Н.-Левицький).

Окрему групу становлять вправи, у яких своєрідність національної культури розкривається в процесі **ознайомлення з мовною культурою іншого народу**. Розгляд української лексики та фразеології в порівнянні з відповідними одиницями іноземних мов може допомогти у вирішенні такого важливого завдання культурологічного аспекту навчання української мови, як виховна, завдання якої є усвідомлення належності свого народу до світової сім'ї народів. У сучасних умовах діалог культур важливий як засіб формування вміння жити в багатонаціональній країні, толерантності, терпимості та поваги до інших. Як відомо, у різних народів протягом багатьох століть склалися різні фразеологізми, що характеризують людину. Наприклад, китайці про людину, яка нічим особливо не виділяється, говорять дослівно так: «*ні осел ні кінь*». Учні на цьому прикладі можна запитати, які фразеологізми про людину посередніх якостей є в українській мові. Пропонуємо ще такі вправи:

- **До поданих фразеологізмів доберіть українські відповідники, скориставшись довідкою. Поясніть, які особливості українських фразем ви помітили.**

Сапожник без сапог –

Когда рак свистнет –

Кто рано встаёт, тому Бог даёт –

С лица воды не пить –

Яблоко от яблони недалеко падает –

Мягко стелет, да жёстко спать –

Довідка: як виросте гарбуз на вербі, хто недовго спить, тому щастить таке й насіння; слова ласкаві, та думки лукаві; з краси не пити роси.

- **Доберіть до російських фразем українські відповідники, з'ясуйте значення їх.**

Между молотом и наковальней, гол как сокол, попасть впросак, дать стрекача, втирать очки, коломенская верста, из огня да в полымя, убить время, принять во внимание, кромешная тьма, очертя голову, через пень колоду, не ровен час, кормить завтраками, в два счета, за тридевять земель, принимать участие, быть начеку, пятое колесо в телеге, бить баклуши.

- **Запишіть українські й російські фразеологічні одиниці-відповідники парами.**

Як муха в окропі. Ні в сих ні в тих. Облизня підіймати. Дати тягу. Як сіль в оці. Битий жук. Голий, як бубон. Біда одна не ходить, а з собою ще горе водить. Швець, знай своє шевство, а в кравецтво не лізь.

Несолоно хлебавши. Пришла беда – отворяй ворота. Как белка в колесе. Как бельмо на глазу. Всяк сверчок знай свій шесток. Не в своей тарелке. Задать дёру. Тёртый калач. Гол, как сокол.

Культурологічний аспект вивчення фразеології передбачає спостереження за фраземами, у складі яких є лексичні **національно-марковані одиниці**, що позначають характерні реалії (предмети, явища), поняття, які

відображають специфіку матеріального та духовного життя народу. Наприклад: *топтати ряс* – жити, ходити по землі – у давнину люди зустрічали весну різними заклинаннями, у тому числі «Топчу, топчу ряс»; *як муха у Спасівку* – про нервову, агресивну поведінку – Спасівка – час посту до свята Спаса наприкінці літа, коли мухи особливо докучають людям; *дати гарбуза* – відмовити тому, хто сватається.

Пропонуємо ознайомити учнів з фразеологічними одиницями, у складі яких – національно забарвлені компоненти, наприклад, одиниці на позначення побуту українців: *глек, макітра, батіг, писанка, ковінька, макогін, рядно*. Наприклад, можна запропонувати школярам пояснити значення таких фразеологізмів: *макітра розуму, макітра заварила; втовкти в макітру, горобці цвірінькають у макітрі, мати порожню макітру на плечах, облизати макогін; нате й мій глек на капусту; глек розбити, як писанка, носитися як з писаною торбою; як з клоччя батіг, у три батоги; на руку ковінька (щось є дуже своєчасним, потрібним комусь); накрити мокрим рядном*.

Культурологічні спостереження за мовою як зберігачем інформації доцільно вести у двох напрямках: від слова до тексту та від тексту до слова, яке, у свою чергу, породжує новий текст. Робота з інформацією різного характеру (насамперед із письмовими текстами) стає ключовими вміннями сучасної людини. Це передбачає, що в період навчання в учнів послідовно формуються вміння «вчитувати» інформацію з тексту, обробляти (розуміти) її та створювати нову інформацію у вигляді тексту. Прикладом розв'язання такого завдання культурологічного аспекту може бути вправи на підбір синонімів до фразеологізмів, з'ясування їхньої стилістичної ролі та проведення комплексного аналізу фразеологічних зворотів.

План аналізу фразеологічної одиниці в культурологічному аспекті:

- 1) лексичне значення;
- 2) походження, джерело;
- 3) синоніми, антоніми (якщо є);
- 4) синтаксична роль у реченні;

5) стилістична приналежність;

6) опишіть ситуацію, у якій доречно використання цього фразеологізму.

Пропонуємо завдання на матеріалі текстів:

- У тексті знайти фразеологічні одиниці, вписати їх та пояснити їх значення. З'ясувати їх роль у тексті.

1. Як у першій чверті Петя Мимовух цілі дні ловив старанно в класі мух. В другій чверті й мух не стало. Не зівав, цілу чверть ловив наш Петя тав. В третій майже й на уроки не ходив, бо на вулиці він витрішки ловив. А в четвертій він потилицю вже чуха, жде він іспитів, неначе віл обуха (Д.Білоус).

2. Дівчина була невелика на зріст, але рівна, як струна. Гнучка, як тополя, гарна, як червона калина, довгобрана, повновида з тонким носиком. Щоки червоніли, як червонобоккі яблучка, губи повні та червоні, як калина (І. Нечуй-Левицький).

Пропонуємо розроблені завдання, спрямовані на активізацію мовленнєвих навичок, культурологічний коментар, що розкриває фоновий складник фразеологічного звороту, гармонійно вплітається в загальну – комунікативно-орієнтовану – мету. Наприклад:

- Назвіть фразеологізм, який відповідає такій ситуації:

У давні часи забобонні люди вірили, що хвороби можна лікувати замовляннями. Замовляння – це певний добір слів або спеціальний текст, який вимовляли знахарі, лікарі, що діють власними способами. Під час сильного болю, наприклад, зубного, такі замовляння заспокоювали, відволікали увагу хворого та іноді полегшували страждання, хоча хворобу і не виліковували.

Матеріал для довідок: *тримати язик за зубами, у рот води набрати, ні пари з вуст не пускати, прикусити язик, замовляти зуби.*

У процесі вивчення фразеології доцільно застосовувати **лінгвокультурологічний коментар**, адже саме в стійких словосполученнях зберігаються дух та традиції різних народів. Лінгвокультурологічний коментар у широкому розумінні трактуємо як «дешифрування» культурно значущої інформації, закодованої в мовному знаку. Оскільки фразеологізм як об'єкт

вивчення сучасної лінгвістики сьогодні розглядається як найпотужніший транслятор лінгвокультурного знання, то його вивчення в межах лінгводидактики сьогодні не можливе без лінгвокультурологічного коментування. Так, лінгвокультурологічний коментар сприяє активному засвоєнню запропонованих фразем.

Фразеологізми відображають культуру інтегративно, оскільки ці словосполучення передають певні звичаї, традиції та побут, пов'язані з культурною спадщиною народу. На жаль, на вивчення фразеології у школі виділяється невелика кількість годин, унаслідок чого цей розділ аналізується поверхово. Завдання вчителя полягає в тому, щоб комплексно занурити учнів у реалії, відображені в українських та запозичених фразеологізмах, підвищити зацікавлення до знань, пов'язаних з історією та культурою своєї країни.

Застосування історико-культурологічного коментаря допомагає учням збагатити своє мовлення, простежити етапи появи і закріплення фразеологізму, ознайомитися з різними галузями життєдіяльності, які вплинули на формування стійких словосполучень. Наприклад, учням можна запропонувати завдання, в якому необхідно відобразити історію виникнення фразеологізму *«прикласти руку»* (позначає «взяти участь у чомусь»). На виконання цього завдання доцільно рекомендувати школярам скористатися етимологічними, тлумачними, фразеологічними словниками, позначити функціонування цього фразеологізму у витворах мистецтва. Після чого учні дійдуть висновку, що історія походження цього фразеологізму пов'язана з особливостями організації діловодства в давнину. Сьогодні достовірність будь-якого ділового паперу ми засвідчуємо власноручним підписом. Проте письмом у давнину володіли не всі, бо було багато неписьменних людей, тому замість підпису вони прикладали руку або палець до паперу, попередньо злегка пофарбувавши їх. Такий відбиток руки чи пальця замінював підпис. За допомогою історико-культурологічного коментаря учні роблять узагальнювальний аналіз сталого виразу: визначають значення, походження фразеологізму, значення за суміжністю образів, наводять

прикладі синонімічних фразеологізмів. Ще можна запропонувати учням таке завдання:

- Поясніть історію походження фразеологізму «сім п'ятниць на тиждень», який вживається на позначення легковажної людини, яка часто змінює свої рішення, погляди, не дотримується своїх слів. Складіть 2-3 речення із цим фразеологізмом.
- Скориставшись довідковою літературою та словниками (етимологічними, фразеологічними) поясніть історію походження таких сталих виразів «собаку з'їсти», «зробити із лемеша швайку», «жити на широку ногу», «перемивати кістки».

Важливу роль у цьому процесі відіграє прийому **вивчення функціонування фразеологізмів у текстах різних стилів і епох**. Це дозволяє проаналізувати особливості вживання стійкого звороту, дає можливість побачити школярам, яке значення має фразеологізм у різних текстах, які реалії він позначав у минулому. Завдання вчителя полягає в тому, щоб правильно підібрати методичний матеріал, який повинен бути спрямований на практичну роботу учнів, що дозволить відпрацювати вміння користуватися різними джерелами інформації. Наприклад:

- **Скажіть, які історичні події чи часи відображено в цих фразеологічних зворотах. Що лягло в їх основу?**

Непроханий гість гірше татарина; поки суд та діло; пропав, як швед під Полтавою; до булави треба й голови; як турок; козацькому роду нема переводу; бідний – Кармалюкові брат рідний; покласти під сукно; як орда (налетіли); піти на Низ, щоб ніхто не гриз; стій, ляше, по Случ наше; в суд ногою – в кишеню рукою.

На завершальному етапі вивчення фразеології доцільно пропонувати учням вводити фразеологічні одиниці у **різні мовленнєві ситуації**:

- Доберіть відомі вам фразеологізми на тему «сім'я».
- Скажіть, у якій ситуації можна використати поданий фразеологізм «козел відпущення».

- Укажіть, у якій ситуації можна вжити такі фразеологічні одиниці: *покласти зуби на полицю; не по зубах; крізь зуби; око за око, зуб за зуб; зуб на зуб не попадає; молочні зуби; озброєний до зубів; держати язика за зубами; точити на кого-небудь зуби; з'їсти зуби.*
- Наведіть приклади фразеологізмів, які вказують на любов до батьківщини, про дружбу та ін.
- **Перепишіть, закінчуючи фразеологізми. Поясніть їх значення.**

Відкласти в довгий ... Вилами по воді ... І за вухом ... Вискочити, як Пилип ... Ходити пішки ... Чужими руками ... Товктися, як Марко ... Шила в мішку ... Покласти зуби ... Землі під ногами ... У воді не тонути, і в ... Хоч до рани ... Круг пальця ... Виводити на чисту ...

- **Укажіть, які словосполучення вільні, а які стійкі. Запишіть фразеологізми.**

Байки правити, без п'яти хвилин дев'ята година, писати байки; без п'яти хвилин студент; трава в'яне, вуха в'януть; варити борщ, варити воду.

Дитя водити, водити за ніс; витрішки купувати, зошити купувати; годувати кашею, годувати жданиками; горить у руках, горить на плиті.

- **Розкрийте значення та відтінки почуттів (урочистість, ввічливість, іронія, насмішка тощо) таких виразів:**

Пекти раки; стояти на смерть; забити баки; висмоктати з пальця; устругнути штуку; викинути колінце; ні сіло не впало; на городі бузина, а в Києві дядько; кладень премудрості; чудеса в решеті; глас вопіючого в пустелі; дати березової каші; між двох вогнів; міряти на свій аршин; на злодії шапка горить; гратися з вогнем; шпурляти камінці в мій город; пороти гарячку; наговорив сім мішків гречаної вовни; дати прочухана.

- **Перепишіть, підкреслюючи фразеологічні звороти. Визначте їх стилістичну роль. Поясніть розділові знаки.**

– Колись я був із ним на короткій нозі. Але якось він (з лівої ноги підвівся, чи що?), поліз до мене битися. Я з усіх ніг додому! Ледве ноги забрав!.. Зате тепер до нього ні ногою. Ноги моєї в нього не буде!

- Так, веде він себе геть погано. Треба взяти його в руки. І дати йому по руках. Щоб знав: рукам волі не давай! І тоді він одразу перестане розпускати руки!

- **Поясніть значення фразеологічних зворотів. Доберіть до них антонімічні. З виділеними складіть речення.**

За тридев'ять земель; *перебиватися з хліба на воду*; справляти посиденьки; гнутися в три погібелі; курити фіміам; чорний, як смола; багатому чорт діти колише; *багато води втекло*; без сьомої клепки в голові; *ненавидіти всіма фібрами душі*.

- Доберіть з фразеологічного словника стійкі сполучення, до складу яких входять кількісні чи порядкові числівники. Складіть з двома фразеологізмами речення.

Отже, вивчення фразеологічного складу української мови, засвоєння стійких одиниць у всьому стилістичному різноманітті, синонімічній та антонімічній парадигматиці становить важливий складник роботи з фразеології. Вироблення вміння вичленовувати культурний компонент зі значення фразеологічних одиниць, формування в школярів розуміння мови як зберігача культури, однієї з умов самого існування нації – найважливіший аспект культурологічно орієнтованої методики навчання української мови.

Фразеологічні звороти відіграють важливу культурно-пізнавальну роль в навчанні учнів українській мові, у збагаченні їх знаннями про Україну та українську культуру. Ознайомлення із зафіксованими у фраземах культурно значущими предметами, історичними подіями, фактами полегшує сприйняття та розуміння учнями побутової культури, повсякденної поведінки, моральних принципів, традицій, звичаїв українського народу.

Застосування культурологічного підходу до вивчення фразеології допомагає виявити культурну інформацію про світ, соціум, вивчити цінності культури, звичаї та традиції, менталітет народу. У свою чергу, фразеологізми є зберігачами культурної інформації і вони прямо або опосередковано (через співвіднесеність асоціативно-образної основи з еталонами, символами,

стереотипами національної культури) несуть у собі інформацію про світ, соціум.

Отже, культурологічну компетентність учнів у процесі навчання української мови можна формувати на матеріалі фразеологізмів, які є ефективними для культурологічного аналізу, під час якого забезпечується розкриття та засвоєння культурного аспекту денотативного чи конотативного компонента значення цих стійких одиниць. У результаті в учнів формується чітке усвідомлення зв'язку мови з історією і культурою народу та створюються умови для формування в них ставлення до рідної мови як національно-культурної цінності.

Висновки до другого розділу

У другому розділі ми здійснили аналіз Державного стандарту загальної середньої освіти, модельних програм з української мови, чинних підручників з української мови для учнів 6-го класу. Було з'ясовано, що проблема зв'язку культури, мови та особистості учня в процесі навчання української мови з метою формування культурологічної компетентності учнів недостатньо розроблена в методиці навчання української мови, не визначено конкретні засоби, форми, методи трансляції культурної інформації у процесі вивчення фразеологізмів.

Аналіз чинних підручників з української мови засвідчив, що в навчальних виданнях представлені вправи і завдання, що спрямовані на формування компонентів культурологічної компетентності. Проте було виявлено недостатнє висвітлення теоретичного матеріалу, автори не аналізують фразеологічні звороти щодо їх стилістичного призначення, історії походження сталих висловів, що може призвести до недостатнього засвоєння культурних та історичних фактів.

Під час проведення діагностування рівня культурологічної компетентності було виокремлено її основні компоненти (мотиваційний;

когнітивний; операційно-технологічний; поведінковий) і розроблено критерії та показники її сформованості, а також розроблені завдання для констатувального етапу експерименту.

Під час проведення констатувального етапу ми з'ясували недостатній рівень сформованості культурологічної компетентності. Було встановлено такі результати: високий рівень сформованості необхідних культурологічних знань і вмінь мають лише 18,3 %, середній – 52,7% і низький – 29,0 %. Можемо зазначити, що відповіді респондентів засвідчили загалом середній рівень сформованості культурологічної компетентності.

Ураховуючи результати констатувального експерименту, ми розробили методичні рекомендації щодо вивчення фразеології на засадах культурологічного підходу.

Запропоновано вивчення фразеології в культурологічному аспекті відповідно до основних етапів процесу засвоєння стійких словосполучень. Визначено найбільш ефективні методи і прийоми роботи з фразеологізмами:

- *лінгвістичний експеримент*, за допомогою якого можна розкрити семантику фразеологічних одиниць такими методами, як *етимологія, переклад, малюнок, менталітет, образ і культура*;
- *лінгвокультурологічний коментар*, який сприятиме дослідженню історії походження фразеологізмів;
- *вправи на добір синонімічних рядів та антонімічних пар* фразеологічних зворотів, що дозволяє учням виявляти національні особливості фразем, а робота над засобами їх вираження сприяє глибшому розумінню їхнього значення.
- спостереження за фраземами, у складі яких є **лексичні національно-марковані одиниці**, що позначають характерні реалії (предмети, явища), поняття, які відображають специфіку матеріального та духовного життя народу.

Уважаємо, що такі види робіт сприятимуть підвищенню рівня культурологічної компетентності та формуванню її компонентів

(мотиваційного, когнітивного, операційно-технологічного, поведінкового). На нашу думку, розроблені нами вправи будуть викликати в учнів інтерес до фразеологічних одиниць з національно-культурним компонентом, до історії українського народу, культури та традицій, сприятимуть усвідомленню самотності, унікальності мови, взаємозв'язку мови з історією та культурою народу, розумінню рідної мови як до національно-культурної цінності народу.

ВИСНОВКИ

Науково-теоретичні узагальнення та емпіричний матеріал, що представлені в магістерському дослідженні, надають об'єктивні підстави для таких загальних висновків.

Відповідно до **першого завдання** було визначено обсяг та зміст ключових понять нашого дослідження: «культура», «культурологічний підхід», «компетенція», «компетентність», «культурологічна компетентність».

З'ясовано, що культурологічний підхід характеризує феномен культури як головний у розумінні людини, її свідомості та життєдіяльності. Логічною основою цього підходу є усвідомлення різних аспектів сутності людини як суб'єкта культури (свідомість, духовність, самосвідомість, творчість, моральність). У нашому дослідженні «культура» трактується як комплекс матеріальних, духовних й інтелектуальних ознак суспільства, що передбачають основні принципи буття людини, систему цінностей народу, традицій та вірувань.

Культурологічний підхід передбачає трактування культури як процесу особистісного відкриття, створення світу культури, участі в культурному діалозі, у якому відбувається індивідуально-особистісна актуалізація смислу. У першу чергу, культурологічний підхід є принциповою гуманістичним за своїм характером, оскільки визнає людину передусім суб'єктом культури, її головною дійовою особою.

Новітні дослідження в галузі культурології освіти трактують культурологічний підхід як сукупність методологічних прийомів, що забезпечують аналіз будь-якої сфери соціального та психічного життя (у тому числі сфери освіти та педагогіки) через призму системоутворювальних культурологічних понять, таких, як культура, культурні зразки, норми та цінності, культурна діяльність та інтереси тощо.

У результаті аналізу праць було визначено сутність понять «компетенція» і «компетентність». *Компетенції* трактуємо як сукупність взаємопов'язаних

якостей особистості (знань, умінь, навичок, способів діяльності) відповідно до визначеного кола предметів і процесів та необхідних для якісної продуктивної діяльності, а *компетентність* – це якісне інтегроване утворення особистості, що застосовується в практичній діяльності.

На виконання **другого завдання дослідження** було з'ясовано зміст і структуру культурологічної компетентності. Ми встановили, що однією з ключових компетентностей є *культурологічна компетентність*, що виявляється в здатності учня аналізувати й оцінювати досягнення як національної, так і світової культури, орієнтуватися в культурному та духовному просторі сучасного суспільства, застосовувати методи самонавчання та самовиховання, що орієнтовані на загальнолюдські цінності. Культурологічну компетентність на уроках української мови характеризуємо як усвідомлення рідної мови як форми вираження національної культури, розуміння взаємозв'язку мови та історії народу, національно-культурної специфіки української мови.

Культурологічна компетенція передбачає формування в учнів необхідних знань навчального культурологічного матеріалу, володіння мінімумом загальнолітературної лексики, знаннями мовних засобів (фонетичних, лексичних, граматичних), що забезпечують процес спілкування, життєдіяльність відповідно до духовно-морального, морально-етичного, естетико-креативного потенціалу розгорнутої в мовній свідомості концептосфери національної культури. Іншими словами, вона орієнтована на діяльнісний підхід, що дозволяє набувати вміння використовувати отримані знання на практиці в процесі комунікації.

Структура культурологічної компетентності охоплює такі компоненти: емоційно-ціннісний, когнітивний, операційно-технологічний та поведінковий.

Вивчення структури та змісту культурологічної компетентності дозволяє виділити основні напрями та компоненти освіти, яким необхідно приділити увагу: емоційно-ціннісному, когнітивному, операційно-технологічному та поведінковому. Водночас українська мова повинна розглядатися як особистісна

цінність, мова повинна сприйматися не лише як засіб збереження певної інформації, але і як засіб передачі національних культурних цінностей, саме тому доречним є використання різних образних прийомів, стійких виразів.

З метою **виконання третього завдання** магістерської роботи було охарактеризовано культурологічний потенціал фразеологізмів української мови. З'ясовано, що фразеологізми є унікальним мовним явищем, оскільки, з одного боку, вони є мовним засобом, що забезпечує в суспільстві повноцінну комунікацію, з іншого боку, вони є яскравими виразниками національно-культурної семантики, відображаючи стереотипи національно-культурного бачення світу: національну культуру, звичаї, традиції народу, деталі побуту, історичні події. Інакше кажучи, фразеологічні звороти мають як комунікативну, так і культурологічну цінність. Ця особливість фразеологізмів відіграє важливу культурно-пізнавальну роль у практиці навчання української мови, збагачує учнів знаннями про Україну та українську культуру.

Доведено, що культурологічна цінність фразеологізмів обумовлена як синхронним, і діахронним їх сприйняттям носіями української мови. Культурологічна цінність фразеологізмів з *погляду синхронії* виявляється в тому, що, з одного боку, вони відображають національну культуру цілісно, своїми ідіоматичними значеннями, а з другого боку, відтворюють національну культуру розчленовано, окремими компонентами свого складу: носієм культурно значущої інформації є у складі таких фразеологізмів є такі компоненти, які називають реалії матеріальної культури. Культурна інформація становить денотативний компонент значення цих слів, що належать до безеквівалентної, і тим самим національно маркованої лексики.

Культурологічна цінність фразеологізмів з *погляду діахронії* пов'язана з тим, що вони відображають українську національну культуру завдяки своїм етимологічним прототипам – вільним словосполученням, що послуговували базою для побудови фразеологізму, образної основи його семантики.

На **виконання четвертого завдання** дослідження було здійснено аналіз чинних програм і підручників з української мови для визначення їх

лінгвокультурного потенціалу та встановлення ступеня впливу на формування ціннісного ставлення учнів до рідної мови.

У процесі дослідження було встановлено, що проблема формування культурологічної компетентності учнів у процесі вивчення фразеологізмів є актуальною як в теоретичному, так і в практичному аспекті. Цілі, завдання та зміст формування культурологічної компетентності школярів у сучасних умовах визначаються соціальними перетвореннями, вимогами Державного стандарту загальної середньої освіти, концепції «Нова українська школа».

Відповідно до тенденцій сучасної мовної освіти компетентнісний підхід до навчання дозволяє по-новому розробити методику навчання української мови з метою формування культурологічної компетентності школярів.

Аналіз програм з української мови засвідчив, що зміст предметного складника когнітивного компонента культурологічної компетентності представлено недостатньо повно. Це знижує потенціал культурологічної компетентності у формуванні учня як мовної особистості, яка усвідомлює, у чому полягає національно-культурна специфіка фразеологізмів, що ускладнює розуміння учнями взаємозв'язку мови, історії та культури українського народу і не дозволяє школярам усвідомити, в чому полягає їхня роль у збереженні наступним поколінням культурної пам'яті українського народу.

Розділ «Фразеологія», представлений у чинних підручниках для учнів 6-х класів, не є достатньо повним у культурологічному аспекті, але в процесі виконання вправ у школярів з'являється досвід роботи з мовним минулим української мови, у результаті чого учні краще починають розуміти процеси, що відбуваються в мові, стають обізнанішими в розумінні лексичних відношень, тому що починають використовувати у своєму мовленні образні вирази, що забезпечує формування культурологічної компетентності.

Відповідно до **п'ятого завдання дослідження** з метою виявлення рівня сформованості культурологічної компетентності під час вивчення фразеологізмів було проведено констатувальний експеримент. Результати констатувального зрізу знань учнів дозволили зробити висновок, що запас

фразеологічних одиниць системи української мови із національно-культурним компонентом в учнів обмежений; у лексичному значенні фразеологічної одиниці учні не виділяють національно-культурний компонент; учні розпізнають мереж мовних одиниць стійкі словосполучення, проте практично не усвідомлюють зв'язок історії мови з історією народу. Отже, що учні не мають чіткого уявлення про те, що між фразеологізмами та культурою, історією українського народу існує зв'язок. Із відповідей школярів було виявлено, що глибоких знань про національно-культурну специфіку фразеологізмів, умінь виявляти цю специфіку на рівнях мовного менталітету у здобувачів освіти не виявлено.

На виконання **шостого завдання дослідження** було розроблено методичні рекомендації щодо провадження культурологічного підходу до вивчення фразеології учнями базової середньої школи.

Було встановлено, що формування культурологічної компетентності є досить тривалим і складним процесом, який пов'язаний із соціалізацією та залученням особистості до національної культури, формуванням її світоглядної основи. Дидактичний матеріал, який повинен використовувати учитель-словесник у процесі навчання, повинен відображати всі ті переваги та багатства української мови, які становлять її культурологічну основу, є компонентами культурологічної компетентності. Саме тому особливе значення має усвідомлення цілісності між компонентами культурологічної компетентності, зокрема цілісність уявлення про культуру, цілісна педагогічна система, цілісний процес освіти, цілісність змісту освіти, людина розглядається як об'єкт духовного, морального, культурного та соціального розвитку.

У нашому дослідженні запропоновано вивчення фразеології в культурологічному аспекті відповідно до основних етапів процесу засвоєння стійких словосполучень: 1) первинне ознайомлення з фразеологізмом; 2) осмислення механізму утворення фразеологічної одиниці та формування її етнокультурного фону; 3) закріплення історико-етимологічного матеріалу; 4) ознайомлення з особливостями функціонування фразеологізму в практиці

мовленнєвого спілкування (на рівні спостереження); 5) активізація фразеологізму, запровадження їх у практику мовленнєвого спілкування; активне використання фразеологізмів у мовленні.

З метою підвищення рівня культурологічної компетентності та формуванню її компонентів (мотиваційного, когнітивного, операційно-технологічного, поведінкового) розроблено вправи і завдання з розділу «Фразеологія», які передбачають такі види роботи: *лінгвістичний експеримент*, за допомогою якого можна розкрити семантику фразеологічних одиниць такими методами, як *етимологія, переклад, малюнок, менталітет, образ і культура; лінгвокультурологічний коментар*, який сприятиме дослідженню історії походження фразеологізмів; *вправи на добір синонімічних рядів та антонімічних пар* фразеологічних зворотів, що дозволяє учням виявляти національні особливості фразем, а робота над засобами їх вираження сприяє глибшому розумінню їхнього значення; спостереження за фраземами, у складі яких є *лексичні національно-марковані одиниці*, що позначають характерні реалії (предмети, явища), поняття, які відображають специфіку матеріального та духовного життя народу.

Формування культурологічної компетентності учнів повинно здійснюватися систематично засобами фразеології, що, на нашу думку, сприятиме створенню умов для усвідомлення учнями взаємозв'язку мови та історії народу. Матеріал із фразеології було відібрано згідно з принципами доступності, комунікативної значущості, культурологічної та виховної цінності, що дозволило б наочно продемонструвати учням взаємозв'язок мови та культури, відображення у фразеологічному значенні реалій традицій української культури.

У цілому культурологічний підхід до вивчення мови, зокрема фразеології – це важливий напрям сучасної лінгводидактики, які є сукупністю теоретичних положень, практичних напрацювань, що дозволяють учителеві-словесникові стати посередником між учнем, з одного боку, культурою та мовою – з іншого, а учням долучитися до культури народу, сприйняти, емоційно пережити та

засвоїти базові цінності національного та загальнолюдського характеру.

Культурологічний підхід у мовній освіті – це системний процес навчання мови у контексті представленої нею культури, опанування мовних засобів із одночасним осягненням їх культурно-історичного і національно-культурного значення з метою формування комунікативних умінь міжкультурної комунікації. У навчанні дітей української мови як державної обрано такі концептуальні положення: включення суб'єктів навчального процесу в соціокультурний простір і культуру народу; сприяння оволодінню поняттями, позамовними знаннями, що відтворюють культурні традиції мовно-культурної спільноти; формування особистості дитини як суб'єкта культури через її залучення до освоєння культурних цінностей.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів означеної проблеми. Перспективи подальшого її розроблення ми вбачаємо в пошуку нових шляхів, методів та засобів формування в учнів культурологічної компетентності під час вивчення інших розділів шкільного курсу української мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авксентьев Л.Г. Сучасна українська фразеологія. Харків : Вища школа, 1983. 137 с.
2. Авраменко О. Українська література : підруч. для 5 кл. закл. загальн. середн. освіти. Київ : Грамота, 2022. 288 с.
3. Бакум З. П. Текстцентризм у сучасній системі принципів навчання української мови. *Збірник наукових праць. Педагогічні науки*. Вип. 47. Херсон: ХДУ, 2006. С. 85–91.
4. Бібік Н. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування/ Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / за заг. ред. О. Овчарук. Київ: „К.І.С.”, 2004. 112 с. С. 45–50.
5. Білоконь І. Духовна культура як чинник моральної і громадянської спрямованості. URL: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=93&c=2276> (дата звернення: 09.02.2024)
6. Білоноженко В. М., Гнатюк І. С. Функціонування та лексикографічна розробка український фразеологізмів. Київ: Наукова думка, 1989. 154 с.
7. Бондаренко Н. Методи навчання української мови крізь призму компетентнісного підходу. *Дивослово*. 2013. № 12. С. 2–8.
8. Бондаренко Н. Фразеологізми, їх лексичне значення. Вживання фразеологізмів у мовленні. *Дивослово*. 2004. № 9. С. 45–48.
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
10. Венжинович Н. Фраземи української мови з ономастичним компонентом у лінгвокультурологічному висвітленні. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія : Мовознавство*. Тернопіль : ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2017. Вип. 1 (27). С. 63–66.
11. Галенко А. М. Культурологічна компетентність у структурі професійних

- компетентностей студентів філологічних спеціальностей. URL: <https://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN20/12gamsfs.pdf> (дата звернення: 02.02.2024)
12. Галинська О. М. Фразеологізми як знаки культурної інформації. *Проблеми зіставної семантики: збірник наукових статей*. Вип. 10 / відп. ред. Корольова А. В. КИЇВ : Вид. центр КНЛУ, 2011. Ч. 2. С. 72–76.
 13. Глазова О.П. Українська мова: Підручн. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2014. 272 с.
 14. Головіна Н. Б. Топонім як національний виразник фразеологічної системи побажань (на матеріалі німецької та української мов). *Проблеми зіставної семантики: збірник наукових статей*. Вип. 10 / відп. ред. Корольова А. В. КИЇВ : Вид. центр КНЛУ, 2011. Ч. 2. С. 77–82.
 15. Григоренко Т. В. Етнографічна лексика і фразеологія у складі української літературної мови : монографія. Умань : ПП Жовтий, 2010. 216 с.
 16. Груба Т. Сучасні підходи до формування мовної особистості учнів на уроках української мови (профільний рівень). *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. № 1 (64), лютий 2019. С. 65–71.
 17. Демиденко Г. Паралінгвальні фразеологізми в українській етнокультурі: монографія. Кривий Ріг : НПП АСТЕРІКС, 2014. 175 с.
 18. Денисюк Л. І. Систематизація та узагальнення вивченого: (Тема: Лексикологія і фразеологія). *Відкритий урок*. 2002. № 1- 2. С. 42–47.
 19. Державний стандарт базової середньої освіти. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/
 20. Дороз В. Ф. Методика навчання української мови в загальноосвітніх закладах: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 386 с.
 21. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
 22. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: Нариси/ В. В. Жайворонок. Київ : Довіра, 2007. 262 с.

23. Забіяка В.А., Забіяка І.М. Світ фразеологізмів. Етимологія, тлумачення, застосування. Київ : ВЦ «Академія», 2012. 304 с.
24. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / Науковий редактор українського видання д-р пед. наук, проф. С. Ю. Ніколаєва. Київ: Ленвіт, 2003. 273 с.
25. Зязюн І.А. Філософія педагогічної дії : монографія. Черкаси Вид. від ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. 608 с.
26. Іванченко В. Фразеологічне багатство нашої мови. *Сільська школа*. 2004. № 44–45. С. 7.
27. Квітка Оксана. Зміст і структура загальнокультурної компетентності студентів гуманітарних спеціальностей. URL: <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/368/302> (дата звернення: 05.02.2024).
28. Коваль А. Спочатку було слово: крилаті слова біблійного походження в українській мові. Київ : Либідь, 2001. 346 с.
29. Кожуховська Л. П. Збагачення мовлення учнів 5–7 класів українською фразеологією : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 1999. 19 с.
30. Кожуховська Л. Системні класифікації фразеологічних одиниць в україністиці. *Мовознавчі студії. Випуск 2: Фразеологізм і слово у тексті і словнику* (За матеріалами Всеукраїнської наукової конференції на пошану 75-річчя від дня народження професора Мар'яна Демського) / упорядники: К. Іваночко, О. Кушлик, П. Мацьків, М. Стецик, М. Яким, Я. Єрмоленко, Л. Баранська. Дрогобич : Посвіт, 2010. С. 192–198.
31. Козаченко С. Картки з фразеології для п'ятикласників. *Дивослово*. 2007. № 5. С. 12–13.
32. Кононенко В. І. Мова у контексті культури: монографія. Київ : Плай, 2008.
33. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія . Київ, 2008. С. 221–222.
34. Кордон М. В. Українська та зарубіжна культура : курс лекцій. Київ : ЦУЛ, 2003. 508 с.

35. Кочерган М. П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Академія, 2003. 464 с.
36. Кравцов В.О. Теоретичні підходи до інтерпретації методологічної культури майбутнього вчителя. URL: [//www.intellect-invest.org.ua/ukr/pedagog_editions_emagazine_pedagogical_science_arhiv_pn_n3_2009_st_2/](http://www.intellect-invest.org.ua/ukr/pedagog_editions_emagazine_pedagogical_science_arhiv_pn_n3_2009_st_2/) (дата звернення: 04.02.2024).
37. Кремень В. Г. Філософія освіти XXI століття. *Педагогіка і психологія*. № 1 (XXXVIII). 2003. С. 3–12.
38. Крутенко О.В. Формування ключових компетентностей учнів загальноосвітнього навчального закладу відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів. *Загальнокультурна компетентність: науково-методичний посібник*. Черкаси: ЧОПОПІ, 2014. 68 с.
39. Кучерук О. А. Система методів навчання української мови в основній школі: теорія і практика : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2011. 420 с.
40. Левченко О. П. Символи у фразеологічних системах української та російської мов: Лінгвокультурологічний аспект : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук : 10.02.01. Львів. 2007. 465 с.
41. Лисиченко Л. А. Структура мовної картини світу. *Мовознавство*. 2004. № 5–6. С. 36–42.
42. Лисиченко Л.А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу. Харків : Вид. група «Основа», 2009. 191 с.
43. Марчук У. Б. Лінгвокультурема чи лінгвокультурний аспект? *Семантика мови і тексту : матеріали ІХ Міжнародної конференції*. Івано-Франківськ, 2006. С. 373–375.
44. Мацько Л. Стилїстика й історія української літературної мови у лінгводидактичному полі підготовки українських філологів. *Вісник Львівського університету. Серія «Філологія», Львів, 2010, С. 110–116.*

45. Мацько Л., Семенов О. Компетентнісні підходи і програмні засади в навчанні української мови в 10-12 класах середньої школи (профіль – українська філологія). *Українська мова і освітньому просторі*. Київ: Видво НПУ імені М.П.Драгоманова, 2009. С. 44 – 60.
46. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / М.І. Пентилюк, С. О. Караман, О. В. Караман, О. М. Горошкіна, З.П. Бакум, І. В. Гайдаєнко; за ред. М. І. Пентилюк. Київ: Ленвіт, 2005. 400 с.
47. Мисан І. В. Психолінгвістичний та лінгводидактичний аспекти фразеології. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. Луганськ, 2013. № 13 (272), Ч. III. С. 275–282.
48. Модельна навчальна програма «Українська мова. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти (у редакції 2023 року) (автори Голуб Н. Б., Горошкіна О. М.) «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (наказ Міністерства освіти і науки України від 10 жовтня 2023 року № 1226). URL: [/https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna% 20 serednya/ Navchalni. prohramy/2023/Model.navch.prohr.5-.klas/Movnoliterat.osv.hal/27.11.2023/Ukr.mova.5-6-kl.Holub.Horoshkina.27.11.2023.pdf](https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni_prohramy/2023/Model.navch.prohr.5-.klas/Movnoliterat.osv.hal/27.11.2023/Ukr.mova.5-6-kl.Holub.Horoshkina.27.11.2023.pdf) (дата звернення: 01.02.2024)
49. Модельна навчальна програма «Українська мова. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори: Заболотний О.В., Заболотний В.В., Лавринчук В.П., Плівачук К.В., Попова Т.Д.). URL: https://osvita.ua/doc/files/news/830/83075/Ukr_mova_5-6-kl_Zabolotnyu_ta_in_14_07_1_1.pdf (дата звернення: 01.02.2024)
50. Мойсієнко А. К. Актуалізація фразеологічних одиниць у художньому тексті. *Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті : теорія, практика, типологія*. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. С. 115–121.
51. Олійник О.В. Культурологічний підхід як наукова основа розвитку теорії та практики педагогічної освіти. *Педагогічні науки. Наукові праці*. Том

50. Випуск 3. 2006. Чорноморський державний університет імені Петра Могили. С. 39–43.
52. Омельчук С. А., Лашкевич А. І., Кравець М. В. Усі уроки української мови в 5 класі. Харків: Вид. група «Основа», 2009. 478 с.
53. Омельчук Сергій. Підхід до навчання» як базова категорія сучасної лінгводидактичної науки. *Українська мова і література в школі*. 2013. № 2. С. 2– 8.
54. Остапенко Н. М. Теоретичні і методичні засади формування лінгводидактичної компетентності у майбутніх учителів української мови і літератури : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук: спец. 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова). Київ, 2010. 37 с.
55. Пентилюк М. І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики: збірник статей. Київ : Ленвіт, 2011. 256 с.
56. Полєвікова О.Б. Аналіз методичних підходів до мовної освіти дітей у контексті словоцентризму. *Педагогічні науки: зб. наук. праць / ред. В.Л.Федяєва*. Херсон, 2017. Вип. 75.
57. Потапенко О. І. Лінгвоконцептологія: монографія. Київ : Освіта України, 2010. 336 с.
58. Практикум з методики навчання мовознавчих дисциплін у вищій школі: навч. посіб. / О. М. Горошкіна, С. О. Караман, З. П. Бакум, О. В. Караман, О. А. Копусь; за ред. О. М. Горошкіної та С. О. Карамана. Київ: «АКМЕ ГРУП», 2015. 250 с.
59. Практикум з методики навчання української мови/ За ред. М.І. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2003. 302 с.
60. Пустохіна В. І. Формування культурологічної компетентності старшокласників у процесі навчання української літератури: риторичний підхід. *Педагогічна риторика: історія, теорія, практика : монографія / Кучерук О. А., Голуб Н. Б., Горошкіна О. М. та ін.; за ред. О. А. Кучерук*. Київ : КНТ, 2016. С. 196–207.

61. Радзієвська Т. В. Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту. Текст-соціум-культура-мовна особистість: монографія; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. Київ: Інформ.-аналіт. агентство, 2010. 491 с.
62. Рудницька О.П. Педагогіка загальна та мистецька навчальний посібник. Тернопіль навчальна книга – Богдан, 2005. 360 с.
63. Руснак В.І. Зоосемічні фразеологічні одиниці як носії національно маркованої вторинної номінації. *Наукові записки. Серія «Філологічна». Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія»*. Вип. 19. 2011. С. 329–336.
64. Савченко Л. В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти. Сімферополь : Доля, 2013. 600 с.
65. Свірчук Т. Поняття компетентності та компетенції у працях сучасних педагогів та лінгводидактів. *Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету «Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії»*. Рівне 2008. Вип. 16. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Apsf/2008_16/articles/article26.pdf (дата звернення: 03.02.2024).
66. Селіванова О. О. Принципи концептуального аналізу. *Актуальні проблеми металінгвістики*. Київ, Черкаси : Брама, 1999. С. 11–14.
67. Селіванова О. О. Проблеми концептуального моделювання в сучасних мовознавчих студіях. *Лінгвістичні студії : Зб. наукових праць*. – Черкаси-Брама-Україна. 2006. Вип. 2. С. 7–13.
68. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика. Напрями та проблеми. Полтава, 2008. С. 252–307.
69. Селіванова О.О. Світ свідомості в мові. Мир свідомості в мові: монографічне видання. Черкаси : Ю. Чабаненко, 2012. 488 с.

70. Симоненко Т. Лінгвокультурологічний аспект навчання рідної мови. *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2011. № 34–36 (290–292). С. 2–7.
71. Словник фразеологічних синонімів / Уклад. Баран Г. В. Харків: Країна мрій, 2007. 48 с.
72. Словник-довідник з української лінгводидактики. Навчальний посібник/ Кол. авторів за ред. М. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2003. 320 с.
73. Сучасна українська літературна мова : Лексика і фразеологія / за заг. ред. акад. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1969. 438 с.
74. Сучасний словник іншомовних слів/ Укладачі: О.І. Скопченко, Т.В. Цимбалюк. Київ : Довіра, 2006. 789 с.
75. Теоретичні засади культурологічного підходу у підготовці педагога до виховної діяльності. Монографія / С.В. Машкіна, Т.П. Усатенко, Л.О. Хомич, Т.О. Шахрай. ІПОД НАПН України, 2016. 168 с.
76. Тепляков І. М. Конфронтація фразеологізмів на рівні системи та функціонування. *Мовознавчі студії. Випуск 2: Фразеологізм і слово у тексті і словнику* / упорядники : К. Іваночко, О. Кушлик, П. Мацьків. М. Стецик, М. Яким, Я. Єрмоленко, Л. Баранська. Дрогобич : Посвіт, 2010. – С. 394–403.
77. Тесленко О. В. Міжпредметні зв'язки у процесі вивчення фразеології української мови в 5–7 класах загальноосвітньої школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2000. 16 с.
78. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови : навч. посібник. Київ : Знання, 2007. 494 с.
79. Ужченко В.Д. Народження і життя фразеологізмів. Київ : Радянська школа. 1988. 279 с.
80. Українська лінгвокультурологія: навч. посібн. для студентів зі спеціальності «Українська мова і література»/ кол. авт.: О. І. Потапенко, Я.О. Потапенко, Л.П. Кожуховська, Т.В. Чубань, Т.М. Левченко, І.В.Бурчик; за заг. ред. проф. О. І. Потапенка. Корсунь-Шевченківський:

- ФОП Гаврищенко В.М., 2014. 350 с.
81. Українська мова : підруч. для 6 кл. закл. Загальної серед. освіти / Олександр Заболотний, Віктор Заболотний. Київ : Генеза, 2023. 272 с.
 82. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник/ Олійник І. С., Сидоренко М. М. Харків: Прапор, 1997. 462 с.
 83. Філіпчук Г.Г. Націєтворчість освіти. Монографія. Чернівці Зелена Буковина, 2014. С. 6.
 84. Форостюк Т. В. Активізація пізнавальної діяльності учнів 5-6 класів у процесі вивчення лексики й фразеології української мови : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2000. 19 с.
 85. Фрицюк, В. А. Теоретичні та методичні засади підготовки майбутніх педагогів до безперервного професійного саморозвитку : дис. док. пед. наук. Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Вінниця, 2017.
 86. Хома Н. Ономастичний простір в українських фразеологізмах (прислів'ях, приказках). *Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія* / М-во освіти і науки, молоді та спорту України/ редкол.: В.Г. Матвіїшин та ін. Івано-Франківськ, 2011. Вип. 29/31. С. 411–413.
 87. Шелехова Г. Т. Сучасні підходи до навчання рідної мови в загальноосвітній школі. *Українська мова і література в школі*. 1998. № 1. С. 8–12.
 88. Шпенглер О. Присмерк Європи. Нариси морфології світової історії. URL: https://pidru4niki.com/1939082537775/filosofiya/filosofiya_kultura#854 (дата звернення: 04.02.2024).

ДОДАТОК А

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ВИЯВЛЕННЯ РІВНЯ СФОРМОВАНOSTІ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В УЧНІВ 6-Х КЛАСІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ

I. Завдання на перевірку **когнітивного компонента** культурологічної компетентності учнів.

Відновити фразеологічну одиницю за одним із компонентів:

1) вузол, 2) нитка, 3) п'ята , 4) стайні, 5) ... меч, 6)ложе, 7) ... перемога, 8) яблуко ..., 9) бочка ..., 10) скринька

II. Завдання на перевірку ступеня сформованості **операційно-технологічного складника** культурологічної компетентності

Поясніть значення фразеологізмів: *гордіїв вузол, нитка Аріадни, ахіллесова п'ята, авгієвої стайні, дамоклів меч, прокрустове ложе, піррова перемога, яблуко розбрату, бочка Данаїд, скринька Пандори.*

III. Завдання на перевірку ступеня сформованості **поведінкового компонента** культурологічної компетентності.

Із запропонованими фразеологізмами, що представлені в другому завданні, складіть речення або опишіть ситуацію, у якій можуть бути використані наведені звороти, або складіть з ними зв'язний текст, увівши якомога більше стійких словосполучень.

ДОДАТОК Б

ВПРАВИ ДО ТЕМИ «ФРАЗЕОЛОГІЯ»

Вправа 1. Прочитайте словосполучення. Назвіть усталені звороти. Поясніть їх значення. Скажіть, як впливає на зміст фразеологізмів заміна одного з компонентів або доповнення.

Груші на вербі – груші на тополі – груші на високій вербі.

Дати гарбуза – дати кавуна – дати смачного гарбуза.

Виміняти шило на швайку – виміняти шило на голку – виміняти шило на гостру швайку.

Глек розбили – миску розбили – ненароком глек учора розбили.

Вправа 2. Прочитайте словосполучення. Випишіть фразеологізми. Поясніть їх значення.

Брати за живе. Покласти на лопатки. Старанно працювати. Поставити на ноги. Розпускати плітки. На лаврах спочивати. Стати незалежним. Домогтися перемоги. Рукою подати. Мати підтримку. У люди виводити. Чуба нагріти. Собаку з'їсти. Зробити з мухи слона.

Вправа 3. Почитайте словосполучення. Поясніть їх значення. Доведіть, що вони є фразеологізмами. З виділеними складіть речення.

Збивати бучу. Очей не спускати. *Опустити руки*. Покласти під сукно. Слон на вухо наступив. Тон задавати. Держати язик за зубами. *Голову ламати*. *Ахіллесова п'ята*. Гордіїв вузол. Моя хата скраю. Спочивати на лаврах. Березова каша. Співати Лазаря.

Вправа 4. Прочитайте фразеологічні звороти. Поясніть їх значення. Спробуйте розповісти, чому так говорять.

Прикусити язика. Держати язик за зубами. Ні пари з уст. Дивитись крізь пальці. Зробити з мухи слона. Сім раз відмір, а раз відріж.

Вправа 5. Доповнити поданими словами фразеологізми.

«Слова»: ніс, язик, око, вухо, губа, зуб тримати... за вітром; на... нічого покласти; і за... не свербить; робити з... халяву; хоч в... стрель.

«Слова»: кіт, кінь, курка, свиня, собака, коза гарна як... в дощ; носиться як... з яйцем; нагадати... смерть; як... на плакав; пише як... лапою.

Вправа 6. Дібрати фразеологічне порівняння.

Бити як (Сидорову козу); упав як (сніг на голову); жити як (кішка з собакою).

Гризе як (іржа залізо); зник як (корова язиком злизала); це буде тоді як (рак свисне).

Вправа 7. Розкрити значення фразеологізмів.

1. Росте як на дріжджах (швидко); вилами по воді писано (невгадно); обценьками слова не витягнеш (не доб'єшся нічого); охрестити мечі вступити в бій).

Його мати моїй матері двоюрідна Параска (чужа).

2. Вискочив, як Пилип з конопель (зненацька бовкнув); мало каші з'їв (недосвідчений); не наламати дров (не припускатись помилок); дати волю язику (ляпати даремно); сім п'ятниць на тижні (непостійний).

Вправа 8. Пояснити значення фразеологізмів, скласти з ними кілька речень, визначити, яким членом речення виступає фразеологізм.

1. Палати з цікавості, перетворитися на слух, душа співає, кирпу гнути.

2. Підбитий вітром, заговорила совість, низько слатися, пасти задніх.

Вправа 9. Пояснити значення фразеологізмів, дібрати із довідки до

них по кілька синонімічних.

1. Ні риба ні м'ясо, узяти в свої руки, байдики бити.

(Довідка: ні рак, ні риба, за холодну воду не братися, узяти в шори, зробити шовковим, ні пава ні гава, собак дражнити, ні те ні се, вкрутити хвоста, посиденьки справляти, лежні справляти, ні грач ні помагач).

2. Кинутися на втікача, точити яси, верзти дурниці.

(Довідка: накипати п'ятами, теревені правити, дати ходу, язик свербить, молоти дурниці, дати тягу, дати ногам знати, чесати язика, наговорити сім мішків гречаної вовни, плести нісенітниці, взяти ноги на плечі).

Вправа 10. До поданих слів дібрати фразеологізми синоніми

1. Мало – (як кіт наплакав, крапля в морі).

Мовчати – (ні пари з вуст).

Дуже давно – (за царя Гороха, за царя Панька, як земля була тонка).

2. Тісно – (як оселедців у бочці).

Багато – (як зірок на небі, і на воза не вбереш).

Близько – (під самим носом).

Вправа 11. У поданих реченнях підкресли фразеологічні звороти, усно замінити їх відповідними словами-синонімами.

1. – Кудя се ти, кумасенько, біжиш? Даєш, неначе з ляку, драла, – гука Ховрах. (Г л.) 2. А Соловей аж горло надриває і на всі заставки співає: щебече, і свистить, і тьохкає, і торохтить. (Г л.) 3. Вода раз греблю просмоктала... Ну що ж! Узять би й загатить, так ні! Мірошник спить та спить. Вода ж біжить... ще більш прорвала; Хомі й за вухом не свербить. (Г л.) 4. А надвечір Дмитрик помічає, що йому щось мультко на серці. (Коцюб.)

Вправа 12. Подані фразеологічні звороти замінити відповідними синонімічними словами, поданими в довідці.

Вийшло з ужитку. Робити наголос. Жити на широку ногу. Взяти на сміх.

Поставити на своєму. На всі заставки. Терпіти нестатки. Замилювати очі. Стати в пригоді.

Слова для довідки: пригодитися, бідувати, щосили, вивелося (або зникло), наголошувати (або підкреслювати), насміхатися, розкушувати, домогтися (або добитися), обманювати).

Вправа 13. Слова замінити синонімічними фразеологічними зворотами, поданими у довідці.

Застукати, втомитися, горлати, красти, влипнути (або вклепатися), назавжди, на добраніч, до вподоби.

Звороти для довідки: руки гріти; впійматись на гачок; доброї ночі; ніг під собою не чути; на вічні часи; припав до душі; кричати на все горло; впіймати на гарячому.

Вправа 14. Пояснити значення таких виразів:

Губу копилити. П'ятами наживати. Голити лоба. Дати драпака. Дати відкоша. Ставити під рушницю. Викинути колінце. Засвідчити пошану. Стояти на вахті миру.

Вправа 15. Пояснити значення таких виразів:

Замилювати очі. Сховати кінці у воду. Битися, як риба об лід. Держати в шорах (лабетах). Вилами по воді писано. Старого горобця на полові не обдуриш. Гави ловити. Витрішки купувати. Держати камінь за пазухою. Вивести в люди. Підлити масла у вогонь. Як у воду опущений. Ні риба ні м'ясо.

Вправа 16. Пояснити значення таких виразів:

Йти в ногу. Збитись з ноги. Дати ногу. Лівою ногою кроком руш. Стати на ноги. Міцно стояти на ногах. На ногах не стоїть. Встати з лівої ноги. Кинутись з усіх ніг. Давай бог ноги. На широку ногу. Поставити на ноги. Ледве ноги носять. Однією ногою тут – другою там. Однією ногою в могилі. Падати в

ноги. Валятися в ногах. Без ніг. Без задніх ніг. Підняти на ноги. Догори ногами. Ноги не буде. Ніг під собою не чути. Простягти ноги. Ноги підкошуються. Наступити на ногу.

Вправа 17. Серед поданих слів і фразеологічних виразів є синонімічні. Об'єднайте їх у п'ять груп.

Ні взад ні вперед; на швидку руку; сам на сам; для годиться; з діда-прадіда; абияк; один на один; ні сюди ні туди; похапцем; зроду-віку; нашвидкуруч; про людське око; з давніх-давен; ні так ні сяк; віч-на-віч; з давнього-давня.

Вправа 18. Прочитайте фразеологічні звороти, поясніть їх значення. Розкажіть, яку сторону дійсності вони характеризують, на якій основі виникли.

До сьомого поту, крутити волам хвосту, слон на вухо наступив, заяча душа, пекти раки, зводити кінці з кінцями, як риба в воді, ні кує ні меле, взяти за горло, впасти з неба, рвати на собі волосся, розкинути розумом, лизати п'яти, як лялечка, кров з носа.

Вправа 19. Прочитайте речення. Випишіть з них фразеологізми. Поясніть значення і назвіть неподільні звороти. Поясніть пунктограми.

1. Мотря стояла коло мисника й з місця не рушила та все дивилася в піч... 2. «Мати тебе не наводить на злий розум, а на добрий», – обізвався Карпо. 3. Кайдашиха замовкла й не знала, де й очі діти. Кума десь ділась, наче крізь землю провалилась. 4. «Постривай же, свекрухо! – говорила голосно Мотря сама до себе, розвішуючи сорочки по тину. – Будеш ти в мене циганської халяндри скакати, а не я в тебе». «...Я до вас з хлібом з сіллю не ходила, порогів ваших не оббивала. Ви самі до мене прийшли», – сказала Мотря трохи тихішим голосом, остерігаючись свекра. (І. Нечуй-Левицький)

Вправа 20. До поданих слів доберіть синонімічні фразеологічні звороти. Запишіть їх парами. Визначте, які з них неподільні.

Дуже далеко, бадьоритись, кричати, мовчати, поневолювати, заважати, дуже старатись, принижуватись, зрадник, тремтіти, мучити, однакові, відставати, гинути, не думати (про щось).

Вправа 21. Перепишіть, замінюючи виділені слова відповідними фразеологізмами, наведеними в довідці. Прочитайте записаний текст. Оцініть вчинки хлопця.

Тимко *ледарював*. Цілими днями тинявся по дворах, шукав розваг, а зустрівши знайомих хлопців, *багато говорив*. У розповідях часто фігурував він сам. При цьому, як правило, був сміливим, *дотепним* і завжди виходив переможцем. Усім було ясно, що Тимко хизується, історії його прикрашені або *й вигадані*. Та хлопці, іронічно посміхаючись, до часу мовчали. Проте одного разу не витримали. Тільки закінчив Тимко розповідь, засипали його глумливими запитаннями, а потім почали відверто *глузувати*. Це *зачепило* хлопця. З того часу він став серйознішим і стриманим.

Довідка: виссані з пальця, бити байдики, брати на кпини, баяндраси точили, брати за живе, гострий на язик.

Вправа 22. Прочитайте, поясніть значення фразеологічних зворотів. Випишіть спочатку фразеологізми – словосполучення, а потім – речення.

Гора з плечей звалилась. Права рука. Берегти як зіницю ока. Гедзь укусив. Піймати облизня. Засукавши рукава. Бідний піт лле, а багатий кров п'є. Молоко на губах не обсохло. Ні живий ні мертвий. Як вовка не годуй, а він у ліс дивиться. Молодий та зелений. Зуб за зуб.

Вправа 23. Прочитайте. Визначте структуру фразеологічних одиниць. Вкажіть, з якою частиною мови співвідносні звороти типу словосполучення.

Вовків боятися – в ліс не ходити. Боки полатати. Як кіт наплакав. Через пень колоду. Альфа й омега. Золота середина. З легкої руки. Хіба ревуть воли, як ясла повні? Як сніг на голову. Кров з молоком. От тобі й на! Нуль без палички. Казка про сірого вола. На Миколи – та й ніколи. Скільки вовка не годуй, а він у ліс дивиться. Яке коріння, таке й насіння.

Вправа 24. Перепишіть речення, підкреслюючи фразеологічні звороти. Усно замініть їх словами-синонімами. Розкажіть про зміни в значенні речень при такій заміні.

1. Кайдашиха прикусила язика, але її розбирала злість. 2. Кайдаш закричав не своїм голосом. 3. Лаврінові слова запали Карпові в душу. 4. Джеря обходив панський двір десятою вулицею й зарікся навіть заробляти хліб на панському лані. 5. Нимидора вхопила кухоль з водою та швиденько дала драла на двір умиватися. 6. Микола вийшов од пана ні живий ні мертвий. 7. Одного вечора Кавун звалився з ніг; його перевезли в лазарет. (І. Нечуй-Левицький).

Вправа 25. Запишіть запропоновані фразеологічні звороти за синонімічними рядами.

Виміняти шило на швайку; Байдики бити; обламати роги; горобцям дулі давати; взяти в руки; плювати в стелю; проміняти шило на мотовило; виміняти пасок на поясок; взяти в шори; сидіти склавши руки; вкрутити хвоста; проміняти бика на індика; витерти ворсу; поміняти перстень на ремінець; збити пиху; і за холодну воду не братись; горобців лічити (ганяти); зробити шовковим; витрішки купувати.

Вправа 26. Хто більше? Доберіть якнайбільше синонімів до поданих фразеологізмів.

Пускати ману. Як корова язиком злизала. Милити чуба. Бебехами годувати. Точити лясси. На Миколи та й ніколи.

Вправа 27. Перепишіть, добираючи з поданих у дужках фразеологізмів-синонімів найвідповідніший. Мотивуйте свій вибір.

1. Тихий, слухняний, до старших привітний, став Шовкун (впадати в око, западати в душу) старшим. 2. Вичитавши всьому гуртові, директор почав (підкручувати гайку, брати в шори, шкребти моркву)поодинці. 3. Антон із своїм Піратом (підняв гвалт, вчинив веремію, наробив шелесту, дзвонив у всі дзвони), і незабаром їх оточила галаслива юрба. 4. Жінка насторожилась і (ні пари з уст, прикусила язика, проковтнула язика, мов води в рот набрала, ні мур-мур, втратила дар мови). 5. Село було (не за горами, рукою подати, під рукою, під боком, під носом), дорога до нього вела через лісок. 6. Хто сміється, хто регоче, а хто й дивується, як ти цю братію (ввів в оману, навколо пальця обвів, за ніс водив, у дурні пошив, підкував на обидві ноги) і на свіжину розжився.

Вправа 28. Учениця підбрала до окремих слів по чотири синонімічні фразеологізми. Допоможіть дівчині, виправте допущені нею помилки. Обґрунтуйте свою думку.

1. **Б а г а т о** – хоч греблю гати; як сміття; до біса; по самі вуха.

2. **Д а в н о** – за царя Гороха, як було людей трохи; за царя Хмеля, як було людей жменя; за царя Панька, як була земля тонка; як на долоні волосся виросте.

3. **Н е д б а л о р о б и т и** – спустивши рукава; косо-криво, аби живо; аби з рук; сяк-так на косяк.

4. **Г о л и й** – як бубон; як турецький святий; як мати народила; як тріска.

5. **В и к р и в а т и** – виводити на чисту воду; носити камінь за пазухою; обдерти як липку; зривати маску.

6. **П і д б у р ю в а т и** – збивати з пантелику; підливати в огонь олії; кидати іскру в порох.

7. **П р и н и ж у в а т и с я** – ходити на задніх лапках; стелитися під ноги; ламати шапку.

8. **П і д в о д и т и** (когось) – підкладати свиню; виносити сміття з хати;

підводити під монастир.

Вправа 29. Підберіть до поданих слів-синонімів синонімічні фразеологізми, запишіть їх антонімічними парами. Вкажіть, до якого стилю належить кожний зворот.

Далеко – близько, рано – пізно, перебільшувати – применшувати, красивий – некрасивий, немічний – здоровий, з перемогою – з поразкою (вернутися), веселий – сумний.

Довідка: на щиті; мов у воду опущений; як свиня в дощ; з щитом; на ладан дише; де козам роги правлять; у чортів голос; аж танцює; кров з молоком; робити з карася порося; не за горами; хоч води напийся; ні світ ні зоря; зводити нанівець.

Вправа 30. Прочитайте. Скажіть, з мови представників якої професії походять подані фразеологічні звороти. Поясніть їх значення.

Змотувати вудочки; дружній череді вовк не страшний; куй залізо ,поки гаряче; білими нитками шите; на один копил; вставити клепку; на ловця і звір біжить; викликати вогонь на себе; взяти на буксир; стрілочник винен; зміна декорацій; жили тягли; набирати висоти; скласти іспит.

Вправа 31. Перепишіть, підкреслюючи фразеологічні звороти. Визначте їх джерело, охарактеризуйте особливості використання. Виконайте повний синтаксичний розбір першого речення.

1. Я той, що греблі рвав, а не сидів у скелі, коли дуби валились вікові.
 2. Немов потоки буйноводні, бурхає пролетарський спів: «Повстаньте, гнані і голодні робітники усіх країн!». 3. Не крутяться назад історії колеса, хоч лізь під них – не крутяться назад. 4. Але ж уже всі народи вогненними буквами у своїх серцях написали слова про те, що миру не ждуть, а мир завойовують. 5. Ти пам'ятник собі воздвиг нерукотворний, і нічий його не зруйнують рукам.

Вправа 32. Замініть один фразеологізм іншим, схожим за значенням. З трьома фразеологізмами складіть речення. Визначте, яким членом речення вони виступають.

В рот води набрати (прикусити язика).

Гаву упіймати (ловити вітер, лічити ворон).

Ляси точити (теревені правити).

П'ятами накивати (намазати салом п'яти).

Вправа 33. Перепишіть, замінюючи виділені слова фразеологізмами із довідки. Якими членами речення є стійкі вирази?

1. Тимко і Сава домовились, що *зовсім рано* підуть вудити рибу. 2. Тимко і Сава – нерозлучні друзі: один в одного *були весь час*. 3. Тимко був не тільки говорун, а й *усе міг зробити*. 4. Тепер Сава готовий був іти за Тимком *куди завгодно*. 5. Автомат хлопці знали *добре*.

Д о в і д к а: днювали і ночували; до схід сонця; в огонь і в воду; майстер на всі руки; на зубок.

Вправа 34. Поширте наведені словосполучення, складіть з ними речення. Укажіть на синтаксичну роль фразеологізмів.

Сидіти мов на голках, його якась муха вкусила, родився в сорочці, оббивати пороги.

Вправи 35. Стилiстичний експеримент. Замініть виділені слова фразеологізмами з довідки. Як змінилися речення?

1. Коли ж плугатарі поверталися ввечері додому, їх стрічали всі люди.

2. Через стару кобилу мене не раз висміювали.

3. Ой гляди, дівчино, поб'ють тебе за ті марципани.

Довідка: брати на глум; старі й малі; перепастися на горіхи.

Вправа 36. Прочитати речення, виписати фразеологізми. Пояснити значення за допомогою фразеологічного словника.

1. Хто моря переплив і спалив кораблі за собою, той не вмере, не здобувши нового добра (Леся Українка). 2. От як може чоловік жити, коли має олію в голові (М. Стельмах). 3. Я люблю, щоб дівчина була трохи бриклива, щоб мала серце з перцем (І.Нечуй-Левицький). 4. Старий наговорив синам сім мішків гречаної вовни, незважаючи на святу п'ятницю (І.Нечуй-Левицький).

Вправа 37. Гра «Естафета»

Кожна команда (група) називає фразеологізми із ключовими словами: І – око; II – рука; III – зуб. (При потребі користуватися словником). Перемагає та команда, яка останньою правильно назвала фразеологізм із відповідним словом.

Вправа 38. Встановити відповідності. Гра «Хто швидше»

Знати як свої п'ять пальців	безрезультатно
Трудитися в поті чола	довго говорити
Висіти на телефоні	дуже добре
Шукати голку в сіні	важко працювати
Водою не розіллєш	безгрошів'я
У кишені вітер гуляє	нерозлучні

Складіть речення з трьома фразеологізмами

Вправа 39. Творча робота.

Скласти по два речення з виразами, в одному з яких він вживається як фразеологізм, а в іншому має пряме значення.

Замутити воду. Розбити глека. Накрити мокрим рядном.

Скласти власну версію виникнення фразеологізмів: *ніколи вгору глянути; витрішки продавати; накрити мокрим рядном.*

ДОДАТОК В

КОНСПЕКТ УРОКУ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (6 КЛ.)

Тема. Джерела українських фразеологізмів. Ознайомлення із фразеологічним словником.

Мета уроку: дослідити джерела виникнення українських фразеологізмів; формувати вміння визначати походження фразеологізмів і пояснювати їх; користуватися фразеологічним словником; розвивати в учнів усне та письмове мовлення; уміння самостійно мислити, аргументовано доводити свою думку; виховувати культуру мовлення, любов до рідної мови.

Тип уроку: засвоєння нових знань, умінь і навичок.

Форма проведення уроку: урок-дослідження.

Обладнання: підручник, словники, схеми, картки.

Перебіг уроку

I. Організація навчальної діяльності учнів.

Створення «ситуації успіху»

— Доброго дня! Подивіться друзям в очі й подаруйте посмішку. Візьміться за руки й скажіть один одному доброзичливі слова.

Аутотренінг (учні повторюють за вчителем).

Я — учень. Я — особистість творча. Я думаю, замислююся. Я хочу знати.

II. Перевірка домашнього завдання

Вправа 117 на С.64. Твір-мініатюра «Чим багаті, тим і раді» або «Не краса красить, а розум».

III. Актуалізація опорних знань.

Рано-вранці мама-квочка

У клас відправила синочка.

Говорила: — Ти учись,

Не ледарюй, не кокошишь,

Поспішай, уже пора.

Ну, ні пуху ні пера!

Незабаром ледь живий

Повертається кривий.

Шкутильга на дві ноги

Із шкільного він двора,

А на ньому вже нема

Ані пуху, ні пера. (За В. Воліною)

IV. Повідомлення теми, мети уроку, мотивація навчальної діяльності.

Сьогодні ми продовжуємо подорож країною Фразеологія. Для цього нам необхідна енергія від плідної роботи, змістовні та правильні відповіді, веселість, ерудиція, оптимізм.

Запишіть у зошити дату і тему уроку. Спробуємо з вами дослідити джерела виникнення українських фразеологізмів, будемо вчитися користуватися фразеологічним словником, розвиватимемо усне й письмове мовлення.

1. «Мозковий штурм» (На дошці записані фразеологічні звороти, учням потрібно шляхом проголошення ідей вивести правило про те, що називається фразеологізмом).

- ***Прикусити язика.***
- ***Кури не клюють.***
- ***Ні світ, ні зоря.***
- ***Зарубати на носі.***

У результаті бесіди на дошці записуються ідеї, на основі яких виведеться правило.

<i>Бесіда</i>	<i>Записи на дошці</i>
-Подумайте і скажіть, чи можна передати значення фразеологічного звороту одним словом?	-За смыслом фразеологічний зворот часто дорівнює одному слову.
-Чи можна сполучення слів у фразеологізмі поширювати або замінити окремі слова, не порушивши	-Фразеологізм - стійке, нероздільне сполучення слів

при цьому смислу звороту?	
---------------------------	--

2. Бесіда.

—Дайте визначення фразеологізму. Як називається розділ мовознавства, що вивчає фразеологізми?

—Де можна знайти значення фразеологізмів?

—Порівняймо зроблені нами висновки з матеріалом підручника.

V. Вивчення нового матеріалу.

Робота з підручником (С.64, 65).

Самостійна робота

Джерела походження українських фразеологізмів різні.

Найважливішим є мова народу. Фразеологізми походять від словосполучень на позначення поведінки людини у праці (*працювати засукавши рукава; гнути спину; наступати на граблі; гребти лопатою*), побуті та родинних стосунках (*побити горшки; заварити кашу; копилити губу; кліпати очима*). Причиною виникнення багатьох фразеологізмів є спостереження за явищами природи: *перша ластівка; чекати біля моря погоди; гладити проти шерсті; зализувати рани*.

Ще одним джерелом є усна **народна творчість**: *молочні ріки й кисільні береги; казка про білого бичка; битий небитого везе*.

Деякі фразеологізми походять із **мовлення ремісників та представників різних професій**: *ковалів (між молотом і ковадлом; як ковальський міх), шевців (міняти шило на швайку), кравців (на живу нитку; тріщати по швах), чинбарів (шкурка вичинки не варта)*.

Частина фразеологізмів сягає своїм корінням у **вітчизняну та світову історію**: *скинути ідола в Дніпро; запросити варягів; мамаєве побоїще; вогнем і мечем; наполеонівські плани*.

Чимало фразеологізмів походить із **давньогрецької міфології**: *олімпійський спокій; ариаднина нитка; дамоклів меч*.

Багато фразеологізмів можна знайти в **Біблії**: *ноїв ковчег; адамові діти; святе сімейство, терновий вінець*.

Велика кількість фразеологізмів походить із творів **художньої літератури**: *гидке каченя (з казки Г. Х. Андерсена); останній із могікан (з романів Ф. Купера)*.

Наша мова своїми коренями сягає давнини і багато що в ній невідомого. Вона розмаїта і багата на образи, вислови, епітети, синоніми.

Чи задумувались ви, звідки до нас прийшли фразеологізми? Як і чому вони виникли? Велика кількість фразеологізмів виникла зі словосполучень на позначення вчинків людей у різних життєвих ситуаціях, родинних стосунків.

(водити за ніс, гнути спину, бити себе в груди, мотати на вус)

- Спостереження за явищами природи, тваринним та рослинним світом;

- Історичні обставини;

- Різні ремесла;

- Народні звичаї, фольклор;

Отже, фразеологізми виникли...

2 ДЖЕРЕЛА ФРАЗЕОЛОГІЇ

Джерела української фразеології	
Джерела	Приклади
1.Біблія	Книга за сімома печатями; Ноїв ковчег;
2.Антична міфологія	Ахіллесова п'ята; на сьомому небі;
3.Історія	Іду на Ви;
4.Усна народна творчість (прислів'я, приказки, народні примовки)	Як Пилип з конопель; Добрий початок – половина справи; Ні пуха ні пера;
5.Народний побут	Сім разів одміряй, один раз одріж;

6.Крилаті вислови, афоризми

„І чужого научайтесь, й свого не цурайтесь“
Т. Шевченко

ЗНАЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ МОЖНА ЗНАЙТИ У ФРАЗЕОЛОГІЧНОМУ СЛОВНИКУ

БІЛЬШІСТЬ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ СЛОВНИКІВ УКЛАДЕНО НЕ ЗА АЛФАВІТОМ, А ГНІЗДОВИМ СПОСОБОМ. ТАК, ФРАЗЕОЛОГІЗМИ ЗГРУПОВАНО НАВКОЛО **КЛЮЧОВОГО (ОПОРНОГО, СТРИЖНЕВОГО) СЛОВА**, У СЕРЕДИНІ Ж ГНІЗДА ВИСЛОВИ ПОДАНІ ЗА АЛФАВІТОМ. ЧАСТО У СЛОВНИКОВИХ СТАТТЯХ ДО ПОЯСНЮВАНИХ ВИСЛОВІВ ДОДАНО ФРАЗЕОЛОГІЧНІ СИНОНІМИ Й АНТОНІМИ.

НАПРИКЛАД:

ВІТЕР: ВІТЕР У ГОЛОВІ (ГРАЄ, СВИЦЕ І Т. ІН.) У КОГОСЬ. *ХТО-НЕБУДЬ ЛЕГКОВАЖНИЙ, НЕСЕРЬОЗНИЙ. - ТИ Ж У МЕНЕ ВИРІС ПІД СТЕЛЮ, А В ГОЛОВІ ШЕ ВІТЕР ВІЄ. СИНОНІМ:* ГОРОбЦІ ЦВІРНЬКАЮТЬ У ГОЛОВІ.

ВІТЕР У КИШЕНЯХ СВИСТИТЬ (ГУДЕ, ГУЛЯЄ І Т. ІН.). *НЕМАЄ ГРОШЕЙ. - ХОЧ У КИШЕНЯХ ВІТЕР ГУЛЯЄ, А ТАТО ПОЧУВАЄ СЕБЕ ЛЮДИНОЮ. СИНОНІМИ:* ПОРОЖНЯ КИШЕНЯ, КОПІЙКИ НЕМА ЗА ДУШЕЮ. **АНТОНІМИ:** ПОВНА КИШЕНЯ, НАБИТИЙ ГАМАНЕЦЬ.

VI. Систематизація і узагальнення вивченого

Створення проблемної ситуації

Прочитати подані сполуки слів. З'ясувати, що вони означають.

- 1) Накручувати вуха — карати кого-небудь.
- 2) Море по коліна — байдуже, нічого не варто.
- 3) Голову морочити — думати над чимось складним, завдавати комусь клопоту.

4) Брати ноги в руки — тікати.

5) Збитися з ніг — стомитися.

Творча вправа

Закінчити речення за допомогою фразеологізмів, поданих у довідці.

З'ясувати їх походження.

І в. 1) Місто він своє знає як..

2) Нові будинки ростуть як

3) Крутиться зранку до вечора як

4) Схожі ми з сестрою як

5) Що йому не кажи, йому все як

П в. 6) Приїзд давніх друзів був як

7) Дощу цієї весни було мало як

8) Після хорошої зарядки сон як

9) Коли ми піднялися на гору, село було видно як

10) Дізнавшись, що починається футбол, Сашка як . .

Довідка. Свої п'ять пальців, гриби після дощу, муха в окропі, дві краплі води, з гуски вода, сніг на голову, кіт наплакав, рукою зняло, на долоні, вітром здуло.

Виконати вправу 120

120. Подані фразеологізми запишіть у такій послідовності: **1)** з мовлення військових; **2)** з мовлення моряків; **3)** з мовлення музикантів; **4)** з мовлення спортсменів.

Вийти на фінішну пряму; поле битви, фальшива нота; триматися на плаву; честь прапора; кинути якір; чекати біля моря погоди; удар нижче пояса; заключний акорд; друге дихання; грати першу скрипку; забити гол у свої ворота; брати на буксир; викинути за борт; співати в унісон; офіцерська честь; штрафний майданчик; передати естафету; заборонений прийом.

Робота з текстом: „ Упіймай фразеологізм “

Учні діляться на варіанти. Учитель читає текст. Учням ставиться завдання виписати фразеологізми і пояснити їх значення.

1в. Хлопець він з головою (розумний). А в цій справі – курча пухнасте (недосвідчена людина), та мав повний гаманець (багато грошей).

2в. Спочатку він був вершкового зросту (дуже низький), але швидко п'явся вгору (ріс).

Бесіда.

– Як ви вважаєте прислів'я та приказки є різновидом фразеологізмів (так)

– Що ми називаємо прислів'ям ? (це народний вислів повчального змісту)

– А що таке приказки? (це народний вислів подібний до прислів'я але без повчального змісту)

– *Крилаті вислови* – влучні вислови видатних осіб.

– *Афоризми* – узагальнена закінчена глибока думка певного автора.

Творче завдання.

Відновити фразеологізми, пояснити їх значення, скласти з ними речення:

I в.

покласти зуби ... (на поліцію);

вилами по воді ... (писано);

заварити ... (кашу);

прикусити ... (язика).

II в.

Ніде голці ... (впасти);

Як у воду ... (впав);

Покласти зуби на ... (поліцію);

Мало каші ... (з'їв)

Гра «Фразеологічний аукціон».

1. Серед вільних сполучень «спіймати фразеологізм»:

- а) *радісний день;*
- б) *майстер на всі руки;*
- в) *вродлива дівчина;*
- г) *щасливе дитинство*

2. Заміни один фразеологізм іншим (синонімічним):

- а) *В рот води набрати (прикусити язика);*
- б) *Гаву упіймати (ловити вітер; лічити ворон);*
- в) *Ляси точити (теревені правити);*

3. Пригадати фразеологізми, до яких входять назви свійських тварин:

- а) *Потрібний як собаці п'ята нога;*
- б) *У Сірка очей позичити;*
- в) *Купити кота в мішку;*
- г) *Як кіт наплакав;*
- г) *На серці кішки скребуть;*
- д) *На козі не переїдеш;*
- е) *Лупити як Сидорову козу;*
- ж) *Чи прийде коза до воза;*

з) *Дивитися як баран на нові ворота.*

4. Дати відповіді на запитання, утворені від частини фразеологізмів:

а) *Коли правда схожа на голку?* (Коли очі коле)

б) *Які ноги доведеться втратити, щоб міцно заснути?* (Задні)

в) *Яка істота може свиснути так, що ніхто й ніколи її не почує?* (Рак)

5. Дати відповіді – фразеологізми на запитання:

а) Як ви навчаєтесь? (Так-сяк);

б) Чи зрозуміли ви теорему? (Дивлюсь, як баран на нові ворота);

в) Чи багато у вас сьогодні вільного часу? (Як кіт наплакав).

Робота в групах С. 236, фразеологічний словник

Користуючись фразеологічним словником (або з пам'яті), доберіть і запишіть власні приклади фразеологізмів:

I група – із народної творчості;

II група – фразеологізми античного походження;

VII. Підсумок уроку. Оцінювання.

Бесіда.

Чи потрібні нашій мові фразеологізми? Обґрунтуйте свою думку.

Метод „ Мікрофон ”

– На уроці я дізнався про ...

– Ці знання мені потрібні ...

Як я розумію тему уроку?

2. Анкетування.

1. Чого я навчився(лася) на уроці?

2. Що було найцікавішим і чому?

3. Які труднощі зустрічалися і як я долав(ла) їх?

4. Мій настрій на уроці.

5. Побажання (собі, учителю)

VIII. Домашнє завдання.

Вивчити правила п.11 на С.64, виконати вправу 121. *Скласти кросворд із ключовим словом фразеологізм.

ДОДАТОК Г

ТЕСТИ З РОЗДІЛУ «ФРАЗЕОЛОГІЗМИ»

1. Продовжити речення.

Фразеологія - розділ науки про мову, який вивчає ...

Фразеологізм – це ...

Значення фразеологізмів пояснюється ...

За походженням фразеологізми поділяються...

2. Виконайте тестові завдання.

1. Фразеологізм — це:

- а) стійке словосполучення;
- б) вільне словосполучення;
- в) словосполучення узгодження;
- г) словосполучення керування.

2. Фразеологія — це наука, що вивчає:

- а) походження слів;
- б) лексичне значення слів;
- в) стійкі словосполучення;
- г) граматичне значення слова.

3. Фразеологізм, незалежно від того, скільки слів до нього входить, виражає:

- а) одне поняття;
- б) два поняття;
- в) три поняття;
- г) чотири поняття.

4. У реченні фразеологізми виступають:

- а) як один член речення;
- б) як два члени речення;

- в) як кілька членів речення;
- г) не виступають членами речення.

5. Фразеологізми використовуються для:

- а) надання мовленню емоційності;
- б) глибшого розуміння суті сказаного;
- в) розкриття теми;
- г) поглиблення основної думки.

6. Виділіть фразеологізм.

- а) вдарили по руках;
- б) вдарили по ногах;
- в) вдарили по пальцях;
- г) вдарили по голові.

7. Фразеологізм *замовляти зуби* має походження:

- а) іншомовне;
- б) українське фольклорне;
- в) біблійне;
- г) античне.

8. Виділіть речення, у якому вжито фразеологічний зворот.

- а) Сиві круторогі воли, помахуючи рогатими головами, поспішали з гори в долину. (*М. Коцюбинський*).
- б) Семен розпряг волів, пустив їх на пашу. (*М. Коцюбинський*).
- в) Вам хвости волам крутити, а не сучасні літаки будувати. (*В. Собко*).
- г) Семен важко зітхнув і поспішився за волами. (*М. Коцюбинський*).

9. Укажіть приказку.

- а) Він був дуже лінивий.
- б) Лінивий кіт лежав на печі.
- в) Бабуся не любила лінивих.
- г) Лінивому все ніколи.

10. Виділіть прислів'я.

- а) Хто знання має, той і мур зламає.
- б) Він здобув у школі хороші знання з фізики.
- в) Денис показав блискучі знання на іспиті.
- г) Мати знання – дуже важливо.

11. Словник, який пояснює значення стійких словосполучень, називається:

- а) тлумачним;
- б) етимологічним;
- в) орфографічним;
- г) фразеологічним.

12. Етимологія – це наука, яка вивчає:

- а) будову слова;
- б) значення слова;
- в) походження слова;
- г) роль слів у реченні.